

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: *Fons*, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXI. évfolyam

2024. 4. szám

FONS XXXI. 2024. 4. sz.

E számunk szerzői

Czakó András István (SZTE, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, földrajz-történelem osztatlan tanárszakos pedagógus, általános iskolai történelemtanár),
Dankova Sabina (Bél Mátyás Egyetem BTK, Történelem Tanszék, PhD hallgató),

Erdélyi Virág (ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Doktori Program, PhD hallgató),

Sinka Viktor Róbert (ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató),

Szabados János (SZTE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar egyetemi adjunktus, HUN-REN-SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport tudományos munkatárs)

BTK = Bölcsészettudományi Kar, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem,
SZTE = Szegedi Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

David Ungnad von Sonnegg (1535–1600)

Österreichische Nationalbibliothek, Wien https://www.europeana.eu/hu/item/92062/BibliographicResource_1000126134724

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila
ISSN 1217-8020 (Nyomtatott)
ISSN 1588-0516 (Online)

Tartalom

Tanulmányok

Sinka Viktor Róbert

Habsburg követváltás Konstantinápolyban Dávid Ungnád jelentése alapján (1586) 439

Czakó András István

A Habsburg–oszmán határvidék helyi méltóságainak disszimulációs stratégiái (1625–1629) 453

Szabados János

Illey János küldetése Tirjáki Haszán budai pasához 1613 tavaszán
(*Adalékok Báthory Gábor és Bethlen Gábor vetélkedésének történetéhez*) 483

Sabina Dankova

Kommunikáció és híráramlás Balassa Judit levelezésében
a 17. század második felében 509

Erdélyi Virág

A kora újkori udvari kultúra forrásainak feltárása és közreadása
a dualizmus korában 529

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXXI. évfolyam

2024. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, TERNOVÁ CZ BÁLINT, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6–8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3–5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Az Alapítvány számlaszáma: OTP 11705008-20464819

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

SINKA VIKTOR RÓBERT

HABSBURG KÖVETVÁLTÁS KONSTANTINÁPOLYBAN DÁVID UNGNÁD JELENTÉSE ALAPJÁN (1586)

A kora újkori diplomácia sajátos mezeje az Oszmán Birodalommal való érintkezés. A Habsburgok a 16. században közvetlen szomszédokká váltak az Oszmánokkal mind a Mediterráneumban, mind a magyarországi területeken, ezáltal létszükségletté vált az Oszmán Birodalom politikai szándékainak pontos és időben való megismerése, illetve a belső hatalmi viszonyok alapos ismerete a Habsburgok számára.¹ A helyzetet megnehezítette, hogy a Habsburg-Oszmán diplomáciában a keleti és nyugati találkozás okán az ismert nyugat- és közép-európai rendszertől eltérő aspektusok figyelhetők meg. Komoly kihívást jelentettek a keleti ceremóniális rendszer sajátosságai, az oszmánok megszokottól eltérő tárgyalási módszerei, kiemelt fontosságot kapott, és az európai gyakorlattól eltérő jelentőséggel bírt az ajándékozás, hogy csak néhányat említsünk a számos tényező közül.² A Habsburg követek számára az ismert európaiaknál nagyban különböző kulturális, ceremóniális, tárgyalási nyelvezet megértése sok nehézséggel, nem egyszer félreértésekkel járt.³

A kora újkori Európa minden érdekelt hatalma igyekezett állandó követséggel képviseltetni magát az oszmán fővárosában: Velence 1454-től, Franciaország 1536-tól az osztrák Habsburgok 1547-től, Anglia 1583-tól, a Holland Tartományok pedig 1612-től tartottak állandó követet Konstantinápolyban.⁴ A követek között hierarchiarendszer alakult ki, aminek alakulását nagyban befolyásoltak az oszmánok. A szultáni díván tagjaival kialakult kapcsolatok hatással voltak a követek megítélésére, illetve elismertségükre. Jelen tanulmány középpontjában álló David Ungnad jelentésben, a szerző az európai hatalmak portai követeit is röviden jellemzi, kiemelve a Habsburg állandó követ pozíciójának fontosságát.

-
- 1 *Kaya Şahin*: The Ottoman Empire in the Long Sixteenth Century. In: *Renaissance Quarterly*, 70. (2017) 220–234. p. Itt köszönöm meg Kenyeres Istvánnak a tanulmányban előforduló személyek beazonosításához nyújtott segítségét.
 - 2 *Arno Strohmeier*: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete. In: *Történelmi Szemle* 59 (2017) 2. sz. 177–199. p.
 - 3 *William Roosen*: Early Modern Diplomatic Ceremonial: A Systems Approach. In: *The Journal of Modern History* 52. (1980) 452–476. p.
 - 4 *Kerekes Dóra*: Képek és Diplomataék Konstantinápolyban. Bp., 2010.

A mindenkori konstantinápolyi követnek, ahhoz hogy eredményes munkát tudjon végezni speciális tulajdonságokkal kellett rendelkeznie, amely leszűkítette az alkalmas személyek számát. Kiválasztását mindig gondos mérlegelés, hosszadalmas előkészítés előzte meg. További problémát jelentett, hogy néhány jelölt nem érzett hajlandóságot a felkínált poszt elfogadására.

Hogy milyen elvárások éltek egy leendő Habsburg követtel szemben és milyen nehézségeket kellett legyőznie a központi kormányzerveknek a poszt betöltése érdekében, jól kitapintható Paul von Eizing követ utódlásán (1583–1586). Jelen tanulmánynak nem célja a követváltással kapcsolatban fennmaradt igen gazdag iratanyag feldolgozása⁵, ezúttal csupán egyetlen személy, David Ungnad volt konstantinápolyi követ 1586-ban tett beadványán keresztül tesztek kísérletet a követi alkalmasság kritériumainak számbavételére.

Paul Freiherr von Eizing konstantinápolyi követ utódlása (1583–1586)

A két birodalom diplomáciai érintkezésében kiemelkedő szerepet játszottak a Habsburg részről Konstantinápolyba küldött állandó követek. Az 1547 óta, az Oszmán Birodalom fővárosában működő állandó követek, azaz oratorok, közvetlenül az uralkodót képviselve igyekeztek a Habsburg Birodalom érdekeit érvényesíteni a Portán.⁶ Legfontosabb feladatuk mind az Oszmán Birodalomról, mind a Konstantinápolyban képvisellel jelenlévő európai hatalmak szándékáról, osz-

5 Az 158301586 közötti évekből egyedülállóan gazdag forrásanyag maradt meg, hozzávetőlegesen 70–80 levélváltás született a követváltás kapcsán. Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv [továbbiakban ÖStA HHStA] Türkei I. Karton 49–58.

6 *Kerekes Dóra*: A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háborúk idején. In: Századok 138. (2004) 1190–1191. p. A Habsburgok első portai állandó követéről lásd: *Török Pál*: A Habsburgok első sztabuli rezidense (Malvezzi János Mária). In: Budapesti Szemle 1929. 214. köt. 622. sz. 413–436. p. és 1929. 215. köt. 623. sz. 87–105. p. Az 1547-es béketárgyalásokra lásd: *Török Pál*: I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547. (Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/12.) Bp., 1930.: *Ernst Dieter Petritsch*: Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38. (1985) 49–80. p.; *Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*. Bearbeitet von Srecko M. Dzaja unter Mitarbeit von Günter Weiß. In Verbindung mit Mathias Bernath hrsg. Karl Nehring. (Südosteuropäische Arbeiten 95.) München, 1995.

mán kapcsolatairól történő információszerzés volt.⁷ Formálisan a diplomáciai feladataik ellátása során a nagyvezírral és az oszmán elit tagjaival érintkezve, valamint informálisan a portai kapcsolati hálójuk, és a többi európai hatalom állandó követein keresztül törekedtek minden hasznos információhoz hozzájutni és azokat továbbítani az uralkodó számára. Az állandó követek jelentéseinek segítségével tudott képet alkotni a Habsburg vezetés az Oszmán Birodalomról, illetve a beérkező iratok kiemelkedő fontosságúnak bizonyultak a felmerülő ügyekben való döntéshozatal szempontjából.⁸

Az 1580-as években a konstantinápolyi követ pozíciójának betöltése komoly kihívások elé állította a Habsburgokat. A kialakult körülmények kiváló lehetőséget biztosítanak annak megértésében, hogy miként próbált a Habsburg központi igazgatás egy váratlan szituációt megoldani. Hogyan zajlott egy új állandó Habsburg követ kiválasztása? Milyen tulajdonságokkal és erényekkel kellett rendelkezni ennek a pozíciónak a betöltésére? Milyen választási lehetőségei voltak a Habsburg vezetésnek? Jelen tanulmányban ezen kérdésekre keresem a választ.

1583. augusztus 19-én az akkori állandó Habsburg követ, Friedrich Breuner hirtelen baleset következtében elhunyt a Portán. A váratlan helyzet kényszermegoldásra kötelezte a bécsi udvart, így az éppen Portára tartó ajándékvivő Paul Freiherr von Eitzinget nevezték ki a megüresedett pozícióra. Az újonnan kinevezett követ azonban úgy tűnik, hogy nem érezte jól magát új pozíciójában. Kinevezését követően nem sokkal, egészségügyi állapotának romlására hivatkozva mihamarabbi leváltását kezdeményezte az uralkodótól. Egy portai állandó követ kiválasztása és felkészítése azonban hosszú folyamat volt, és optimális esetben már jóval a még hivatalban lévő követ leváltása előtt megkezdődött. Ez a folyamat hosszú hónapokat vett igénybe, amire jelen helyzetben nem adódott lehetőség, hiszen a Habsburg vezetés nem szerette volna hosszú időn át betöltetlenül hagyni a pozíciót. Átmeneti megoldást jelenthetett volna ideiglenes ágens kinevezése, de a nem sokkal korábban, Albert Wijss ágens halála után megesett kellemetlen esett, amikor is Anselm Stöckel alkalmatlannak bizonyult az ágensi tisztre, ettől a központi kormányzatot visszatartotta (1569).⁹ Így egyelőre Eizingnek maradnia

7 *Ágoston Gábor*: Birodalom és információ: Konstantinápoly, a koraujkori Európa információs központja. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Budapest, 2005, 31–60. p.

8 *Ferus, Andreas*: *Die Reise des kaiserlichen Gesandten David Ungnad nach Konstantinopel im Jahre 1572.* Wien, unveröff. Magisterarbeit, 2007. 35–46. p.

9 *Az Udvari Haditanács Ernő főhercegnek intézett levele a követi poszt betöltéséről, Bécs, 1584. február 9.* ÖstA HHStA Türkei I. Karton 50. Konv. 1. fol. 123–129.

kellett, Bécsben és Prágában pedig gőzerővel megkezdődött az utód kiválasztása. Az első levélváltások 1583 decemberében történtek az ügyben. Ekkor az uralkodó és az Udvari Haditanács határozott véleménye értelmében az akkori oratornak, Paul Freiherr von Eitzingnek kötelessége minimum két-három évig betölteni az állandó követi tisztséget, mivel nagyon nehezen tudnak erre a pozícióra embert találni, valamint egy hosszabb felkészítési folyamat után bocsátható csak újtára az új követ a Portára.

A helyzetet megbonyolította, hogy az új orator kiválasztásával párhuzamosan évente alkalmas ajándékvivőt is kellett találni, aki a drinápolyi békében előírt „tisztas ajándékot” elvitte. További nehézséget jelentett, hogy az új követ érkezésével a pasák az éves ajándékon felül egyéb ajándékokra is számítottak, amelyek előteremtése komoly kihívást jelentett az Udvari Kamara számára. A korábbi években egyre inkább jellemzővé vált az ajándékok bevitelének késedelve a Portára, ezért a vezírek elégedetlenségének fokozódása miatt legalább olyan fontossággal bírt ez a kérdéskör, mint az új állandó követ kiválasztása. A kötelező ajándékozás szokása a nyugati követek számára nehezen értelmezhető jelenség volt, nagy megbotránkozást váltott ki az Oszmán Birodalomba érkezőkben, hiszen nyílt korrupcióként, az erkölcstelenség egyértelmű jeleként értékelték.¹⁰ Egyes diplomaták köreiből az volt az általános meggyőződés, hogy a birodalom irányítói számára nem létezett fontosabb cél, mint hogy minél gyorsabban meggazdagodjanak az ajándékok révén. Sokszor említik császári követek, hogy a vezíreket nem az általuk vitt hivatalos levelek, hanem kizárólag a hozott ajándékok érdekelték.¹¹ Az ajándékok nagy jelentőséggel bírtak a Habsburg–Oszmán diplomáciában, mivel az ajándékozó és az ajándékozott között meghatározott viszonyt hoztak létre és egyben szimbolizálták is azt.¹² Az ajándék körüli bonyodalmak még inkább megnövelték az állandó követ súlyát, aki személyes ügyességével hozzá tudott járulni a portai ingerültség lecsillapításához.

A követ kiválasztásával kapcsolatos első levélváltásokban (1583–1584) egyfajta „ötletbörzét” láthatunk. A bécsi vezetés és az Udvari Haditanács által meg-

10 Kármán Gábor: „Átkozott Konstantinápoly”, Törökkép Erdély 17. századi portai követségén. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk.: Etényi G. Nóra – Horn Ildikó. Budapest, 2008. 29–48. p.

11 Jajczay János: Császári követ fogadása Budán a török idők alatt, a Fővárosi Könyvtár egy vízfestményén. In: A Fővárosi Könyvtár Értesítője 4. (1934) 73–87. p.

12 Krischer, André: Souveränität als sozialer Status. Zur Funktion des Diplomatischen Zeremoniells in der Frühen Neuzeit. In: Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit. Hg.: Ralph Kauz – Giorgio Rota – Jan Paul Niederkorn. Wien, 2009. 1–32. p.

kérdezettek véleménye alapján összesen 22 potenciális követjelölt merült fel Paul Freiherr von Eitzing utódjaként. A felmerült javaslatok többségét rövid időn belül elvetették különböző okok miatt, mint például nyelvi hiányosságok, személyes kvalitások hiánya, túl fontos pozíciót töltöttek be, életkor, nem a Habsburg tartományokból származott, vagy csak egyszerűen nem értettek a határvidéki ügyekhez, hogy csak néhányat említsünk a sok közül.¹³

1585 vége óta egyre gyakrabban és erőteljesebben kérvényezte leveleiben Dr. Paul Freiherr von Eitzing mielőbbi leváltását és hazatérését, egyrészt az egészségügyi állapotára hivatkozva, másrészt a fizetésének elmaradása miatt, mellyel kapcsolatban az Udvari Kamarával történt számos levélváltást követően sem történt megoldás. A követ kéréseit nem hagyhatták tovább figyelmen kívül Bécsben, ezért a helyzet megoldása 1586 elejére egyre sürgetőbbé vált. A leendő új követ mielőbbi kiválasztása kapcsán bízta meg a Prágában székelő II. Rudolf császár bécsi helyetteseként működő Ernő főherceg David Ungnad-ot, hogy egy előre összeállított, az előző informálódások során kikristályosodott lista alapján véleményezze az alkalmasnak vélt jelölteket.

Ungnad nem először nyilvánított az utódlási kérdésben véleményt, Eitzing leváltásának felmerülésekor azonnal felvetődött az igény korábbi oratorok véleményeinek megkérdezésére. Ernő főherceg David Ungnad tapasztalatára hivatkozva meglátásait nagyra becsülte, ezt jól mutatja a volt konstantinápolyi követ azonnali bevonása az Eitzing utódlása körül kialakult körülményes helyzetbe, hiszen Ungnad először 1584. február 9-én nyilvánította ki véleményét a követváltás ügyében.¹⁴ Továbbá két évvel később Ernő főherceg kikérte David Ungnad véleményét a jelöltekről, a tényleges döntéshozatal megszületése előtt.

David Ungnad beadványa (1586. március 17.)

A stájer főnemesi családból származó David Ungnad von Sonnegg (1538–1600) 1551-ben Wittenbergben teológiai és nyelvi tanulmányai elvégzését követően Károly főherceg szolgálatába állt. 1553-ban küldöttségével együtt a horvát végekre látogatott a határvédelmi rendszer megerősítési folyamatainak felügyelése végett.

13 Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára. Főszerk. Hanák Péter. Szerk. Nagy Mariann. Pécs, 1997. 83–99. p.

14 David Ungnad és Joachim von Sinzendorf első említése a követváltás ügyében. Lásd: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 50. Konv. 1. fol. 123–129.

Ungnad több éven keresztül a horvát végeken tartózkodott, ahol saját csapataival, Zrínyi Miklós mellett hadakozott az oszmánok ellen. Nádasdy Tamás irányítása alatt részt vett az 1556-os hadjáratban, majd a következő években Hans Rueber mellett harcolt Felső-Magyarországon.¹⁵ 1565-től több éven keresztül számos európai országban utazgatott, ahol tovább tudta fejleszteni nyelvi készségeit.¹⁶ 1571-ben Bécsbe érkezve nyelvi készségei és műveltsége okán hamar felfigyeltek rá, amely következtében 1572-ben adóvivő internunciusként járt először a Portán, majd 1573–1578 között állandó Habsburg követként szolgált Konstantinápolyban.¹⁷ Ungnadot a 16. század egyik legeredményesebb oratoraként tartjuk számon, aki portai kapcsolati hálóját kiépítve, számos embert sikeresen szervezett a Habsburg Birodalom állandó informátorai közé. A nyolc nyelven beszélő Ungnad az oszmán ügyekben rendkívüli tapasztalatot szerzett, így a portai kiküldetése minden bizonnyal hozzájárult későbbi sikeres pályafutásához, amelynek csúcspontján, 1583-tól 15 éven keresztül az Udvari Haditanács elnökeként kamatoztatta tudását.¹⁸

David Ungnád a lehetséges jelöltek felsorolásánál, személyes véleménye és tapasztalata szerint, a követi pozícióhoz szükséges kvalitásokat is megemlíti, valamint arról is véleményt nyilvánít, kiben mekkora potenciált lát a tisztség betöltésével kapcsolatban.¹⁹ Ungnad az Ernő főherceg által előre összeállított lista alapján öt követjelölről fejtette ki a véleményét. Egyikük Johann Cobenzl,²⁰ aki

15 *Ferus*, 2007. 37. p.

16 *Ferus*, 2007. 38.

17 *James D. Tracy*: The Logic of Kleinkrieg: The “Book of Halil Beg” in Habsburg-Ottoman Diplomacy, 1550–76. In: *Austrian History Yearbook* 52. (2021) 85–101. p.

18 *Dresser, Matthias*: Ungnadische Chronika. Leipzig, 1601. 109–112. p.

19 David Ungnad az Udvari Haditanácshoz (Hofkriegsrat) intézett levele a követváltás ügyében, Klagenfurt, 1586. március 17.: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Konv. 2. fol. 23–30. [továbbiakban Ungnad-jelentés] 23. r.

20 Más néven Giovanni Cobenzl, Kobenzl von Prosegg, (1530–1594.08.14.) Bécsben és Rómában tanult, 1558-tól az Udvari Kancellária hivatalnok, az Osztrák Kancellária vezetője, 1571–1573 között Rómában követ, 1575–1576, 1581-ben IV. Ivánhoz küldték követnek Moszkvába, császári tanácsos, titkos tanácsos, 1576–1591 között II. Károly kamarelnöke (Belső-Ausztriai Kamara), 1592–1593 Kraina Landeshauptmann-ja, a Német lovagrend Landcomtur-ja, „Relatione delle cose di Moscovia” moszkvai követi úti beszámolója okán elég ismert lett. Lásd: *Silvano Cavazza*: Giovanni Cobenzl fino al 1564: la formazione di un ministro austriaco. In: *Oltre i confini: Scritti in onore di don Luigi Tavano per i suoi 90 anni*. A cura di Liliana Ferrari e Paolo Iancis. Gorizia, 2013. 143–152. p. *Silvano Cavazza*: La Relatione delle Cose di Moscovia di Giovanni Cobenzl. In: *Quaderni Giuliani di Storia*, 34. (2013) 53–98. p. *Hellmuth Rößler*: „Cobenzl.” In: *Neue Deutsche Biographie* 3 (1957) 297. p.

ekkor a Habsburg vezetés köreiben elismert személyként a Belső-Ausztriai Kamara elnöki pozícióját töltötte be.²¹ Emiatt Ungnád saját meglátása szerint Károly főherceg nem fogja őt elengedni fontos pozíciójából a Portára.²² Ernő főherceg leveleiben kiemelte, miszerint Kobenzl a legalkalmasabb jelölt az orator pozíciójára, aki hűséges, és képességei valamint tapasztalatai birtokában sok évig tudná képviselni az uralkodót a Portán.²³ Más jelöltekkel szemben a diplomácia tárgyalási tapasztalatai, olasz és német nyelvismeretei mellett, a magyar végvidékek kiváló ismerőjeként merült fel potenciális jelöltként a követi posztra.²⁴ 1580-as években meghatározó tényezőként jelenik meg egy állandó Habsburg portai követ kiválasztásánál a magyar végek ismerete. A határvidéken békeidőkben is zajló állandó portyázások következtében folyamatos konfliktushelyzetek alakultak ki.²⁵ A portyázások okozta pusztítások a dívánban komoly felháborodást válthattak ki, veszélybe sodorva a béke fennmaradását. Ezen konfliktusok helyzete, kezelése és ismerete elsődleges fontossággal bírt a tartós béke fenntartása érdekében, amely a legfontosabb célkitűzése volt a Habsburg vezetésnek ebben az időszakban.

A következő jelölt Carl von Gera volt,²⁶ akinek képességeit csak a mások által leírtakból ismerte Ungnád. Ezekben a levelekben egy nyelvekben jártas, szorgal-

-
- 21 Az Udvari Haditanács és Ernő főherceg is támogatta Hans Kobenzl kienvetését a követi pozícióra. Lásd: Bécs, 1583. december 11. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49. Konv. 2. fol. 171–174
 - 22 Ernő főherceg nyolc alkalommal küldött levelet Károly főhercegnek Hans Kobenzl elengedését kérve. Lásd: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 49–54.
 - 23 Ernő főherceg II. Rudolf császárhoz intézett levele a követváltással kapcsolatban. Lásd: 1584. szeptember 19. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 52. Konv. 2. fol. 115–118.
 - 24 A konstantinápolyi követ pozíciója fontos, de más prioritások is léteztek. Ez derül ki Hans Kobenzl-ről folytatott levelezésből, akiről mint lehetséges állandó konstantinápolyi követ 1583 december–1585 január között tárgyalnak Bécsben. Összesen 11 különböző levélváltás történt személyével kapcsolatban. 1585. január 22-én Károly főherceg Ernő főhercegnek írott levelében kijelenti, hogy Hans Kobenzl-t semmiképpen sem engedi el fontos pozíciójából és ezt az uralkodóval is megbeszélte. Ezután megszűnnek a további levélváltások róla. Levelet lásd: 1585. január 22., ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Konv. 1. fol. 127–128.
 - 25 A hódoltatott falvak hovatartozása szempontjából is különbséget láthatunk a két hatalom között. Az oszmán fél előszeretettel hivatkozott az 1546-ban Csandarlızade Halil bég által készített első defterre, a Habsburg féllal folytatott határviták kapcsán. Lásd: Sz. Simon Éva: A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar-oszmán békekötések összefüggései. In: Aetas 33 (2018) 53–72. p.
 - 26 Carl von Gera Mika főherceg kíséretében mint az alsó-ausztriai Ritterstand tagja jelen volt az 1582. évi augsburgi birodalmi gyűlésen. Lásd: Peter Fleischmann zu Puntzelwitz: Description: des aller Durchleuchtigsten, Großmechtigsten... Herrn Rudolphen des andern, Erwölten Römischen Kaisers ... Erstgehaltenen Reichstag zu Augspurg (etc.) 1582. 40. p. 1594-ben

mas, szerény emberként jellemzik, azonban Ungnád nem tudta képes lesz-e elvállalni a tisztséget és az azzal járó viszontagságokat. Harmadikként Joachim von Sinzendorf nevét olvashatjuk.²⁷ Ungnad jelentésében, aki mellett szakértelme és tapasztalata szólna, mivel már korábban konstantinápolyi követként (1578-1581) átélte a tisztség okozta viszontagságokat, ezért Ungnád nem tartotta valószínűnek, hogy újra vállalni fogja.

Az említett három jelölt Johann Cobenzl, Carl von Gera és Joachim von Sinzendorf személyét a követ tisztségének betöltésére hamar elvetették Bécsben. Kobenzlt a Belső-Ausztriai Kamara elnöki pozíciójából Károly főherceg jóváhagyása nélkül nem lehetett elmozdítani. Gera és Sinzendorf esetében, pedig személyes indíttatás miatt reménytelennek tűnt, hogy elvállalják a megbízatást. A potenciális jelöltek sorában így végül két alkalmas és elérhető személy maradt. Egyikük, Hans Friedrich von Hofman a korábbi évben,²⁸ azaz 1585-ben adóvivő internunciusként a Portára vitte be az éves adót.²⁹ Hofmann elsőre ígéretes jelöltnek tűnt, mivel többször járt már az Oszmán Birodalomban és tisztában volt a keleti protokollokkal, ismerte ezt a világot és képes volt mérlegelni a sajátos keleti viszonyokat. Tanult, képzett emberként írják le Hoffmant, aki már korábban Stájerországban Landmarschall-ként szolgált az édesapja, Hans Hofmann irányítása alatt.³⁰

Ungnád Dávid beadványából azonnal feltűnik, hogy az elvárások a leendő követtel szemben láthatóan igen magasak voltak. Egyik legfontosabb kritériumként a jelölt nyelvtudását említi meg, annak ellenére, hogy a portai személyzetben

Udvari Kamara tanácsosa. Lásd: *Frantz Christoph Thevenhillers: Annalium Ferdinandeorum. Dritter und Viertel Theil.* Leipzig, 1721. 1211. p.

27 Joachim von Sinzendorf (1544. 07. 02.–1594. 01. 28.) 1576-tól Udvari Haditanácsos, lásd: *Ehrenpreis, Stefan: Kaiserliche Gerichtsbarkeit und Konfessionskonflikt, der Reichshofrat unter Rudolf II.; 1576–1612.* Göttingen, 2006.

28 Hans Friedrich Hofmann von Grünbühel (1536/39-1590) belső-ausztriai tanácsos, lásd: *Wißgrill, Franz Karl: Schuplatz des landsässigen niederösterreichischen Adels.* Wien, 1800. Bd. 4. 367–368. p. Stájerországban Landmarshallként szolgált, lásd: *Naschenweng, Hannes Peter: Das Geschlecht der Freiherren Hoffman von Grünbühel und Strechau.* In: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 88. (1997) 101–171. p.

29 A Habsburg-Birodalom portai követeinek táblázatszerű összeírását lásd: *Fenyvesi László: Habsburg-magyar diplomáciai kapcsolatok krónikája.* In: Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai, szerk. Szalai Anna, Szépirodalmi Könyvkiadó Budapest, 1986. 332–354. p.

30 Hans Hofmann Freiherr zu Grünbühel und Strechau (1491/92-1564. 07. 18) 1526-tól Gabriel Salamanca utódjaként kincstartó, 1560-tól Stájerország Oberster Landmarschall-ja, lásd: *E. Ehrlicher: „Die Könige d. Ennstales”, Die Gesch. d. Hoffmann Freiherren zu Gruenpüchel u. Strechau u. ihre Verbindungen im Adel d. Erbländer,* Diss. Innsbruck 1972.

alkalmaztak tolmácsokat is. A német mellett az olasz, valamint valamely délszláv nyelv ismerete számított fontosnak a Habsburg vezetés számára. A német nyelv ismerete a hivatalos követjelentések szempontjából nélkülözhetetlennek számított. Az olasz nyelv ismerete lehetővé tette a többi követtel történő érintkezést a Portán, valamint a levantei világ közvetítő nyelve révén rendkívüli jelentőséggel bírt Konstantinápolyban. A délszláv nyelvek ismerete az Oszmán vezetéséig gyakran előforduló délszláv származású pasák miatt került fokozatosan előtérbe.

A 16. század végén diplomataképzés még nem létezett, ezért az erre a hivatásra alkalmasnak tűnő jelölteket vizsgálták meg személyes tulajdonságaik alapján.³¹ Ungnád néhány személyes jellemvonást kiemelkedően fontosnak tartott egy leendő állandó követnél, mint például a talpraesettség, szerénység, erkölcsösség, vagy a nyugodt természet megléte.³² Mindezekon kívül meghatározó szempontnak számított a jelölt valamilyen diplomáciai tapasztalattal (ceremoniák, tárgyalási módszerek) rendelkezzen. Nem jelenik meg elvárásként a keleti diplomáciai rendszerben lévő jártasság, azonban az ilyen ismeretek komoly előnnyel bírtak, amire az 1580-as évek közepén több javaslatkészítő is felhívta a Habsburg vezetés figyelmét az új állandó portai követ kiválasztásánál. Ekkoriban kevesen rendelkeztek ilyen tapasztalattal, a nyugatról érkezett követek egy része megbízatásuk előtt még sosem járt a Portán. Így merült fel komoly esélyesként, fiatal kora ellenére, a 24 esztendőös stájerországi származású fiatal főnemes, Hans Friedrich von Hofmann neve a potenciális jelöltek között a követi pozíció betöltésére. Hofmann személye 1586 tavaszán több levélváltás során is felmerült, mint következő potenciális követ, miután nála alkalmasabb személyek, mint például Johann Cobenzl már kikerültek a képből, valamint 1585. évi ajándékvivőként pozitív benyomást tett mind a bécsi, mind a szultáni udvarban. Fiatal kora ellenére Ungnád véleménye szerint olyan erényekkel bírt, amik gyakran egy 30 év feletti embernél is hiányoznak. Megbízatai révén többször járt már az Oszmán Birodalomban és tisztában volt a keleti protokollokkal, ismerte ezt a világot, képes volt mérlegelni és eligazodni benne. Hofmann nyelvtudása is megfelelt a kritériumoknak, hiszen tanult, képzett emberként a német mellett kiválóan beszélt olaszul is.³³ Az állandó követ kiválasztásánál egyértelmű szempontként jelenik meg, amennyiben a felmerülő jelölt már járt a Portán, milyen véleménnyel vannak róla a szultán udvarában. Ebben az esetben oszmán oldalról is jó véleménnyel voltak Hofmannról,

31 *Spuler, Bertold: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739) 2. Teil, Breslau, 1936. 214. p.*

32 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol 23–30. 25. r.

33 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol 23–30. 26. v.

a pasák leírása alapján tisztelettudó ember, akivel könnyen szót lehetett érteni.³⁴ Mindezek mellett a császári tanácsosok is jó véleménnyel voltak róla, mint Paul Trautson,³⁵ valamint a néhány évvel korábban szolgált állandó követ, Joachim von Sinzendorf is. David Ungnad személyes véleménye szerint kiváló képességekkel rendelkezett az állandó portai Habsburg követi tisztség betöltése szempontjából Hans Driedrich von Hofmann, ezért javasolta az uralkodónak Hofmann követi kinevezését az elkövetkezendő négy évre, ami teljes jogkörrel felruházott követet jelentett.³⁶

Végül az utolsó komoly esélyesként Dr. Bartholomeus Pezzen merült fel a pozíció betöltésére.³⁷ Joachim von Sinzendorf (portai követ 1578–1581 között) keze alatt kezdte konstantinápolyi pályafutását Pezzen, és nyolc éven keresztül töltött be három különböző állandó portai követ alatt titkári pozíciót. David Ungnad meglátása szerint Pezzen helyismerete és kapcsolatai következtében a legalkalmasabb követjelölt, aki a Portán szerzett tapasztalatai folytán helyes döntések meghozatalával, megfelelően tudná képviselni az uralkodót ebben a pozícióban.

A bécsi udvarban tisztában voltak Pezzen értékeivel, többször kiemelésre került emberséges, szorgalmas és becsületes jelleme.³⁸ Képességei és török nyelvtudása révén először ideiglenes megoldásként, vagyis ágensnek szeretnék volna kinevezni Pezzent, aki egy évig töltené be ezt a pozíciót. Ideiglenes és gyors megoldásként David Ungnad is támogatta ezt az elképzelést, így haza tudnák bocsátani a pillanatnyilag betegeskedő követet, Eitzing-ot.

34 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 26. r.

35 Paul Sixt Trautson (* um 1550, † 30. Juli 1621 Wien), az Udvari tanács elnöke 1582–1594, udvarmester 1620–1621, életéről bővebben lásd: *Hadriga, Franz*: Die Trautson. Graz, 1996. 63–82. p.: *Ehrenpreis, Stefan*: Der Reichshofrat unter Rudolf II. Göttingen, 2006. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 72) 313–314. p.: *Karasch von Lenthe, Hanna Lisa*: Die Münzprägung der Familie Trautson. In: Tagungsband zum Österreichischen Numismatikertag. Wien 2016. Wien, 2018. 95–99. p.

36 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol 23–30. 27. v.

37 Pezzen von Ulrichskirchen, Bertalan (* um 1550 Croviana, † Juni 1605 Prága) Bolognában lett jogi doktor, 1578–1586 között konstantinápolyi Habsburg állandó követségen titkár, 1586–1591 között állandó követ. Később Titkos udvari tanácsos, a Haditanács tagja. Török nyelvi készségei következtében 1605-ig részt vett a török béketárgyalásokon. Bővebben lásd: *Ivanics Mária*: A zsitvatoroki békéhez vezető út. (Az 1599. évi béketárgyalások). In: Történelmi Szemle 35. (1993) 303. p. (35. jegyz.). Életrajza: *A. Loebl*: Dr. Barthimäus Pezzen, ein österreichischer Staatsmann unter Rudolf II. In: Jahresbericht der K. K. Staatsrealschule im XVI. Bezirke in Wien, 1906/1907. 1–11. p.

38 II. Rudolf császár és Dr. Bartholomeus Pezzen közötti levélváltás, Prága, 1584. február 28. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 50. Konv. 1 fol. 205.

Dr. Pezzén ágenssé történő kinevezése azonban egy komoly problémát vetett fel. Ez a tisztség ugyanis hierarchia szempontjából alacsonyabban helyezkedett el, mint a teljes jogkörrel felruházott követ, így a fontos ügyekben nem lett volna olyan helyzetben, hogy megfelelően tudja reprezentálni uralkodóját.³⁹ Minden korábbi szempontot figyelembe véve azonban nem találtak nála alkalmasabb személyt, ezért hosszan tartó tárgyalások után 1586 tavaszán Dr. Bartholmeus Pezzenre esett a választás, mint a következő állandó konstantinápolyi Habsburg követ.⁴⁰ A választásban közrejátszott még az a körülmény is, hogyha Hofmann lett volna a követ, viszont fiatal kora ellenére mégsem válik be, akkor túl sok időt és erőforrást igényelt volna egy új követ kinevezése és szolgálatba helyezése. Ezt a fajta kockázatot nem vállalta fel a bécsi udvar, teljes mértékben elismerték Pezzén eddigi portai munkásságát, így a körülmények között logikus döntésnek tűnt a követési titkár előléptetése orátorrá. Pezzén titkár állandó portai követté történő előléptésével tekintélye is nyilvánvalóan nagyobb lett, mintha csak portai ügyvivőként, azaz ágensként működött volna tovább.⁴¹ A szultáni udvar véleménye azért is meghatározó szempont, mert a magas rangú oszmán tisztviselők tekintélyének elnyerése nélkül aligha tudott eredményesen működni, és az uralkodó érdekeit megfelelően képviselni egy Habsburg követ a Portán.⁴²

Ugnád Dávid konstantinápolyi követi pozíció fontossága mellett érvelve jelentésében kiemelte, hogy az egyfajta iskolaként is szolgált az emberek számára, ahol megismerhették az ellenséget és tudásukat haza tudták hozni kamatoztatni a Habsburg igazgatásban. Ebből kifolyólag kiemelkedő fontossággal bírt a követ-ségbe beválasztott személyek származása, mivel például a Németalföldről érkező követési személyzetben pozíciót betöltő emberek tudását, visszatérve nem lehetett hasznosítani, mert tapasztalataikat a központi igazgatás helyett külföldre vitték. Itt nyilvánvalóan a közelmúlt németalföldi követeire utal a levélíró, akik közül Wijs Konstantinápolyban meghalt, de Ogier Ghislain Busbecq és Karl Rijm pedig visszatért Németalföldre.⁴³

39 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ugnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 28. r.

40 1583–586 között a követváltással kapcsolatosan több mint 20 levélváltás során merül fel Dr. Pezzén neve. Oratori kinevezéséről lásd: Bécs, 1586. október 10. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 58. Konv. 1. fol. 27–28.

41 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ugnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 29. v.

42 II. Rudolf császár és Ernő főherceg közötti levélváltás az új Orator kinevezéséről, Prága, 1586. május 6. ÖStA HHStA Türkei I. Karton 57. Konv. 3. fol 11.

43 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ugnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 27. r.

A velencei bailók előkelő patríciusok közül kerültek ki és konstantinápolyi pozíciójuk betöltése előtt jellemzően európai udvarokban láttak el diplomáciai szolgálatot. A Portán saját hazájuk képviselte mellett az ottani velencei kolónia irányítójaként is működtek. Több éves szolgálatuk lejártá után hazatérve komoly előkelő tisztségeket töltöttek be az államigazgatásban, néhány esetben akár a Velencei Köztársaság élére, azaz a dózse tisztségig is eljuthattak. A francia követek titkári tisztséget töltöttek be a Habsburg Birodalom fővárosában, és ágensként, azaz portai ügyvivőként intéztek ügyeiket Konstantinápolyban. A francia uralkodók más európai hatalmak előtt igyekeztek minél jobban elrejtetni közreműködéseiket az oszmánokkal, ezért jellemzően sűrűn cserélték követeiket a Portán. I. Erzsébet angol királynő kereskedőből nevezte ki az első állandó portai angol követet, William Harbort 1583-ban.⁴⁴ A két ország között elsősorban a kereskedelmi kapcsolatok kerültek erősítése miatt alapították meg az angolok állandó követségüket a Portán. A lengyel királyt Ungnád szerint alattvalójának tekintette a szultán, ezért csak alacsonyabb rangú követek jöhettek Lengyelországból a Portára, akikkel kevesebbet foglalkoztak a divánban.⁴⁵

Egy követ kiválasztásánál természetesen nem csak a bécsi udvar szemszögéből láthatjuk ennek a procedúrának a nehézségeit, hanem fontos figyelembe venni milyen körülmények, kötelezettségek és nehézségek vártak egy leendő állandó követre Konstantinápolyban, amelyek sok esetben beárnyékolják a tisztségben rejlő lehetőségeket a jelöltek számára. A személyes készségek, diplomáciai tapasztalat, megfelelő anyagi háttér meglétéén kívül, szerepet játszott az is, hogy kik voltak ezek közül azok személyek, akik egyáltalán elvállalták a nem veszélytelen követi küldetést, ami nem meglepő módon rendkívül leszűkítette a potenciális jelöltek számát.

A személyes biztonságot érintő nehézségek⁴⁶ mellett a kora újkorban állandó problémaként láthatjuk a követségek finanszírozási nehézségeit. Dr. Paul Freiherr von Eitzing folyamatosan levelezett az Udvari Kamarával az elmaradt fizetések miatt, és az egyre romló egészségügyi állapota mellett az anyagi problémákra

44 Arthur Leon Horniker: William Harborne and the Beginning of Anglo-Turkish Diplomatic and Commercial Relations. In: The Journal of Modern History, Vol. 14, No. 3 (Sep., 1942) 289–316. p.

45 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 28. v.

46 Példaként az oszmánok brutalitására az európaikkal szemben egy 1571-es esetet hoz fel Ungnád Dávid, amikor a velencei-oszmán háborúban Ciprus birtoklásáért, miután Famagusta városát bevették az oszmánok megállapodtak a velencei kapitánnyal Marcantonio Bragadinnal a keresztény lakosok szabad elvonulásáról, végül lemészárolták őket, a kapitányt pedig elvenen megnyúzták. Lásd: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnád-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 25. r.

is hivatkozott, amikor hazaengedését kérvényezte a főhercegtől. David Ungnad beadványában határozott véleményt foglal a konstantinápolyi követ pozíciójának értékelésekor. Elmondása alapján négy-öt éven át tartó megpróbáltatásért, amelyet egy orator átél a Portán, sem anyagi, sem későbbi karrierlehetőség szempontjából nem tudják megtéríteni, ezért nem ajánlja ezt a megbízatást senkinek.⁴⁷

1586. június 24-én Dr. Bartholmeus Pezzen uralkodói felhívást kapott, hogy minél hamarabb menjen Prágába, ahol oratorrá nevezik ki, és az éves ajándékokkal együtt vonuljon be a Portára.⁴⁸ 1586. augusztus 17-én a szultáni dívánban tett látogatása után Dr. Pezzen távozott is a Portáról.⁴⁹ 1586. szeptember végén megérkezett Prágába, ahol már komoly előkészületek zajlottak az éves ajándékok kapcsán. Az uralkodó ekkor még mindig bizonytalan Pezzen előléptetésével kapcsolatban, és először internunciusként szeretné beküldeni a Portára. Heteken át tartó levelezés során az Udvari Haditanács és Ernő főherceg hatására II. Rudolf Dr. Pezzen követségi titkár előléptetése mellett döntött. 1586. november 11-én II. Rudolf a szultánnak írott levelében tudatta Dr. Pezzen Oratorrá történt kinevezését, illetve, hogy egyúttal az ajándékot is ő viszi be a Portára.

Összegzés

A konstantinápolyi követi pozíció betöltése, illetve betöltetése számos kihívással járt, hiszen nehéz feladatnak bizonyult közös nevezőre juttatni a bécsi vezetés, valamint a jelöltek igényeit. A Habsburg uralkodó számára kulcsfontosságú szempont volt az állandó követi posztra, megfelelő személyes tulajdonságokkal, szakmai háttérrel rendelkező, lehetőleg a Birodalom valamely tartományából származó jelöltet találni. Hosszú ideig tartó levélváltások során megannyi szempontot figyelembe véve számos lehetőséget megvizsgáltak a döntéshozók. A pozícióval járó nehézségek, kulturális különbségek, karrierlehetőségek szempontjából sem számított sokaknak vonzónak a tisztség betöltése. Az uralkodó és a bécsi udvar elvárásainak megfelelő jelöltek száma kevés volt, a pozícióval járó említett nehézségek pedig csak tovább csökkentették a jelöltek számát. A döntéshozatal

47 ÖStA HHStA Türkei I. Karton 54. Ungnad-jelentés Konv 2. fol. 23–30. 25. r.

48 Uralkodói felhívás Pezzen számára, hogy mihamarabb Prágába menjen. Lásd: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 57. Konv. 3. fol. 135.

49 Dr. Paul Freiherr von Eitzing jelentése Ernő főhercegnek Dr. Pezzen elindulásáról. Lásd: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 57. Konv. 4. fol. 111–112.

előkészítésébe bekapcsolódó korábbi konstantinápolyi követek leveleikben is a pozícióval járó nehézségeket, hátrányokat emelik ki.

A korszakban az említett kihívások ellenére, a konstantinápolyi diplomáciai kiküldetés jelentős mértékben hozzájárult a személyes karrier előmozdításában, amelyre számos példát láthatunk a korszakban. Az Oszmán-Birodalom fővárosában diplomáciai feladatot ellátó személyek tapasztalatait sokra tartotta a Habsburg vezetés, hazaztérve pedig számos esetben az államigazgatásban fontos pozíciót töltöttek be, mint ahogyan a tanulmányban szereplő David Ungnad, Dr. Bartholomeus Pezzen, Hans Friedrich von Hofmann, valamint Joachim von Sinzendorf esetében is láthatjuk.

David Ungnad beadványából alapos betekintést nyerhetünk a konstantinápolyi állandó Habsburg követekkel szemben milyen elvárások jelentek meg. Művelt, nyelveket beszélő, anyagilag előkelő családból származó jelölteket kerestek, akik megfelelő személyes kvalitásokkal is rendelkeztek, mint Ungnad által is kiemelt talpraesettség, szerénység, erkölcsösség, vagy a nyugodt természet megléte. Az elvárások a leendő követtel szemben már önmagukban is magasak voltak, amihez még hozzátartoztak a pozícióval járó kihívások is a Portán. Mindez egyrészt jelentősen csökkentette az alkalmas jelöltek számát a Habsburg vezetés számára, másrészt nagymértékben mérsékelte a tisztség iránti érdeklődést is.

Ahogyan David Ungnad jelentéséből kiderül, Dr. Bartholomeus Pezzen nyolc éve a Portán működő Habsburg követség titkári pozícióját töltötte be. Az Oszmán Birodalom fővárosában eltöltött évek alatt behatóan megismerte az oszmán kultúrát, kiváló helyi kapcsolatok szerzett a szultáni dívánban és azon kívül, valamint kifogástalanul megtanulta a török nyelvet. A követi pozícióval szemben elvárt feltételeknek teljes mértékben megfelelt, műveltsége és személyes kvalitásai szempontjából egyaránt. Habár a konstantinápolyi állandó Habsburg követek esetében nem volt általánosan bevett szokás, hogy egy követségi titkárt léptessenek elő oratorrá, az adott helyzetben mindent figyelembe véve, ez a lépés logikus megoldásnak tűnik. Dr. Bartholomeus Pezzen alkalmasságát jól mutatja, hogy további öt éven keresztül sikeresen képviselte a Habsburg uralkodót Konstantinápolyban.

CZAKÓ ANDRÁS ISTVÁN

A HABSBURG–OSZMÁN HATÁRVIDÉK HELYI MÉLTÓSÁGAINAK DISSZIMULÁCIÓS STRATÉGIÁI (1625–1629)¹

„... azoknak kell barátságokat vennünk, az kik nyújtják...”²

A fenti idézetet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) fogalmazta meg az 1626-ban megindított hadjáratában kapott oszmán katonai segítség megindoklása érdekében. A fejedelem levelének legfőbb célja alapvetően Esterházy Miklós magyar nádor (1625–1645) arról való meggyőzése volt, hogy Erdélynek joga volt „külső” (tehát oszmán) segítséget hívni szorongatott helyzetéből adódóan. Az Erdélyi Fejedelemség oszmán vazallusi mivolta ugyan köztudott volt (bizonyítják ezt jogilag is az erdélyi fejedelmek részére kiállított ahdnámék),³ Bethlen mégis fontosnak vélte a katonai segítségkérés indoklását. Az alábbiakban arra keresem a választ, vajon Bethlen Gábor miért választhatta az indoklásnak ezt a módját.

A választ a politikai térben betöltött szerepek és az azzal kapcsolatos színlelés (disszimuláció) fogalmában érdemes keresni. A kora újkori Kárpát-medence léptékében ezt a jelenséget az – ekkor külön államokhoz tartozó, de mégis számos szempontból egymással összefonódó – közigazgatási egységek/államok és vezetőiknek koordinátarendszerében érdemes értelmezni. Ebből kifolyólag a tanulmány célja Esterházy Miklós nádor, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és a korban aktuálisan regnáló budai pasák – Szúfi Mehmed (1623–1626) és Mürtezá (1626–1630)⁴ – kapcsolatának kommunikációs szempontú vizsgálata. Egymással történő levelezéseik alapján igyekszem feltárni az olyan konfrontációkat, melyek

1 Jelen tanulmány az osztatlan tanári képzés zárásaként elkészült szakdolgozatom átstrukturált és lerövidített változata. Ebben a dolgozatban részletesen kitértem a vizsgált helyi méltóságok kommunikációs stratégiáinak elemzésére és nagyvonalakban követte az időrendi sorrendet, mivel fontosnak tituláltam a kommunikációs elemek egymást követő lépéseit. Ezt most is tartom, ugyanakkor a terjedelmi korlátok és az esetleges jobb átláthatóság miatt most más metódust követek. Ebben a tanulmányban egy-egy kommunikációs lépést fogok kiemelni, és azon belül igyekszem annak a lépésnek a kontextusát, illetve időbeliségét szem előtt tartani. In: *Czakó*, 2024.

2 Bethlen Gábor levele Esterházy Miklósnak. 1626. dec. 12. In: MNL OL P 108. Repositorium 71. Fasc. 2. fol. 110–115. Korábban kivonatként közreadva lásd: *Horváth*, 1861. 24–25. p.

3 *Papp*, 2011a. 54–55. p.

4 *Gévay*, 1841. 28–29. p.

során a felek előszeretettel nyúltak politikai álarcokhoz. Az okok megértéséhez fontos a levelezésen kívül a tágabb kontextust is vizsgálni, amihez a vonatkozó szakirodalmat, illetve a nádor és a fejedelem egyéb irányú levélváltását hívom segítségül, főleg annak tudatában, hogy a nagyarányú iratmegsemmisülés következtében a Gyulafehérvár és Buda közötti levelezés rendkívül hiányos. A megtévesztésben fontos szerepük volt az egymáshoz küldött követeknek is,⁵ így a rajtuk keresztül közvetített információk alapján mindenképpen cél az ő tevékenységük vizsgálata egyaránt. A nevezett téma relevanciáját az adja, hogy a szerepekből adódó kétoldali kommunikáció vizsgálata közelebb vezethet minket egy adott uralkodó/helytartó/tisztviselő (erdélyi fejedelem, budai beglerbég, nádor) politikájának megértéséhez, és tanulsággal szolgálhat napjaink kommunikációs stratégiáinak árnyaltabb kezeléséhez.

Diplomáciatörténeti kontextus

A kommunikációs elemzés előtt azonban fontos áttekinteni a címben megjelölt időszak tágabb történelmi kontextusát. Jelen tanulmány nem követi szorosan a diplomáciatörténet vezérfonalát, viszont a tárgyalat szereplők kommunikációja alapvető eleme ennek a területnek is.

A 17. század nyitányát a középkori Magyar Királyság utódállamaiban a tizenötéves háború (1591/93–1606) és a háború utolsó szakaszában kibontakozó Bocskai-felkelés (1604–1606) pusztításai jelentették. Mind a Habsburg Monarchia, mind az Oszmán Birodalom anyagi határait feszegetve nem tudta eldönteni a háború kimenetelét, ezzel bebiztosítva az évszázad java részében fennálló politikai bizonytalanság állapotát a Kárpát-medencében.⁶ Ezt a folyamatot tükrözte kiválóan az Erdélyi Fejedelemség vezetőinek – és a vezetők támogatói révén az érdekszférák – gyors váltakozása, ezáltal a fejedelmi pozíció presztízsének csökkenése. Ez a jelenség azonban nem szűnt meg az 1606. évi bécsi és zsitvatoroki békékkel, hiszen mind Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613) ingaszerű politizálása, mind Bethlen Gábor uralkodásának első éve egyaránt a fejedelmi szék gyengébb pozícióját jelezték.⁷

5 Például Bocatius János esete: *Teszelszky*, 2010. 143–165. p.

6 *Tóth*, 2000. 19–59. p., *Papp*, 2014.

7 *Kármán*, 2022b. 45–48. p.

Egyetértve Kármán Gábor megállapításával, a harmincéves háború megindulása egyfajta kiutat jelentett ebből az állapotból.⁸ A hegemon Habsburg politikai struktúra megdöntése és a hozzá párosuló felekezeti szembenállás miatt indult háború⁹ jó táptalajnak ígérkezett Bethlen Magyar Királyság elleni hadjáratai számára, ugyanakkor a háború első felében jellemző Habsburg-győzelmek miatt ez csak részsikereket eredményezett.¹⁰ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem három alkalommal (1619–1621, 1623, 1626) is megindította hadait a Magyar Királyság területére, melyet minden esetben békeszerződéssel zártak a felek. A békeszerződések értelmében a fejedelem élete végéig megszerezte és meg is őrizte a Felső-Magyarország területén található hét vármegye feletti jogát.

Azonban a tizenöt éves háborúban érintett nagyhatalmak ellentétei a harmincéves háború alkalmával deklarált, nyílt háborúhoz nem vezettek a két fél között. Ezt Habsburg részről a harmincéves háborúból következő hatalmi és gazdasági nehézségekre¹¹ vezetik vissza, a török félnél pedig a Szafavida Iránnal zajló szüntelen háborúskodást és belső hatalmi válságot emelik ki.¹² Sőt, ha jelentős akadályozások révén is, de a felek a zsitvatoroki béke folyamatos megújításával az egymás közti laza békesség fenntartását szorgalmazták, hiszen a jelzett 1625 és 1629 közötti időszakban két alkalommal is tárgyalóasztalhoz ültek a felek. Ennek a szűk öt esztendőnek az eseményeit időrendi sorrendben érdemes tárgyalni, ezért erre a két alkalomra a következő bekezdésben térek ki.

Az 1625-ös évet a Habsburg–oszmán kapcsolatok újbóli rendezése jellemezte a gyarmati békétárgyalások során, amely az oszmán fél ratifikációjának hiányában nem vált hivatalossá, de a tényleges békét valamelyest fenntartotta.¹³ Jelentős horderővel bírt az 1625. évi soproni országgyűlés eredménye, ahol Esterházy Miklós nádorrá választása mellett a majdani III. Ferdinánd (1637–1657) királlyá választására és koronázására is sor került.¹⁴ Ezek a fejlemények jelentősen rontották Bethlen Gábor Magyar Királyságon belüli pozícióit. 1626 telén Bethlen Gábor házassága is megkötöttett György Vilmos brandenburgi választófejedelem húgával, Katalinnal, ami Erdély politikai terveit erőteljesen befolyásolta, tekintet-

8 Uo.

9 *Sutherland*, 1992. 587–625. p.; *Schilling*, 2003. 201–212. p.; *Tusor*, 2008. 12–18. p.; *Kármán*, 2013. 27–40. p.; *Kármán*, 2020. 295–323. p.

10 *Papp*, 2013. 111–112. p.; *Szabó*, 2013. 183–186. p.

11 *Cziráki*, 2015. 836–837. p.

12 *Römer*, 2006. 266–268. p.; *Sudár*, 2020. 259–262. p.

13 *Jászay*, 1837. 39–75. p.; *Jászay*, 1838. 167–274. p.; *Hámori Nagy*, 2020. 113–134. p.

14 *Pálffy*, 2020. 26–36. p.

tel arra, hogy Bethlent a felesége követte a fejedelmi trónon.¹⁵ Bethlen szintúgy 1626-ban indította meg harmadik, és egyben utolsó magyarországi hadjáratát, ami a tárgyalat időszakban az egyetlen jelentős katonai akciójának tekinthető. Ennek apropóján lendültek támadásba a béke ellenére az oszmánok is, elfoglalva Damásd¹⁶ várát és megostromolva Nógrád végvárat is.¹⁷ Ezt a forrongó helyzetet a Habsburg és az oszmán félnek rendeznie kellett, mégpedig a zsitvatoroki béke meghosszabbítására hivatott szőnyi béketárgyalások és a szerződés ratifikálási folyamatának idején. Az időszak legnagyobb diplomáciai művelete a sok viszonytagság és Bethlen Gábor hátráltatása ellenére is sikeresen zárult.¹⁸ Bethlen Gábor hadjárata ugyanis kérész életűnek bizonyult, mivel a beígért anyagi támogatásokat nem kapta meg idejében, illetőleg a protestáns szövetségesek már Bethlen elindulásakor jelentős vereségeket szenvedtek.¹⁹ Az 1626 decemberében megkötött pozsonyi béke garantálta a fejedelem első hadjárata után létrejött nikolsburgi béke (1621) továbbélését. A pozsonyi- és szőnyi békék pontosítása és a falvak adóztatásának kérdésében külön bizottságok álltak fel, melyek munkája a békekesség helyi szintű kiterjesztésében kulcsmozzanatoknak tekinthetők. A szőnyi békefolyamattal párhuzamosan, de jóval rövidebb ideig tartó tokaji tárgyalások során Bethlen leginkább anyagi követeléseket támasztott a Habsburg udvar irányában.²⁰ Ez felháborodást is keltett mind a Habsburg-követek, mind Esterházy Miklós szemében, hiszen a pozsonyi béke pontosítása nem az új igények betérjesztését jelentette számukra.²¹ A szőnyi békefolyamat egyik fontosabb pontja a falvak adózási kérdéseinek megoldása volt, amihez külön bizottságok felállítását határozták meg. A béke ratifikációjának elhúzódása miatt 1628 novemberében kezdődtek meg az ezzel kapcsolatos szécsényi tárgyalások, de a felek a korábbi

15 Bánki, 1994. 311–326. p.; Deák, 2007. 251–266. p.; Kármán, 2015. 9–36. p.

16 Ma: Ipolydamásd (HU).

17 Gindely–Acsády, 1890. 176–195. p.; Németh, 1994. 46–65. p.; Báthori, 2005. 157–161. p.

18 Salamon, 1867.; Jászay, 1838.; Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2017.; Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2018.

19 Peter Ernst von Mansfeld zsoldosvezér serege már 1626. ápr. 27-én vereséget szenvedett Wallenstein császári tábornoktól, IV. Keresztély dán király pedig 1626. aug. 27-én a lutteri csatában maradt alul Tilly ellenében. In: Báthori, 2005. 157–158. p.

20 Németh, 1994. 64–66. p.

21 Esterházy Miklós levele Bethlen Gábornak. 1627. máj. 1. Szalay–Salamon, 1870. 35–40. p.

békék pontjainak másként való értelmezése miatt nem tudtak véglegesen megegyezni.²²

Az inént tárgyalt mozzanatok és események is már rávilágíthattak arra, hogy a térség helyi méltóságai ezekben a folyamatokban megkerülhetetlen szereplőkké váltak. Természetesen a tárgyalások, illetve egyéb intézkedések kereteit, irányelveit a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom legfőbb diplomáciai döntéshozói (Titkos Tanács és az Udvari Haditanács, valamint a mindenkori szultán, nagyvezír és dívánjuk) szabták meg.²³ Azonban az új diplomáciatörténet²⁴ mint kutatási irányzat szellemében ezek a szereplők nem kizárólag feljebbvalójuk szolgálaként funkcionáltak, hanem diplomáciai tevékenységük során egyéni képességeik és kapcsolatrendszerük révén is döntő hatást fejtettek ki a különböző eseményekre. Korszakunkban ékes példaként szolgálhatnak erre az 1627. évi szőnyi béketárgyalások, ahol Esterházy Miklós nádor,²⁵ Mürtezá budai pasa²⁶ és Bethlen Gábor erdélyi fejedelem²⁷ is relatíve szabad kezét kapott a béketárgyalások lebonyolítására, mindez az aktorközpontúság²⁸ szempontjából bizonyos mozgásteret engedett az említett felek számára.

Igy vált megkerülhetetlenné a Magyar Királyság diplomáciája szempontjából a nádor. Az intézmény reneszánszának kezdete Illésházy István nevéhez köthető,²⁹ majd utódaira az erdélyi fejedelmek és a Habsburg uralkodók közötti összekötő

22 A szécényi egyezkedésről és annak sikertelenségéről bővebben: Szalay–Salamon, 1870. 385–439. p.; Marton, 2019.; Marton, 2020a.

23 A Fényes Porta alapvető működésére ezenkívül befolyással volt az oszmánok által elfoglalt területek közjogi státusza és a Portán belül kialakuló hatalmi csoportosulások is, melyek kapcsolatrendszerei az egész birodalmat átszőtték. ld.: Findley, 1980. 18–33. p.; Hegyi, 1981. 392–404. p.; Yurdusev 2004. 5–35. p.; Hiller, 2008. 49–60. p.; Papp, 2011a. 25–72. p.; Sudár, 2011. 978–981. p.; A Habsburg Monarchia esetében a keleti diplomáciai szintér ekkoriban szorosabban az Udvari Haditanács alá tartozott. ld.: Hiller, 2016. 258–266. p.; Cziráki, 2015. 837–840. p.; Fazekas, 2021. 26–29. p., 37–38. p.; Cziráki, 2023. 173–186. p.; Szabados, 2023. 150–172.

24 Strohmeyer, 2017. 179–191. p.

25 Vö. Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2018. 111. p.

26 Uo.; IV. Murád szultán levele Mürtezához. 1627. febr. 6. In: TMO 218–220. p.; Utalás Mürtezá és Esterházy szerepére: Mürtezá levele Esterházy Miklós nádornak. 1627. ápr. 25. In: Kármán, 2022a. 347. p. No. 216.

27 IV. Murád szultán levele Bethlen Gáborhoz. 1627. eleje. In: TMO 217–218.; IV. Murád szultán levele II. Ferdinándnak. 1627. ápr. 15. In: Salamon, 1867. 78. p.; Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. In: 1627. máj. 24. Kármán, 2022a. No. 225. p.

28 Strohmeyer, 2017. 183. p.

29 Pálffy, 2009. 855–866. p.; Hiller, 2016. 266–267. p.

szerep hárult,³⁰ egészen Esterházy Miklós megjelenéséig. Személyével radikális irányváltás következett be a politikai elitben, amelynek hatásossága nemcsak a Habsburg-udvar irányában tanúsított hűségnek volt köszönhető, hanem a már említett nyugati katonai győzelmeknek, Bethlen állandó megtorpanásainak és az 1622. és 1625. évi soproni országgyűlések eredményeinek.³¹

A budai beglerbég személye is kulcskérdés volt az Oszmán Birodalom nyugati irányú diplomáciája szempontjából. A ranggal együtt a környező vilajetek feletti kontroll is a kezében összpontosult,³² ezenkívül a balkáni tartományokra is volt ráhatása az 1623-tól folyamatosan vezíri rangban lévő budai beglerbégnek.³³ Kiemelten fontos szerepe volt a Porta és a mindenkori erdélyi fejedelem viszonyát illetően, ami egyúttal meghatározta a fejedelmek diplomáciai mozgásterét is.³⁴

A térség politikájának alakítója volt még – párhuzamosan a budai beglerbeggel – az Oszmán Birodalom vazallusaként a mindenkori erdélyi fejedelem. Az oszmán tisztségek hierarchiájában eddig nem mutattak ki alá-fölé rendeltségi viszonyt a fejedelem és a budai pasa között,³⁵ ami miatt még inkább szükséges lehetett az egymással történő kooperáció bármilyen közös terv végrehajtásában. Természetesen a másik fél túlkapásainak kontrollálása és különböző akcióinak szabotálása is feladatkörük volt.³⁶

30 Illésházy nádori utóda, Thurzó György (1609–1616) evangélikus főnemes létére hűen szolgált a Habsburgokat, Báthory Gáborral szemben erőteljesen fel is lépett, ugyanakkor Bethlennel már a békére való törekvés a hangsúlyos politikájában. Ezenkívül Erdély a vallásszabadság szempontjából fontos mintaterületként funkcionált, melyet ő is szorgalmazott a Magyar Királyságban. In: *Iffj. Kubinyi*, 1876. 59–81. p.; Forgách Zsigmond nádor (1618–1621) még nádorsága előtti, Erdély ellen vezetett 1611. évi hadjárata is jelezheti pártfogását, azonban Bethlen első hadjáratában elért sikerei miatt kénytelen volt a fejedelmet valamilyen szinten támogatni. In: *Vörös*, 2011. 864–887. p.; *Szalay–Salamon*, 1863. 67. p.; Thurzó Szaniszló nádor (1622–1625) viszont már Bethlen egyfajta magyarországi tanácsosává vált, Bethlen érdekeit is képviselte különböző tárgyalásokon. Bizalmasi státusza annak fényében alakulhatott ki, hogy Bethlen milyen pozíciókat ért el a Magyar Királyságban. In: *Lengyel*, 2014. 79–84. p.

31 *Pálffy*, 2013a. 742–751. p.; *Pálffy*, 2014. 30–40. p.; *Pálffy*, 2020. 42–62. p.

32 *Sudár*, 2011. 978. p.

33 *Kármán*, 2014. 641–642. p.

34 Hiszen a mindenkori budai pasa személye leképeződése volt az éppen hatalmon lévő nagyvezír politikai irányultságának. In: *Sudár*, 2011. 985–995. p.; Bethlen Gábor mozgásterét első hadjárata alkalmával is nagyban befolyásolták a környező oszmán tisztviselők. In: *Papp*, 2011b. 915–975. p.

35 *Papp*, 2011a. 66. p.; *Kármán*, 2014. 642–645. p.

36 *Sudár*, 2011. 978–981. p.; *Szabó*, 2012. 159–160. p.

A disszimuláció jelensége

A disszimulációval kapcsolatos legfőbb vázlatpontokat már egy korábbi tanulmányomban érintettem,³⁷ ugyanakkor a fogalom ismertetését itt is szükségesnek vélem kiemelni, mert ez adja a levelezés vizsgálatának elméleti alapjait.

Az észak-itáliai városállamok bonyolult viszonyrendszere olyan diplomáciai közeget keltett életre, ami a modern diplomácia alapjainak tekinthető.³⁸ A diplomáciai aktusok fejlődése során pedig ennek a közegnek az alkotóelemévé, alapvető kommunikációs technikájává vált a szimuláció és disszimuláció. Szimuláció során olyan gondolatokat, tulajdonságokat láttatunk, melyekkel nem rendelkezünk, a disszimuláció révén pedig a meglévő képességünket, tervünket igyekezzük rejtetgetni.³⁹ A politikai kommunikációban megjelenő hazugság elutasítása és annak relativizálása már sok múltbéli gondolkodót foglalkoztatott,⁴⁰ azt viszont le kell szögezni, hogy ez nem akadályozta meg a disszimuláció beágyazódását a diplomáciai aktusok során használandó kommunikációs technikák közé.⁴¹

Ebből következően a disszimuláció alkalmazása a 17. század eleji bonyolult, Habsburg–oszmán határvidéki politikai struktúrában is tetten érhető. Ilyen sajátos politikai helyzetben⁴² egy vezető aligha gondolkodhatott távlatokban, ami miatt még inkább előtérbe kerülhetett a disszimuláció, a rövid távú célok eléréséhez szükséges egyik legjobb kommunikációs technika. A machiavellizmus és humanizmus politikai (és vallási) hazugságokra vonatkozó engedékenysége Erdély esetében már megjelent a szakirodalomban,⁴³ és természetesen a Habsburgokat támogató politikai elit kommunikációjában is jól látható.⁴⁴ Bethlen Gábor ezért is válhatott sikeres uralkodóvá, mert politikai arcait váltogatva kiválóan tudott lavírozni ebben a politikai közegben, takargatva – egyben legitimálva – törökba-

37 Czakó, 2023. 5–17. p.

38 Mattingly, 1955. 47–94. p.

39 Accetto, 1997. 9–11. p., 35–38. p.; Czakó, 2023. 7. p.

40 A hazugságot alapvetően elítélte például Cicero, Szent Ágoston és Erasmus is. A hazugság relativizálása és elfogadtatása pedig hangsúlyosabb például Platón, Machiavelli és Torquato Accetto műveiben. In Cicero, 1885. 8–13. p., 121–122. p.; Frenyó, 2014. 284–293. p.; Petneházi, 2011. 106. p.; Platón, 2008. 93. p.; Machiavelli, 2006. 87–90. p.

41 Ld. G. Etényi–Horn, 2010.

42 A Habsburg államalakulat önmagában egy speciális konstelláció volt, s mindezeket tovább bonyolította Erdély helyzete, a korszakunkban pedig a hét vármegye hovartartozása is.

43 Petneházi, 2011.; G. Etényi–Horn, 2010.

44 Almási, 2010.

rát politikáját. Karakterépítésének folyamatában nagy segítséget jelentett még a közvélekedés formálása,⁴⁵ ahogy vetélytársának, Esterházy Miklós nádornak is.⁴⁶

A korszak kommunikációs vizsgálatának segítségével rámutathatunk arra, hogy a jelen tanulmány főszereplői miképpen is alkalmazták ezt a stratégiát, és ebből milyen előnyöket szerezhettek maguknak. Ennek tükrében a négy említett méltóság egymás közötti levelezése során 158 levelet dolgoztam fel (1. táblázat). A levelek döntő részét az ide vonatkozó forráskiadványok⁴⁷ tartalmazzák, mindezeket az Esterházy-család hercegi ágának levéltári anyagával⁴⁸ egészítettem ki.

1. táblázat. *Levélváltások száma 1625. januárjától 1629. novemberéig.*⁴⁹

Feladó	Címzett			
	Személyek	Esterházy Miklós	Bethlen Gábor	Szúfi Mehmed
				Mürtezä
	Esterházy Miklós	–	34	2
	Bethlen Gábor	35	–	3
	Szúfi Mehmed	8	1	–
	Mürtezä	48	2	0

45 Kármán–Teszelszky, 2013. 203–367. p.; Kármán, 2019.

46 Szabó, 2019.; Esterházy Miklós: Magyarországnak mostani állapotáról egy hazája szerető, igaz, magyar embernek tanácslása. In: Báthory–Kármán–Zászkaliczky, 2019. 249–290. p.

47 Nemcsak a közvetlen levelezést tartalmazó, vizsgált forráskötetek: Pray, 1816.; Horváth, 1861.; Szalay–Salamon, 1863.; Szalay–Salamon, 1866.; Szalay–Salamon, 1870.; Salamon, 1867.; TMO; TMÁO I.; TMÁO II.; ETA I.; EOE VIII.; Szilágyi, 1867.; Szilágyi, 1873.; Szilágyi, 1879.; Szilágyi, 1882.; Szilágyi, 1886.; Benkő–Deák–Szabó, 1980.; Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados 2017.; Kármán, 2022a.

48 MNL OL P 108. Repositorium 71. Fasc. 2.

49 Esterházy Miklós levélváltásainak kezdődátumát 1625. januárjánál húztam meg. Esterházy Miklóst ugyan csak 1625. október 25-én választották magyar nádorrá, már az év elejétől országbíróként és érsekújvári főkapitányként érdemi levelezést folytatott Erdély fejedelmével és a budai pasával. Vö. Pálffy, 2020. 16. p.

A megadott időintervallum határait számos esetben rugalmasan kezeltem a történeti kontextus bővebb tárgyalása érdekében. Mint már említésre került és a táblázatból is kitűnik, a Buda és Gyulafehérvár közötti iratanyag jelentős hézagossága miatt a pasa és a fejedelem közötti levélváltások száma csekély (11 db), ezért azokból messzemenő következtetéseket nem lehet levonni, csak általános megfigyelések és feltételezések jelennek meg.

A disszimuláció alkalmazott eszközei

A helyi méltóságok kommunikációs eszköztárának vizsgálata azonban nehezen értelmezhető a különböző szereplők alapvető indítékainak és céljainak hiányában. Esterházy Miklós nádor ezidőbeli törekvéseit legerősebben Erdély – pontosabban Bethlen Gábor – kirekesztése határozta meg mindennemű politikai eseményről. A gyarmati béketárgyalások során a tárgyalóbiztosok egyik tagjaként volt hangadó,⁵⁰ a soproni országgyűlés ügymenetéből való kizárásért már nádori pozícióban tevékenykedett,⁵¹ a szőnyi béketárgyalások során pedig nádorként és teljhatalmú megbízottként igyekezte ellehetetleníteni Bethlen Gábor befolyását a történésekre.⁵²

Bethlen Gábor politikai célja egyértelmű volt: az Oszmán Birodalom északi érdekszférájának egyik legbefolyásosabb politikai vezetőjeként, ezzel együtt pedig a lassan újjáéledő Habsburg-ellenes, protestáns szövetségi rendszer fontos támaszaként (1626 őszétől tagjaként)⁵³ a Habsburg-államalakulat gyengítésében volt érdekelt. Jól mutatja ezt szerepvállalása a harmincéves háborúban.

A regnáló budai pasák tevékenységét erőteljesebben határozta meg a Portáról érkező utasítások tartalma, így kommunikációjukat is a saját pozíciójuk féltésének mértéke szerint alakították. Ennek ellenére Szúfi Mehmed kommunikációjában felismerhető a gyarmati béketárgyalások folyamatának lassítása, Mürtezá pasa pedig az 1626. évi hadjárat eredménytelenségével kapcsolatban is sajnálkozott.⁵⁴ Tehát a budai pasák érdekszférájuk bővítéséért csak a Porta által meghatározott keretek között tudtak tenni.

50 Jászay, 1837. 59. p.

51 Czakó, 2023. 5–17. p.

52 Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2018. 113. p.

53 Piri, 1999. 175. p.; Kármán 2018. 723–724. p.

54 Gindely–Acsády, 1890. 176–195. p.; Salamon, 1867. 15–22. p.

Hangvétel változtatása a levelezésben

A vizsgált helyi szereplők egymás közti levelezését vizsgálva észrevehető, hogy kommunikációjuk hangvétele döntően a lokális történésekre reagált. A disszimuláció jegyében ez alatt azt értem, hogy a vizsgált személyek tervezett lépéseiket megelőzően engedékenyebb, pozitívabb hangvétellű leveleket címeztek vetélytársaiknak, az adott esemény megtörténte után pedig vagy visszatértek régebbi kommunikációs sémáikhoz, vagy valamiképpen becsmérelték a címzettet.

Ennek bizonyítására Mürtezá pasa kommunikációját vizsgálom a budai beglerbégi posztra kerülését követően. Szúfi Mehmed budai pasa 1626 augusztusi halálát követően – vélhetően a hadi események megtorpanásának elkerülése céljából – Mürtezá még a boszniai hadak vezéréként nyerte el budai pasa pozícióját.⁵⁵ Ennek megfelelően lelkesen vetette bele magát a küzdelmekbe, ezt bizonyítja Nógrád várának megostromlása és Damásd végvár megszállása. Mürtezá pasa leveleinek hangnemét egyértelműen a háborús retorika határozta meg az erdélyi fejedelem 1626. évi hadjáratának idején.⁵⁶ Mürtezá vélhetően kemény szavakkal bírálta a Habsburg-féltől jövő portyázásokat és seregmozgásokat,⁵⁷ illetve erőlyesen kért nagyobb tiszteletet a személyének.⁵⁸ A háború viszontagságaiban az ilyen jellegű nyersebb kommunikáció érthető, ennek megfelelően álcázásra utaló jeleket ebben a rövid háborús időszakban nem találtam.

Éles váltás tapasztalható Mürtezá levelezésében a hadi állapotok megszűnése után: a fenyegetések eltűntek, a másik fél hibái pedig valamelyest relativizálódtak. 1627 januárjától a Porta iránymutatását követve újból a Habsburg–oszmán békekötés szorgalmazása került előtérbe, így Mürtezá pasa kommunikációja is ehhez idomult. Mürtezá felől ez a kommunikációs lépés teljes mértékben logikusnak tűnt, tekintettel arra, hogy az elkövetkezendő szőnyi béketárgyalásokon folyó munka gördülékenységet látszólag elősegítse.

Mürtezá részéről a levelezés könnyedebb hangneme azonban csak a szőnyi béketárgyalások megkezdéséig tartott ki. A pasa látva a Habsburg-fél tárgyaló-

55 Salamon, 1867. 216. p.; Sudár, 2020. 263–264. p.

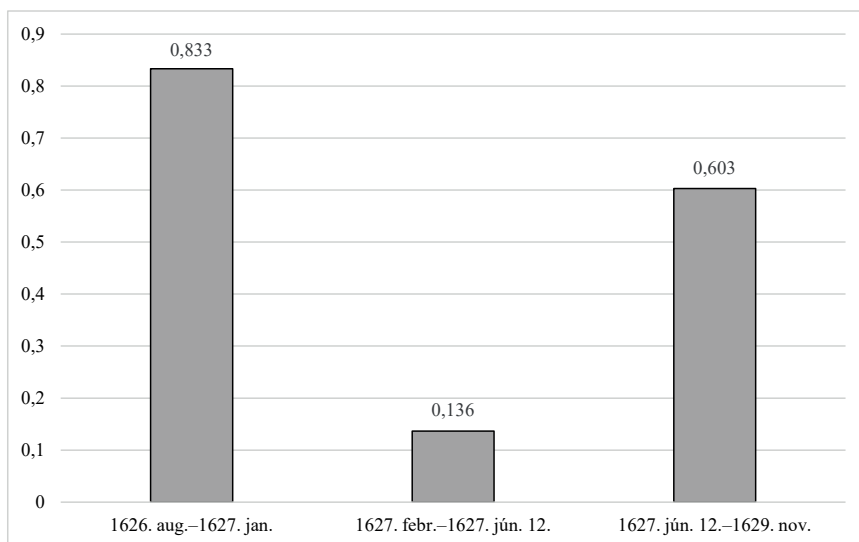
56 Ennek a rövid periódusnak az időbeli határait Mürtezá budai pasává válásától a Mürtezá által kihirdetett újbóli fegyverszünetig szabtam meg. (1626. aug. – 1627. jan. 8.) Az első fegyverszüneti egyezmény 1626. dec. 12-én íródott, viszont a felek katonái között voltak ezután is kisebb összecsapások, tehát a hivatalos harc csak január környékén fejeződött be. In: Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2017. No. 1. 160–162.; Kármán, 2022a. No. 202.

57 Esterházy Miklós levele Mürtezának. 1626. aug. 23. In: Uo. No. 187.

58 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1626. dec. 12. In: Uo. No. 200.

partnerként való rugalmatlanságát, illetve szem előtt tartva az Oszmán Birodalom presztízsének megtartását, visszatért kommunikációjában a Habsburg-fél hibáztatásának eleméhez. Narratívájában Mürtezä azzal indokolta a török csapatok hadi lépéseit, hogy a Habsburg-fél számtalanszor megszegte a fennálló békét,⁵⁹ és a gyarmati béketárgyalás során a Habsburgok késlekedése lehetetlenítette el a végleges megegyezést.⁶⁰

1. ábra. Egy levélre jutó békeszegés megemlítése Mürtezä pasa részéről.

Ezt hivatott bemutatni az 1. ábra, ahol a Mürtezä által békeszegéseknek⁶¹ vélt esetek számát és változását vizsgáltam. Ehhez a vizsgált időszakban áttekintettem Mürtezä pasa minden kiadott, Habsburg- és magyar királyságbeli méltóság

59 Esterházy Miklós levele Mürtezának. 1626. aug. 23. In: Uo. No. 187.

60 Mürtezä levele Esterházy Miklósnak. 1626. dec. 12. In: Uo. No. 200.

61 Békeszegés fogalomkörbe soroltam: illegális katonai betörések a másik fél területére (portyázás), falvak adómegtagadása, egyéb utalás a zsitvatoroki békemű és az azt követő megerősítések megszegésére.

számára írt levelét.⁶² Ugyan az időkorlátok aránytalansága miatt kissé torz a kép, de az ábrából így is kitűnik, hogy míg a harcok rövid ideje alatt a békeszeggel kapcsolatos vádló írárok minden második levélben felbukkantak, a háború végeztével és a béketárgyalások megkezdésével a fenyegetések száma drasztikusan lecsökkent. A szőnyi béketárgyalások lényegi szakaszához érve azonban Mürtezá vádjai újból megjelentek kommunikációjában.

A levelezésben történő hangvétel változásait azonban tekinthetjük önmagában disszimulációnak is. Hiszen Mürtezá háborús cselekedetei mellett kommunikációjában is nyilatkozatot tett a háború folytatásának igényéről. Egyáltalán nem titkolta a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésével kapcsolatos ellenvéleményét Esterházy elől,⁶³ illetve Bethlen Gábor irányában is a hadjárat eredménytelenségének sajnálatát hangsúlyozta.⁶⁴ Ennek fényében a harcok befejezése utáni békülékeny hangvételre való váltás – ismerve Mürtezá álláspontját a háborúval kapcsolatban – tényszerűen nem a budai pasa valós igényét tükrözte, hanem disszimulált az előnyösebb békefeltételek kiharcolása érdekében.

Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy Mürtezá pasa a békésebb hangvételű kommunikációjával párhuzamosan a tettei inkább az idő húzását és a háború folytatásának kieszközlését szolgálták. A budai vezír 1626 novemberétől egészen 1627 májusáig megszállás alatt tartotta az Ipoly-menti Damásd várát. Mindezt azzal indokolta, hogy ez a békekötésnek egyáltalán nem lesz akadálya, a tárgyalások megkezdéséig ugyanis kivonja onnan a csapatokat.⁶⁵ Ezzel feltételezhetően nem is lett volna probléma, viszont Esterházy Miklós tudatában volt annak, hogy Mürtezának szándékában állt visszaadni Damásd várát. Hiszen a pasa ígéretet tett erről Bethlen Gábornak, amit az erdélyi fejedelem nem restelt megosztani a nádorral.⁶⁶ Ezek fényében a közel hat hónapnyi megszállás érthetetlenül sok

62 A táblázat elkészítéséhez kizárólag a Kármán Gábor által szerkesztett kötetben (*Kármán*, 2022a.) található leveleket használtam fel. A létrejött arányszámok az alábbi metódus alapján történtek: megvizsgáltam Mürtezá pasa összes bemenő és kimenő levelét a kötetben található Habsburg- és magyar királyságbeli méltóságokhoz – névszerint Esterházy Miklós, Esterházy Pál, Koháry Péter, II. Ferdinánd, Michael Adolph von Althan, Pálffy István, Bosnyák Tamás, Gerhard von Questenberg, Johann Christoph von Löbl, Hans Ludwig von Kuefstein, Rambaldo Collalto, Ernst von Kollonich, Leonhard Helfried von Meggau, Ulrich von Eggenberg, Michel d’Asquier. Megszámoltam a levelekben található olyan utalásokat, melyek Mürtezá szerint a Habsburg-oszmán béke megszégésére utalnak, és elosztottam az összes vizsgált levél számával.

63 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1626. dec. 12. In: Uo. No. 200.

64 *Gindely–Acsády*, 1890. 176–195. p.; *Salamon*, 1867. 15–22. p.

65 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1627. febr. 12. In: Uo. No. 205.

66 Bethlen Gábor levele Esterházy Miklósnak. 1627. márc. 16. In: *Szalay–Salamon*, 1870. 7–8. p.

idő, Mürtezanak tehát más célja is lehetett Damásd várával. Másik ilyen lépés a vezír részéről a béketárgyalások helyszínének tematizálása volt. Mürtezá teljesen előlről szerette volna kezdeni a helyszínnel kapcsolatos tárgyalásokat,⁶⁷ ami a gyarmati béketárgyalás esetében nagyjából hat hónapot vett igénybe. A korábbi tárgyalási folyamatokkal kapcsolatban Mürtezá minden bizonnyal képben volt, ezért a helyszín megtárgyalásának újbóli felvetése már önmagában a béketárgyalás lassítását célozhatta meg. Ezt bizonyítja az is, hogy Esterházy Miklós ebbéli – tehát a helyszín kérdésének újbóli megtárgyalásának – kritikájára Mürtezá a következő választ adta: mivel a helyszínnel kapcsolatos elsődleges megegyezés idejétmúlt, ezért érdemes lenne más helyszínt keresni a béketárgyalás lebonyolítására.⁶⁸ Ezek alapján feltételezhető, hogy Mürtezá pasának a Szöny helyszínével kapcsolatos ilyen jellegű kommunikációja azt a célt szolgálta, hogy lassítsa a békefolyamatot.

A hallgatás eszköze

A disszimuláció alapvető fogalmából kiindulva a rejtegetés egyik legkézenfekvőbb eszköze a hallgatás, tehát az adott személy meglévő tervét vagy információját tudatosan elhallgatja a másik fél elől. A tárgyaló korszak politikai kommunikációjában már más kutatások is rámutattak a hallgatás alkalmazására,⁶⁹ illetve a jelen tanulmányban vizsgált szereplők esetében is feltűnik.

Legalábbis Esterházy Miklós 1625. évi soproni országgyűléssel kapcsolatos kommunikációját tekintve vélelmezhető ez a stratégia. Esterházy kommunikációját alapvetően meghatározta az ő Erdélyhez (pontosabban az erdélyi fejedelemséghez) fűződő viszonya. Tekintettel Esterházy szerepvállalására Bethlen Gábor első hadjáratának idején (mindvégig II. Ferdinánd mellett állt, sosem pártolt át még ideiglenesen sem Bethlenhez), illetve rátekintünk a szintén az első hadjárat idején megszületett Esterházy-listára (ahol a főnemesekek java részét csoportosította a hadjáratban betöltött szerepük szerint), akkor Esterházy Bethlen-ellenes politikai irányultsága kitűnik.⁷⁰ A vizsgált időszakban a kommunikációt tekintve Esterházy Miklós hatása a gyarmati béketárgyalások folyamatára, majd később a szőnyi béketárgyalások idejére is kimutatható. Hiszen a gyarmati béketárgya-

67 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1627. márc. 31. In: *Kármán*, 2022a. No. 209.

68 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1627. máj. In: Uo. No. 218.

69 A hallgatás eszközéről bővebben: Ács, 2010.

70 *Pálffy*, 2013b. 142–147.; *Szalay–Salamon*, 1863. 66–69. p.

lások idején tárgyalóbiztosként, a szőnyi béketárgyalások során már teljhatalmú megbízottként (2. táblázat) a Habsburg-fél alapvető célja volt Erdély kirekesztése a Habsburg-oszmán békefolyamatokból.⁷¹

2. táblázat. *A Habsburg-fél részéről delegált tárgyalóbiztosok listája a béketárgyalások során*⁷²

Gyarmati béketárgyalás	Szőnyi béketárgyalás Esterházy Miklós (teljhatalmú megbízott)
Michael Adolf von Althan	Johann Christoph von Löbl
Esterházy Miklós	Gerhard von Questenberg
Hans Jakob Kurz von Seftenau	Koháry Péter
Frangepán Miklós	Sennyey István (elnök)
Galler Zsigmond	Esterházy Dániel
Czirák Mózses	Czirák Mózses †

Esterházy Miklós kommunikációja azonban jelentősen változott a gyarmati békeokmány megszületését követően, egészen a nádori pozíció megszerzéséig. Egyrészt Bethlen Gábor felé írt leveleiben hangvételt váltott (terjedelmi korlátok végett ezt nem emeltem ki a disszimuláció első eszközénél),⁷³ Szúfi Mehmed pasa felé tett közléseiben pedig eltűnt az eddigi bíráló az erdélyi fejedelemmel kapcsolatban. Mindezt a stratégiát 1625 decemberében törte meg, amikor már a soproni országgyűlés legfőbb kérdéseiben az Esterházy által elképzeltek érvényesültek: [...] *akármely* állapotban lévő emberek legyenek is azok, vagy nagy, vagy kicsiny, az kik új háborúra való okot igyekeznek adni, azok ne csak meg

71 A Habsburg-követség levele Szúfi Mehmed budai pasához. 1624. nov. 26. In: *Kármán*, 2022a. 221. p. No. 136.; A szőnyi béketárgyalások során teljhatalmú megbízottként a tárgyalóbiztosok feje felett is átnyúlt Tassy Gáspár követségén keresztül. Mürteza pasa levele Esterházy Miklósnak. 1627. aug. 2–3. In: *Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2017. No. 5.; *Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2018. 119. p.

72 A táblázat elkészítéséhez felhasznált irodalom: Jászay, 1837. 59. p.; *Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2018. 113. p.

73 Esterházy Miklós levele Bethlen Gábornak. 1625. aug. 5. *Szalay–Salamon*, 1866. 209–210. p.; Esterházy Miklós levele Bethlen Gábornak. 1625. szept. 18. Uo. 219. p.

ne hallgattassanak, de inkább mind az két részről megbüntessenek. Mert az mint Nagyságod is bölcsen írja, gyakorta egy gonosz ember sok szegíny együgyű község romlásának oka, ki miatt birodalmak is pusztulnak[...].⁷⁴ A kiemelt idézetben meglátásom szerint Esterházy Miklós amellett, hogy pálcát tört a Habsburg–oszmán béketárgyalások mellett, stilisztikai képességeiről is tanúbizonyságot tett. Az időszak politikai eseményeinek kontextusát párosítva az idézethez, az „egy gonosz ember” megnevezés több mint valószínűen Bethlen Gáborra utalt, ugyanakkor olyan köntösbe ágyazta ezt a kijelentést, hogy a fejedelemre való utalást könnyedén le tudta tagadni.

Esterházy fejedelem-ellenes megnyilvánulásainak időszakos elhallgatását Szúfi Mehmed felé tekinthetjük disszimulációnak. Hiszen Esterházy ezzel az eszközzel a soproni országgyűlés előkészületeinek és ügymenetének sikerességét igyekezett bebiztosítani. Esterházy karrierjének szempontjából az 1625. évi diéta kulcsfontosságúnak tekinthető, nem véletlen tehát, hogy a nádori pozíció megszerzése után közvetlenül újból visszatért a Bethlent bíráló kommunikációs sémáihoz.

A vizsgált időszak másik kiemelt eleme Mürtezá pasa szőnyi béketárgyalások során tanúsított hallgatásához kapcsolódik. A budai vezírek az alábbi dolgokkal kellett szembesülnie a szőnyi béketárgyalások 1627 júniusi megkezdése után: egyrészt a Porta álláspontja nem változott meg a béketárgyalásokkal kapcsolatosan, hiszen az ázsiai harcok fokozódtak,⁷⁵ és a háború újbóli megindulását még Bethlen Gábor ténykedései ellenére sem támogatták.⁷⁶ Másrészt pedig a szőnyi béketárgyalások előkészítése és megkezdése tisztán megmutatta Mürtezának, hogy a Habsburg-fél számára sem volt sürgős a békefolyamat mihamarabbi befejezése. Mindezek miatt a pasa kénytelen volt addigi elképzelését – az időhúzás révén a háború folytatásának kieszközlését – megváltoztatni. Bethlen Gábor felé ezt úgy fogalmazta meg, hogy a budai beglerbégi poszt feltétele miatt idejét látta a tényleges békekötés végrehajtásának, ebből megerősödve pedig később támogatni fogja Bethlen törekvéseit.⁷⁷ Ha Mürtezá nem is gondolta komolyan az erdélyi fejedelem felé tett ígéretét, irányvonalában és kommunikációjában egyaránt a portai utasítás szerint változtatott, hiszen nem akarhatta a viszonylag frissen szerzett pozícióját azonnal elveszteni. Így ebben az időszakban Mürtezá kommunikációjában a disszimuláció alkalmazását mellőzte, kivételt ez alól csak a tárgyalóbiztosok megváltoztatásának érdekében tett a szőnyi béketárgyalások idején.

74 Esterházy Miklós levele Szúfi Mehmednek. 1625. dec. 27. In: Kármán, 2022a. No. 177.

75 Römer, 2006. 189–350. p.; Marton, 2020b. 144–145. p.

76 Salamon, 1867. 41–48. p.

77 Uo. 49–53. p.

Mürtezá szembesült a Habsburg-tárgyalóbiztosok rugalmatlanságával, így az oszmán tárgyalási pozíció javítása érdekében kétoldali kommunikációba kezdett a császári bizottság összetételének megváltoztatásáról. A pasa miközben levelezett Esterházy Miklóssal és a tárgyalóbiztosokkal, ezzel párhuzamosan a békétárgyalások teljhatalmú megbízottját – Esterházy Miklóst – megkerülve levelezésbe kezdett a Habsburg-udvar főbb méltóságaival. Mürtezá ezzel a lépésével nyomást igyekezett gyakorolni a Habsburg-tárgyalóbiztosokra, akikre leegyszerűsítő módon „magyar” követekként hivatkozik.⁷⁸ Ennek folyamányaként pedig addig is eljutott, hogy kérvényezte II. Ferdinándnál és Rambaldo Collaltónál is a magyar udvari kancellár, Sennyey István bizottsági elnöki posztról való leváltását. Mürtezá Sennyey helyett személyesen Michael Adolph von Althant ajánlotta.⁷⁹

Mürtezának ez a párhuzamos kommunikációja egyértelműen disszimulációnak tekinthető, hiszen a követek leváltásával kapcsolatos törekvését semmilyen szinten sem osztotta meg a Szőnyben lévő Habsburg-tárgyalóbiztosokkal és Esterházy Miklóssal, tehát elhallgatta előlük. Mindezt a kommunikációt pedig addig tartotta fenn, míg Esterházy nem jelezte felé, hogy tudomása van a pasa egyébirányú leveleiről a Habsburg-udvar felé.⁸⁰

Mürtezá ugyanezzel a disszimulációs eszközzel próbálkozott a szécsényi tárgyalások követi összetételének megváltoztatása érdekében. Ennek során újból azzal indított, hogy 1629 márciusában írt Rambaldo Collalto és Ulrich von Eggenberg számára a „magyar” követek leváltásának igényével kapcsolatban.⁸¹ Két változtatást viszont eszközölt a kommunikációja sikeresebbé tételére. Egyrészt a levelekben a „magyar”-t általánosító és a békétárgyalásokat nehezítő jelzőként alkalmazta, és visszamenőleg a zsitvatoroki béke idejéig megbélyegezte a „magyar” fél konokságát a falvak adózásának kérdésében.⁸² Másrészt pedig ekkor nem várt arra, hogy Esterházy máshonnan tájékozódjon Mürtezá lépéséről, hanem a budai pasa saját maga osztotta meg ezt az igényét Esterházy nádorral az erőteljesebb nyomásgyakorlás érdekében.⁸³ Mürtezá tehát újból hallgatott Esterházy Miklós és a szécsényi tárgyalóbiztosok felé, viszont ebben az esetben a

78 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1627. márc. 31. In: *Kármán*, 2022a. No. 209.

79 Mürtezá levele II. Ferdinándnak. 1627. aug. 1. In: Uo. No. 242.; Mürtezá levele Rambaldo Collaltónak. 1627. aug. 1. In: Uo. No. 243.

80 Esterházy Miklós levele Mürtezának. 1628. márc. 28. In: Uo. No. 273.

81 Mürtezá levele Rambaldo Collaltónak és Ulrich von Eggenbergnek. 1629. márc. 26. In Uo. No. 355. és 356.

82 Uo.

83 Mürtezá levele Esterházy Miklósnak. 1629. aug. 6. In: Uo. No. 382.

hallgatást ő maga szüntette meg, feltehetőleg a nyomásgyakorlás nagyobb hatása végett. Mürtezá mind a szőnyi-, mind a szécsényi tárgyalásokon tanúsított hallgatása nem hozta meg a várt eredményeket, tehát a Habsburg-tárgyalóbiztosok leváltását.

Színlelt szívélyesség

Az eszköz alkalmazásának konkretizálását megelőzően szükséges tisztázni, hogy a szívélyesség színlelése meglátásom szerint miben is tér el a levelezés hangvételenek tudatos megváltoztatásától. A különbség a két disszimulációs eszköz időbeli eltéréseiből következik. Míg a hangvétel megváltoztatásának tudatos alkalmazását a levelezés hosszabb időtávú vizsgálata adja meg (tehát cselekménysorozat), addig a szívélyesség – illetve más terv vagy érzelem – színlelése csak egy-egy adott terv kivitelezésének az eszköze (tehát csak egy cselekedet). Ezek alapján egy-egy érzelem színlelt kifejezése a hangvétel-változtatás részterületeként értelmezhető.

A tárgyaló méltóságok leveleit vizsgálva a színlelés ezen eszközét a szereplők kifinomultan beépítették politikai kommunikációjukba, tanúbizonyságot adva kitűnő stilisztikai képességeikről. Kiváló példaként hozható Esterházy Miklós kommunikációja Bethlen Gábor felé 1624 végén és 1625 elején. 1624 nyarán a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolatokat a gyarmati béketárgyalások előkészítése határozta meg.⁸⁴ Ennek során II. Ferdinánd a Habsburg-fél egyik tárgyalóbiztosának jelölte Esterházy Miklóst, ami elől Esterházy visszakozott.⁸⁵ Viszont Esterházy leveléből az is kiderül, hogy Bethlen Gábor „ő maga szorgalmaztat, hogy ezen az törökök traktáján [gyarmati béketárgyalások] jelen legyek...”.⁸⁶ Az erdélyi fejedelemnek ez a kissé abszurd kérvénye tekinthető az Esterházy felé mutatott szívélyesség arcpirítóan álszent színlelésének, tekintettel Bethlen és Esterházy korántsem felhőtlen viszonyára.⁸⁷ Ugyanakkor Bethlen praktikus okokból is írhatta ezt, hiszen Esterházy sikeresebb kontroll alatt tartását remélhette ettől a lépésétől.

84 Szalay–Salamon, 1866. 107–108. p.

85 Esterházy Miklós levele II. Ferdinándnak. 1624. szept. 2. In: Uo. 110. p.

86 Uo. 108. p.

87 Bethlen Gábor levele II. Ferdinándnak. 1626. aug. 21. In: Báthory–Bene–Kármán–Zászkaliczky, 2020. 212–215. p.

Esterházy Miklós azonban érzékelve a Habsburg-fél nehéz katonai helyzetét, illetve az erdélyi fejedelem mozgósítását,⁸⁸ alkalmazkodott a fejedelemmel fennálló diszkurzív kerethez. Ennek ékes bizonyítéka Esterházy Miklós levele Bethlen Gábor volt sógorának, Károlyi Mihálynak,⁸⁹ melyet teljes egészében továbbbítottak az erdélyi fejedelemnek, hiszen Bethlen Gábor maga válaszolt Esterházy ezen levelére.⁹⁰ Esterházy törekedett Bethlen Gábort felmenteni a Habsburgok elleni törekvésekben, ebbéli álcáját pedig számos indokkal tartotta fenn a levél egészében. A levélben előforduló leggyakoribb elem a török nyomás jelenléte volt, miszerint az erdélyi fejedelem csak és kizárólag az oszmánok erőteljes ráhatása miatt cselekedett a Habsburgok ellen.⁹¹ Két fontos érvet hozott még Esterházy Bethlen Gábor látszólagos felmentésére: egyrészt tényként kezelte a fejedelem azon szándékát, hogy a Bethlen és II. Ferdinánd között fennálló házassági tárgyalások sikerre fognak vezetni, így később egy oszmán-ellenes hadjárat lehetőségében gondolkodott.⁹² Esterházy Miklós természetesen tisztában volt ennek a szöges ellentétével, viszont a házasság sikerének látszatát fent akarta tartani, hiszen Esterházy saját szavaival élve a meglévő helyzetet „...*táplálni is káros, s kötelét elmetszeni is veszedelmes*.”⁹³ Másrészt Esterházy ebben a levélben úgy értékelte kapcsolatát Bethlennel, hogy ugyan kicsit elmérgesedett a kettejük viszonya, viszont neki semmilyen oka sincs bosszút állni a fejedelmen.⁹⁴ Amennyiben ez nem lett volna elég, Esterházy mindezen állítások után azzal koronázta meg disszimuláción alapuló érvrendszerét, hogy mivel az erdélyi fejedelemnek valójában nem volt igénye egy Habsburgok elleni katonai konfliktusra, sőt, a Habsburgokkal közösen vezetett oszmán-ellenes hadjáratot tervezett, ezért a Habsburg-fél az erdélyi tárgyalóbiztosok távoltartásával tisztán Bethlen Gábor érdekeit tartották szem előtt.⁹⁵

A szívélyesség színlelésének másik szembetűnő elemét Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Váccal kapcsolatos kommunikációja rejtí a szőnyi béketárgyalások idején. Az 1626. évi hadjáratot követően Bethlen Gábor kommunikációs stratégiát váltott a béketárgyalások idejére. Elérendő céljainak a vizsgálatom

88 Szalay–Salamon, 1866. 113–114. p.

89 Esterházy Miklós levele Károlyi Mihálynak. 1624. dec. 7. In: Uo. 119–131. p.

90 Bethlen Gábor levele Esterházy Miklósnak. 1625. jan. 13. In: Uo. 142–146. p.

91 Esterházy Miklós levele Károlyi Mihálynak. 1624. dec. 7. In: Uo. 122–128. p.

92 Uo. 120.; 124. p.

93 Esterházy Miklós levele Sennyey István kancellárnak. 1625. jan. 13. In: Uo. 138. p.

94 Esterházy Miklós levele Károlyi Mihálynak. 1624. dec. 7. In: Uo. 123. p.

95 Uo. 128–129. p.

szerint három alapvető eleme volt: 1) A politikai légkör bizonytalansága végett a fejedelem kommunikációjában megjelent a háború folytatásának szándéka. 2) Amennyiben ez nem vezetett volna eredményre, a szőnyi béketárgyalások sikeres befolyásolása és Erdély békeokmányba való belefoglalása került előtérbe. 3) Mindezt azonban csak olyan mértékben, hogy az a meglévő *status quo* ne borítsa fel. Az erdélyi fejedelem a háborús légkör fenntartása érdekében 1627 áprilisában újból felvetette Esterházy-nádornak a törökök elleni offenzíva lehetőségét, ami a fentebbi bekezdések értelmében a színlelt szívélyesség diszkurzív keretének megtartását jelentette, nem Bethlen valódi szándékát.⁹⁶ Am Bethlen Gábor egy ettől kifinomultabb módon is próbálkozott, mégpedig a Habsburg és az oszmán fél összeugrasztásával Vác kérdésében.

Vácot még Bethlen Gábor első hadjáratának idején szállta meg az erdélyi fejedelem, majd Karakas Mehmed budai pasa,⁹⁷ és mivel ezt a hódítást is a zsitvatoroki békepontok megszegésének tekintette a Habsburg-fél, ezért a szőnyi béketárgyalás során is felmerült Vác visszaadásának az igénye. Mürtezá egész egyszerűen „*lehetetlen kívánságnak*” nevezte ezt a császáriak részéről képviselt törekvést,⁹⁸ ennek védelmében pedig Bolondvár esetét hozta fel párhuzamként.⁹⁹ Ezt a szituációt használta ki Bethlen Gábor a saját kommunikációjában. Az erdélyi fejedelem már 1627 áprilisában megüzente a nádornak, hogy szerinte a Habsburg-félnek a béke fő feltételeként Vác visszaadását kellene megszabnia.¹⁰⁰ Feltételezhetően ezt az igényt a fejedelem javaslata nélkül is érvényesítették volna a Habsburg-tárgyalóbiztosok, viszont Bethlen látva a Damásd végvár visszaadásával kapcsolatos nézeteltéréseket, Vác esetében még nagyobb ellentétet prognosztizálhatott. Ennek érdekében nemcsak Esterházy felé, hanem Mürtezá pasa felé is kommunikált. A budai pasának azt fejtegette Bethlen, hogy Vácot a magyar rendek át akarták adni az oszmánoknak, melynek bizonyítására ezzel kapcsolatosan dokumentumokat is mellékelte Mürtezának.¹⁰¹ Emellett pedig a fejedelem azt is kijelentette a vezírnek írt levelében, hogy már a gyarmati béke során is kár volt felhozni Vác ügyét és tárgyalásokat ígérni ezzel kapcsolatban a Habsburgoknak.¹⁰²

96 Bethlen Gábor levele Esterházy Miklósnak. 1627. ápr. In: Szalay–Salamon, 1870. 44–46. p.

97 Kármán, 2022a. No. 302.

98 Kármán, 2022a. No. 247.; Mürtezá pasa levele Esterházy Miklósnak. 1627. aug. 2–3. In: Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2017. No. 5. 171–173. p.

99 Kármán, 2022a. No. 247.; Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2018. 111–112. p.

100 Bethlen Gábor levele Esterházy Miklósnak. 1627. ápr. In: Szalay–Salamon, 1870. 44–46. p.

101 Bethlen Gábor levele Mürtezá pasának. 1627. aug. 12. In: Szilágyi, 1882. 42–47. p.

102 Uo.

Ez a kétoldali kommunikáció jól példázza Bethlen Gábor szívélyes jótanácsainak álszentségét. Hiszen mind Esterházy, mind Mürtezá felé támogatólag lépett fel Vác hovatarozásának ügyében, ezzel ellehetetlenítve a Habsburg-oszmán békétárgyalásokat. Nem melléleg a fejedelemnek ez a terve majdnem sikerrel járt, hiszen a szőnyi békétárgyalások holtpontra jutásában nagy szerepe volt Vác hovatarozásának a kérdése.¹⁰³ Tehát Bethlen Gábor színlelt szívélyességének hangoztatása a magyar nádor és a budai pasa irányában azt a célt szolgálta, hogy a szőnyi békétárgyalások megrekedjenek, a felek pedig újból a katonai összecsapás lehetőségeit mérlegetljék.

Összegzés

Esterházy Miklós nádor, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és Szúfi Mehmed illetve Mürtezá budai pasa levelezésének vizsgálata kiválóan megmutatta a kora újkori diplomácia kommunikációjának egyik elengedhetetlen elemét, mégpedig a valódi szándékok leplezését, a disszimulációt. A vizsgált helyi méltóságok tudatosan alkalmazták leveleikben a színlelést, ezáltal egyéni hatalmuk megőrzését és annak maximalizálását célozták meg – természetesen eltérő mértékben. Esterházy Miklós nádori pozíciójával és abból adódó hatáskörével igyekezett takarni, egyben érvényt szerezni Bethlen- és oszmánellenes politikájának. Szúfi Mehmed és Mürtezá pasa a fokozatos oszmán térnyerést szorgalmazták, ezért támogatták Bethlen támadásait, viszont a nagy Habsburg–oszmán háborút pozíciójuk féltése miatt már inkább kerülték. Bethlen Gábor az Erdélyi Fejedelemség sajátos pozíciójából fakadóan, a nagypolitikai légkör ingatagságát kihasználva saját befolyását próbálta növelni, melynek lehetőségeit a Magyar Királyság irányában találta meg, és komplex érvrendszert kiépítve bújtatta valódi törekvéseit. Mind a négy szereplő törekedett arra, hogy egyéni ambícióit a betöltött pozíciójából adódó presztízzsel összhangba tudja hozni, ennek érdekében vették fel a megfelelő szerepköröket és disszimulációs tevékenységük során legitimálni próbálták ezeket.

A címet adó idézet felelevenítésével zárnam tanulmányomat, mely idézet tényleges jelentésétől kissé elrugaskodva, jól tudjuk példázni a disszimuláció alkalmazásának mibenlétét. Hiszen minden vizsgált helyi méltóság kisebb-nagyobb ügyekben, saját céljaik elérése érdekében „baráti kezét” nyújtott egymásnak. Ugyanakkor a másik kezüket szabadon hagyva, minden lehetőséget megragadtak valódi céljaik beteljesítésére.

103 Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados, 2018. 111–112. p.

Felhasznált források és szakirodalom

Levéltári források

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 108 (Esterházy-család hercegi levéltára) Repositorium 71. fasciculus 2.

Kiadott források

<i>Báthory–Bene–Kármán–Zászkaliczky</i> , 2020.	<i>Báthory Orsolya – Bene Sándor – Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton</i> : Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez II. Budapest, Reciti. 2020.
<i>Benkő–Deák–Szabó</i> , 1980.	<i>Benkő Samu – Deák Tamás – Szabó Attila</i> : Bethlen Gábor – Levelek. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó. 1980.
<i>Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados</i> , 2017.	<i>Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János</i> : Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez. In: <i>Lymbus</i> , 15. (2017) 151–203. p.
EOE VIII.	<i>Szilágyi Sándor</i> : Erdélyi Országgyűlési Emlékek. VIII. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1882.
ETA I.	<i>Mikó Imre</i> : Erdélyi történelmi adatok. I. kötet. Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda. 1855.
<i>Horváth</i> , 1861.	<i>Horváth Mihály</i> : Kismartoni regesták. 1617–1645. In: Magyar Történelmi Tár 1. sorozat 10. kötet. Pest, Eggenberger Ferdinánd akadémiai könyvtár. 1861. 3–110. p.
<i>Kármán</i> , 2022a.	<i>Kármán Gábor</i> : The Correspondence of the Beylerbeys of Buda. 1617–1630. Budapest–Szeged, Eötvös Loránd Research Network. 2022.
<i>Pray</i> , 1816.	<i>Pray György</i> : Gabrielis Bethlenii principatus Transsilvaniae coevis documentis illustratus. Pest, Trattner. 1816.

- Salamon*, 1867. *Salamon Ferenc*: Két magyar diplomata a tizenhetedik századból. Pest, Ráth Mór. 1867.
- Szalay–Salamon*, 1863. *Szalay László – Salamon Ferenc*: Galántai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora. I. kötet. Pest, Lauffer és Stolf. 1863.
- Szalay–Salamon*, 1866. *Szalay László – Salamon Ferenc*: Galántai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora. II. kötet. Pest, Lauffer Vilmos. 1866.
- Szalay–Salamon*, 1870. *Szalay László – Salamon Ferenc*: Galántai gróf Esterházy Miklós, Magyarország nádora III. kötet. Pest, Lauffer Vilmos. 1870.
- Szilágyi*, 1867. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor utolsó tervei és halála. In: Budapesti Szemle, 7. kötet 21–24. sz. (1867) 217–278. p.
- Szilágyi*, 1873. *Szilágyi Sándor*: Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. Budapest, Eggenberger. 1873.
- Szilágyi*, 1879. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1879.
- Szilágyi*, 1882. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor és a Porta II. In: Magyar Történelmi Tár 3. sorozat 5. kötet (1882) 34–77. p.
- Szilágyi*, 1886. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 1886.
- TMÁO I. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor*: Török-magyarkori állam-okmánytár. I. kötet. Pest, Eggenberger Ferdinánd. 1868.
- TMÁO II. *Szilády Áron – Szilágyi Sándor*: Török-magyarkori állam-okmánytár. II. kötet. Pest, Eggenberger Ferdinánd. 1869.
- TMO *Karácson Imre – Thallóczy Lajos – Kracsmaryk János – Szekfű Gyula*: Török-magyar oklevéltár. 1533–1789. Budapest, Stephaneum Nyomda. 1914.

Szakirodalom

- Accetto*, 1997. *Torquato Accetto*: A tisztos színlelésről. Szeged, JATEPress. 1997.
- Almási*, 2010. *Almási Gábor*: Politikai színlelés, vallási színlelés és a császári udvar nikodémusai a konfesszionalizáció korában. In: Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan. 2010. 33–66. p.
- Ács, 2010. Ács Pál: A hallgatás művészete. Rimay János és az újszoikus ars dissimulandi. In: Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan. 2010. 11–32. p.
- Bánki*, 1994. *Bánki Judit*: Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben. In: Történelmi Szemle 36. (1994) 3–4. 311–326. p.
- Báthori*, 2005. *Báthori Gábor*: Az Erdélyi Fejedelemség és a Porta politikai és katonai szövetsége Bocskai István és Bethlen Gábor fejedelemsége idején. Doktori értekezés, Budapest. 2005.
- Brandl–Göncöl–Juhász–Marton–Szabados*, 2018. *Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János*: Kommunikáció és híráramlás – A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során. In: Aetas 33. (2018) 4. 108–124. p.
- Cicero*, 1885. *Marcus Tullius Cicero*: A kötelességekről. Szerk. Csengeri János. Budapest, Franklin Társulat. 1885.
- Czakó*, 2023. *Czakó András István*: A disszimuláció haszna és használata – A Bethlen-Esterházy kapcsolat margójára (1625–1626). In: Belvedere Meridionale 35. (2023) 3. 5–17. p.

- Czakó*, 2024. *Czakó András*: „...azoknak kell barátságokat vennünk, az kik nyújtják...” A Habsburg–oszmán határvidék helyi méltóságainak disszimulációs stratégiái (1625–1629). Szakdolgozat, SZTE BTK, Szeged.
- Cziráki*, 2015. *Cziráki Zsuzsanna*: Habsburg–oszmán diplomácia a 17. század közepén – Simon Reniger konstantinápolyi Habsburg rezidens kinevezésének tanúságai (1647–1649). In: Századok 149. (2015) 4. 835–871. p.
- Cziráki*, 2023. *Cziráki Zsuzsanna*: Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok a bécsi Haditanács levéltári hagyatékában. In: Aetas, 38. (2023) 4. 173–186. p.
- Deák*, 2007. *Deák Éva*: Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozása. In: Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk.: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Budapest, MTA Történettudományi Intézet. 2007. 251–266. p.
- Fazekas*, 2021. *Fazekas István*: A Magyar Udvari Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2021.
- Findley*, 1980. *Carter Vaughn Findley*: Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. New Jersey, Princeton University Press. 1980.
- Frenyó*, 2014. *Frenyó Zoltán*: A hazugság megítélése Szent Ágoston gondolkodásában. In: Lábjegyzetek Platónhoz. 12. A hazugság. Szerk.: Laczkó Sándor. Szeged, Státus Kiadó. 2014. 284–293. p.
- G. Etényi–Horn*, 2010. Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L’Harmattan. 2010.
- Gévay*, 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, Strauss Antal. 1841.
- Gindely–Acsády*, 1890. *Gindely Antal – Acsády Ignác*: Bethlen Gábor és udvara. 1580–1629. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. 1890.

- Hámori Nagy, 2020.* *Hámori Nagy Zsuzsanna*: Egyéni érdek, közösségi érdek, államérdek – A gyarmati béke szerepe az erdélyi-francia tárgyalásokon 1625–1626 folyamán. In: *Oszmán–magyar viszony a 16–18. században: Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna Budapest, Szent István Társulat. 2020. 113–134. p.
- Hegyi, 1981.* *Hegyi Klára*: A törökök berendezkedése meghódított országaikban. In: *Történelmi Szemle* 24. (1981) 3. 392–404. p.
- Hiller, 2008.* *Hiller István*: Pax Optima Rerum. In: *Portré és imázs: politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L'Harmattan. 2008. 49–60. p.
- Hiller, 2016.* *Hiller István*: A Habsburg diplomáciában játszott magyar szerep kérdései (1606–1648). In: *Művészet és mesterség – Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére*. Szerk.: Horn Ildikó – Várkonyi Gábor. Budapest, L'Harmattan. 2016. 257–272. p.
- Iff. Kubinyi, 1876.* *Iff. Kubinyi Miklós*: Thurzó György. Életrajzi vázlat. In: *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez, Czobor-Szent Mihályi Czobor Erzsébethez*. Szerk.: id. gr. Zichy Edmund. Budapest, Athenaeum Társulat. 1876. 59–81. p.
- Jászay, 1837.* *Jászay Pál*: A gyarmati béke. In: *Tudománytár – Értekezések. 2. kötet*. Szerk.: Luczenbacher János. Pest, Magyar Királyi Egyetem. 1837. 39–75. p.
- Jászay, 1838.* *Jászay Pál*: A szőnyi béke. 1627. In: *Tudománytár – Értekezések. 4. kötet*. Szerk.: Luczenbacher János – Almási Balogh Pál. Pest, Magyar Királyi Egyetem. 1838. 167–274. p.

- Kármán*, 2013. *Kármán Gábor*: A konfesszionalizáció hasznáról és káráról: Egy paradigma margójára. In: Felekezeti társadalom – felekezeti műveltség. Szerk.: Lukács Anikó. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület. 2013. 27–40. p.
- Kármán*, 2014. *Kármán Gábor*: Kézcsók a pasának? – Erdélyi követek Budán. In: Történelmi szemle 56. (2014) 4. 639–662. p.
- Kármán*, 2015. *Kármán Gábor*: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. In: Actas 30. (2015) 3. 9–36. p.
- Kármán*, 2019. *Kármán Gábor*: Bethlen Gábor soha meg nem írt manifestuma: A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimitációja 1619–1620-ban. In: Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon. Szerk.: Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton. Budapest, Reciti. 2019. 155–197. p.
- Kármán*, 2020. *Kármán Gábor*: A harmincéves háború Magyarországon mint vallásháború. In: Vallásháborúk és felekezeti konfliktusok – az ókortól napjainkig Európában és a közeli térségekben. Szerk.: Pósn László – Veszprémy László – Isaszegi János. Budapest, Zrínyi. 2020. 295–323. p.
- Kármán*, 2022b. *Kármán Gábor*: Előremenekülés: A harmincéves háború mint megoldás az Erdélyi Fejedelemség hatalmi válságára. In: Korunk, 33. (2022) 8. 45–57. p.
- Kármán–Teszelszky*, 2013. *Kármán Gábor – Kees Teszelszky*: Bethlen Gábor és Európa. Budapest, Komáromi Nyomda és Kiadó. 2013.
- Lengyel*, 2014. *Lengyel Tünde*: Thurzó Szaniszló, a Magyar Királyság nádora (1622–1625). In: Egy új együttműködés kezdete – Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk.: Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2014. 79–93. p.
- Machiavelli*, 2006. *Niccolo Machiavelli*: A fejedelem. Lutter Éva ford., Budapest, Cartaphilus Kiadó. 2006.

- Marton, 2019.* *Marton Gellért Ernő:* On the Question of the Negotiations between the Habsburgs and the Ottomans at Szécsény and Buda (1628) through Palatine Miklós Esterházy's Letter to the Head of the Hungarian Negotiations. In: *Rocznik Przemyski Historia*, t. 55. (2019) z. 1. (22). 79–91. p.
- Marton, 2020a.* *Marton Gellért Ernő:* „Az mint Isten tudunk adja, ol-talmazzuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...” – Magyar nyelvű Esterházy-levelek a Koháry-Coburg család levéltárából. In: *Aetas*, 35. (2020) 3. 126–150. p.
- Marton, 2020b.* *Marton Gellért Ernő:* „Szőnyből tudatjuk...” Három magyar diplomata – Rimay János, Tassy Gáspár és Tholdalagi Mihály – követnaplóinak összehasonlító elemzése az 1627. évi szőnyi békekötés kapcsán. In: *Oszmán-magyar viszony a 16–18. században: Tanulmányok a Magyar Királyság és az Oszmán Birodalom népeinek – magyarok, törökök, rácok, tatárok, zsidók, görögök és egyéb népek – hétköznapijairól; egyén és közösség viszonya.* Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Budapest, Szent István Társulat. 2020. 135–148. p.
- Mattingly, 1955.* *Garrett Mattingly:* *Renaissance Diplomacy.* London, Penguin Books. 1955.
- Németh, 1994.* *Németh Csaba:* Bethlen Gábor külpolitikája uralkodása utolsó éveiben (1625–1629). Bölcsészdoktori értekezés, Szeged. 1994.
- Papp, 2011a.* *Papp Sándor:* Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban. In: *Keletkutatás*, 38. (2011) tavasz. 25–72. p.
- Papp, 2011b.* *Papp Sándor:* Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621). In: *Századok*, 145. (2011) 1. 915–975. p.

- Papp, 2013.* *Papp Sándor:* Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen. In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk.: Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Budapest, Komáromi Nyomda és Kiadó. 2013. 103–128. p.
- Papp, 2014.* *Papp Sándor:* Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan, 2014.
- Pálffy, 2009.* *Pálffy Géza:* Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére – Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Századok, 143. (2009) 4. 853–929. p.
- Pálffy, 2013a.* *Pálffy Géza:* Crisis in the Habsburg Monarchy and Hungary, 1619–1622: The Hungarian Estates and Gábor Bethlen. In: Hungarian Historical Review, 2. (2013) 4. 742–755. p.
- Pálffy, 2013b.* *Pálffy Géza:* A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1616–1622) In: Bethlen Gábor képmása. Szerk.: Papp Klára – Balogh Judit. Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete. 2013.
- Pálffy, 2014.* *Pálffy Géza:* Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Egy új együttműködés kezdete – Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk.: Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2014. 17–57. p.
- Pálffy, 2020.* *Pálffy Géza:* Megerősített lojalitás. A bécsi udvar és a magyar rendek az 1625. évi soproni koronázódiétán. In: Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk.: Dominkovits Péter – Katona Csaba – Pálffy Géza. Sopron–Budapest. Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2020. 15–97. p.

- Petneházi*, 2011. *Petneházi Gábor*: Humanista patrióták avagy a hazugság védelmezői? – Kovacsóczy Farkas padovai beszédei. In: Irodalmi Jelen, 11. (2011) 122. december. 105–111. p.
- Piri*, 1999. *Piri Zoltán*: Bethlen Gábor fejedelem útja a hágai szövetségbe. In: Történelmi Szemle, 41. (1999) 1–2. 157–176. p.
- Platón*, 2008. *Platón*: Az állam. Ford.: Jánossy István. Szeged, Cartaphilus Könyvkiadó. 2008.
- Römer*, 2006. *Hans Robert Römer*: The Safavid Period. In: The Cambridge History of Iran. Vol. 6. The Timurid and Safavid Period. Szerk.: Peter Jackson – Laurence Lockhart. Cambridge, Cambridge University Press. 2006. 189–350. p.
- Schilling*, 2003. *Heinz Schilling*: Az európai hatalmi rendszer 1600 körül – a kora újkori felekezeti fundamentalizmus és annak meghaladása. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 3–4. 201–212. p.
- Strohmeyer*, 2017. *Arno Strohmeyer*: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben. In: Történelmi Szemle, 59. (2017) 2. 177–198. p.
- Sudár*, 2011. *Sudár Balázs*: Iszkender és Bethlen Gábor: A pasa és a fejedelem. In: Századok, 145. (2011) 1. 975–996. p.
- Sudár*, 2020. *Sudár Balázs*: Egy harcművész a végeken: Mürtezá pasa. In: Hadtörténelmi Közlemények, 133. (2020) 2. 259–274. p.
- Sutherland*, 1992. *N.M. Sutherland*: The Origins of the Thirty Years War and the Structure of European Politics. In: English Historical Review, 107. (1992) 424. 587–625. p.
- Szabados*, 2023. *Szabados János*: A 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciája. – Források és lehetséges kutatási irányok. In: Aetas, 38. (2023) 4. 150–172. p.

- Szabó, 2012.* *Szabó Péter Károly:* Erdély „jogi” érvei a hódoltsági határok megőrzésére. In: *Identitás és kultúra a Török Hódoltság korában.* Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Budapest, Balassi Kiadó. 2012. 158–168. p.
- Szabó, 2013.* *Szabó Péter:* Bethlen Gábor követjárásokkal kapcsolatos filozófiája. In: *Kármán Gábor–Kees Teszelszky (szerk.): Bethlen Gábor és Európa.* Budapest, Komáromi Nyomda és Kiadó. 2013. 183–202. p.
- Szabó, 2019.* *Szabó András Péter:* Eszmék a nádori politika szolgáltatában: Esterházy Miklós levelei a vármegyéknek (1626–1645). In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországon.* Szerk.: Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton. Budapest, Reciti. 2019. 223–285. p.
- Teszelszky, 2010.* *Kees Teszelszky:* Bocskai István követének iratai az európai politika tükrében. In: *Színlelés és rejtőzködés – A kora újkori magyar politika szerepjátékai.* Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest, L’Harmattan. 2010. 143–165. p.
- Tóth, 2000.* *Tóth Sándor László:* A mezőkeresztesi csata és a tizenötéves háború. Szeged, Belvedere Meridionale–MM. 2000.
- Tusor, 2008.* *Tusor Péter:* Felekezetszerveződés a kora újkorban. In: *Vigilia, 73.* (2008) 1. 12–18. p.
- Vörös, 2011.* *Vörös Péter:* Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények, 124.* (2011) 3. 864–887. p.
- Yurdusev 2004.* *A. Nuri Yurdusev:* The Ottoman Attitude toward Diplomacy. In: *Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional?* Szerk.: A. Nuri Yurdusev. New York, Palgrave Macmillan. 2004. 5–35. p.

SZABADOS JÁNOS

ILLEY JÁNOS KÜLDETÉSE TIRJÁKI HASZÁN BUDAI PASÁHOZ 1613 TAVASZÁN

(*Adalékok Báthory Gábor és Bethlen Gábor vetélkedésének történetéhez*)*

Bevezetés

A történeti kutatás már igen kimerítően foglalkozott Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613) bukásával, illetve Bethlen Gábor (1613–1629) hatalomra kerülésével. Először a 19. században fordult a kutatás figyelme intenzívebben az Erdélyi Fejedelemség történetének irányába. Szilágyi Sándor ezen a téren kifejtett munkássága megkerülhetetlen, hiszen számos forrást közölt mind Báthory Gábor,¹ mind Bethlen Gábor² uralkodásáról, és előbbi fejedelem életrajzát is ő írta meg elsőként.³ Később, alaposabban, bizonyos bécsi levéltári anyagokat is bevonva Angyal Dávid tett le az asztalra maradandó feldolgozást az említett fejedelmek kapcsán.⁴ Veress Endre fontos forrásokat közölt a vonatkozó időszakra nézve, azonban így is csak töredékét adta ki az általa felhasznált forrásbázisnak.⁵ A 20. század első felében Szekfű Gyula,⁶ második felében pedig Nagy László, illetve Nyakas Miklós munkásságát érdemes kiemelni. Előbbi egy újabb életrajzot készített Báthory Gáborról,⁷ utóbbi pedig a hajdúság történetét illetően folytatott fontos kutatásokat.⁸ Jakus Lajos Vác várának történetéhez köthetően közölt fontos, Budáról származó adalékokat Báthory és Bethlen rivalizálása kapcsán.⁹ Oborni Teréz az említett két fejedelem Magyar Királysággal való megegyezéseit

* A tanulmány a HUN–REN – SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport munkájának keretében készült. A közölt iratok feltárását a 2022. évi egyhónapos Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatta. Ezúton is köszönöm Papp Sándornak értékes tanácsait.

1 A teljesség igénye nélkül: *Szilágyi*, 1874–1875.

2 A teljesség igénye nélkül: *Szilágyi*, 1879., *Szilágyi*, 1886.

3 *Szilágyi*, 1867.

4 *Angyal*, 1896.; *Angyal*, 1898. 3–422.

5 *Veress*, 1935. passim.

6 *Szekfű*, 1983². 45–50. p.

7 *Nagy*, 1988.

8 *Nyakas*, 2009a; *Nyakas*, 2009b.

9 *Jakus*, 1995. 23–25. p.

vizsgálta meg alaposabban,¹⁰ Papp Sándor pedig Báthory és Bethlen hatalomra kerülésének körülményeit, illetve az Oszmán Birodalommal való viszonyukat tárta fel.¹¹ Cziráki Zsuzsanna az erdélyi szászok, illetve Melchior Khlesl, a Titkos Tanács direktorának (1609–1618), szemszögéből vizsgálta meg Erdély korabeli megítélését, valamint a fejedelem és trónkövetelőjének viszonyát.¹² A Báthory Gábor-kutatás legfrissebb eredményeit összefoglaló kötet immáron másfél évtizede látott napvilágot.¹³ A kötetben Horn Ildikó a fejedelem belpolitikájának bemutatása mellett a kutatás új források hiányából adódó megtorpanására hívta fel a figyelmet.¹⁴ Azóta Vörös Péter és Mohácsi Endre folytatott kutatásokat az ifjú fejedelem tevékenységét illetően, zömében a Thurzó és Dóczy családok levéltárában található levelezésre alapozva.¹⁵ Gerald Volkmer is szentelt egy fejezetet Báthory Gábor uralmának az Erdély nemzetközi jogi helyzetét elemző monográfiájában, jöllehet a vonatkozó magyarországi kutatási eredményeket kevésbé építette be munkájába.¹⁶ Az régió politikájához kapcsolódóan Rác Balázs Viktor a közelmúltban Rhédey Ferenc pályaképét vizsgálva vetett fel kérdéseket a váradi kapitány Báthory halálát eredményező merényletben betöltött esetleges szerepét illetően.¹⁷ Legfrissebben pedig László Andor publikált az erdélyi és magyar rendek konföderációjáról,¹⁸ valamint mostanság napvilágot látott egy tanulmánykötet is a Báthoryak politikáját illetően.¹⁹

A mindeddig feltáratlan források azonban hozhatnak bizonyos kérdésekben új eredményeket, vagy új megvilágításba helyezhetik eddigi ismereteinket. A jelen tanulmányban közölt, az Udvari Haditanács iratai között fellelhető források is ilyen célt szolgálnak.²⁰ A közölt források többek között amiatt tarthatnak számot érdeklődésre, mert olyan budai pasa — Tirjáki Haszán — immáron harmadik

10 *Oborni*, 2009.; *Oborni*, 2011.

11 *Papp*, 2008; *Papp*, 2011; *Papp*, 2014a; *Papp*, 2015.

12 *Cziráki*, 2011; *Cziráki*, 2012.; *Cziráki*, 2013.; *Cziráki*, 2022.

13 *Papp – Jeney-Tóth – Ulrich*, 2009.

14 *Horn*, 2009.

15 *Vörös*, 2011.; *Mohácsi*, 2013.; *Mohácsi*, 2014; *Mohácsi*, 2015.; *Mohácsi*, 2018.

16 *Volkmer*, 2015. 312–328. p.

17 *Rác*, 2019. különösen: 106–109. p.

18 *László*, 2024.

19 *Monok – Tamás*, 2024.

20 Az Udvari Haditanács irataira és további kutatási témákra lásd: *Pálffy*, 2006. 544–559. p.; *Cziráki*, 2023 173–185. p.; *Szabados*, 2023. 155–163. p.

regnálása (1609–1613)²¹ alatt írták őket, akinek levelezését még nem adták közre, hiszen a 17. század elejére vonatkozóan egyedül Kádizáde Ali pasa (1602–1604, 1606–1609, 1614–1616) magyar nyelvű levelezése jelent meg nyomtatásban.²²

A változás éve: 1613

Az 1613. év igen jelentős, mondhatni sorsfordító esztendőnek számít az Erdélyi Fejedelemség történetében, hiszen ekkor került hatalomra az Erdély virágkorát megteremtő „nagy fejedelem”, Bethlen Gábor.²³ A fiatal Báthory Gábor politikája már az uralkodás első éveiben is meglehetősen ambivalens hozzáállást váltott ki az erdélyi politikai elitben — gondoljunk csak az 1610-ben ellene elkövetett széki merényletre²⁴ —, ezenkívül az ifjú uralkodó a külpolitikájában is könyvelt el kudarcokat, például az 1611. évi Havasalföld elleni hadjáratával.²⁵ A fejedelem 1613 tavaszán ismételten megegyezett II. Mátyás magyar királlyal (1608–1619), amit a pozsonyi megállapodással nyugtáztak. A dokumentum tartalma Oborni Teréz kutatásaiból ismert,²⁶ létrejöttének körülményei kapcsán azonban még akadnak feltáratlan iratok.²⁷ A kutatásba újabban bevont források szerint Bethlen Gábor alaposan előkészítette saját hatalomátvételét, és lobbitevékenységet folytatott — hathatós szász segítséggel — a Portán, Gümöldzsineli Dámát Naszúh pasa nagyvezírnél (1611–1614) a saját előmenetelét előmozdítandó. Bethlen tárgyalásai azonban ekkor még nem vezettek feltétlen sikerre, mert az oszmán vezetés és maga Báthory is inkább a Portával való kiegyezést szorgalmazta volna.²⁸ Feltehetőleg akkor született döntés, arról, hogy Bethlen Gábor a már szerdárnak kinevezett Iszkender pasa által vezetett sereggel Erdély irányába induljon, miután eljutott a Portára a híre, hogy Báthory Gábor ismételten megegyezett a Habsburg-

21 Gévy, 1841. 20–21., 24. p.; Sudár, 2010. 979. p.

22 Gévy, 1841. 22–24. p.; Bayerle, 1991. VIII–XI., 1–263. p.

23 Uralkodásáról összefoglalóan legújabbban: Oborni, 2021.

24 Összefoglalóan a kérdésről: Horn, 2001.

25 A hadjárat kapcsán lásd: Vörös, 2011.; Mohácsi, 2013.

26 Oborni, 2009. 119–122. p.

27 A tárgyalások iratanyagát Bécsben, az Udvari Kamara iratai között találjuk. Vö. ÖStA FHKA HFU VUG Kt. 51B passim.

28 A Báthoryt leváltani óhajtó szászok szerepére lásd: Cziráki, 2011. 848–875. p.; Cziráki, 2022. 40–43. 43. p.

uralkodóval is.²⁹ Ez természetesen alátámasztani látszott Khlesl háborús elképzeléseit is, a várva várt háborúra azonban végül nem került sor.³⁰ Az erdélyi rendek 1613. október 23-án — még Báthory halála előtt — Kolozsvárott az oszmán seregek jelenlétében megválasztották fejedelemmé.³¹ A nagyhírű fejedelemcsalád utolsó sarját pedig 1613. október 27-én, Várad közelében — mindaddig nem teljes mértékben tisztázott körülmények között —, saját hajdúi gyilkolták meg.³²

A jelentések szerzői és a dokumentumok forrásértéke

A jelen tanulmányban közölt források egyrészt néhány új információval is szolgálnak, másrészt betekintést engednek a korabeli hírszerzés működésébe is. Az első jelentés szerzője egy bizonyos Illey/Ülley János.³³ Az Udvari Haditanács lajstromkötetének vonatkozó — feltehetőleg utólagosan felvezetett³⁴ — bejegyzése a levél íróját a tolmács Illésy Jánossal azonosítja,³⁵ azonban őt általában inkább Eller/Eiler névvel illették.³⁶ Sokkal valószínűbb, hogy a jelentés szerzője Thurzó György nádor (1609–1616) Illey János nevű szolgálója lehetett.³⁷ További kutatásokat igényel, hogy vajon ekkor miért éppen őt küldte Budára a nádor,

29 A közölt dokumentumok egyikéből is kiderül, hogy a törökök nem néznék jó szemmel Báthory II. Mátyással való megegyezését. Vö. a 3. sz. dokumentummal. Papp Sándor még nyárra tette a hír Portára való megérkezésének időpontját, azonban lehet, hogy már korábban is értesültek a megegyezésről. Vö. Papp, 2014a. 40–42. p.

30 Cziráki, 2013. 89–91. p.

31 Oborni, 2021. 165. p.

32 A fejedelem haláláról szóló források eddigi legalaposabb elemzését lásd: Bársony, 2009. 22–25. p.

33 A név különböző írásformában maradt ránk, talán az Illey lehet a leginkább elfogadott, ez azonban egyelőre teljes mértékben nem eldönthető. A továbbiakban az Illey alaknál maradok.

34 A problémára lásd: Szabados, 2023. 157. p. 78. jegyz.

35 Legalábbis meglehetősen félreérthető a bejegyzés. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 229. 1613. Exp. 210v Nr. 63.

36 Illésy pályájára és tevékenységére lásd: Cziráki, 2024. passim. ill. 435–436. p.; A munkában az Illey/Ülley név mint lehetséges névalak egyáltalán nem kerül elő.

37 Illey uramként említve: Bódai, 2023. 132, 135, 255. p.; Haszán pasa a nádornak írt levelében szintén említi őt: „Továbbá az nagyságod kedves és böcsületes Üllei János nevű követével nagyságod az mely levelet ide minékünk köldött”. Tirjáki Haszán Thurzó Györgynek. Buda, 1613. március 23/április 3. MNL OL E 196. 16. d. fasc. 77. fol. 39.; A dokumentum német fordításán is az alábbi feljegyzés olvasható: „Translation des schreibens so Illei Janos, herrn palatini diener an seinen herrn von 29. martii 1613. aus Offen.”

járt-e esetleg máskor is ott, illetve milyen szerepet töltött be a nádor diplomáciai apparátusában.³⁸ Azt egyelőre nem lehet pontosan kimutatni, hogy Illey jelentése és a csatolt dokumentumok között mi a szerves kapcsolat, de talán nem véletlen, hogy a hadi levéltár munkatársai annak idején azonos numerus alá rendezték őket, és a témák alapján is köthetők a nádor emberének budai küldetéséhez. Egyetlen dokumentum lóg ki a sorból, amelyet nem is közlök az alábbiakban, bár figyelemre méltó, hogy az irat korabeli német kivonata ugyanúgy megtalálható a paksamétában, azonban különálló részként, külön rövid tartalmi kivonattal a hátoldalán, ami csak Illey jelentésénél jelenik meg, tehát elképzelhető, hogy rendezési hiba történt.³⁹ Valószínűsíthető, hogy az alább közölt csatolmányokat Illeyhez juttatták el küldetése alatt, ő továbbította őket a nádornak, a nádor pedig az Udvari Haditanácsnak.

A második — kis cetlin ránc maradt — jelentés készítője név szerint sajnos egyelőre nem ismert. Ő inkább az oszmánok belpolitikai ügyeiről jelentett, amit minden bizonnyal eljuttattak a nádornak.

Bár más kézirással készültek, de az azonos lapra másolt harmadik és negyedik jelentés szerzője is minden bizonnyal Szabó János nagymarosi bíró — a jelentésben saját magára így utal egy informátora szájába adva a „bíró” titulust —, akinek a neve már önmagában fontos adalék, hiszen a mezőváros monográfusa, Jakus Lajos sem ismert név szerint bírót erről az időszakról.⁴⁰ A jelentésből készített korabeli német kivonat is az azonos szerzőséget erősíti meg, mert egy egységként

38 A Thurzó család levéltárában eddig összesen egy dátum nélküli jelentéskivonat került elő, a tartalma alapján feltehetőleg szintén 1613 nyaráról. Vö. Illey János jelentésének kivonata. H. n. d. n. (1613). MNL OLE 196 9. d. fasc. 28. fol. 220–221.; A dokumentum tartalma megegyezik egy Hadilevéltárban található latin nyelven készült kivonattal. Az iratok rendezői azonban decemberre datálták a forrást — pedig az tartalmazta mellékletként Nakkas Haszán pasa 1613. júliusában kelt levelét is —, és a már említett tolmács Illésy János 1613. decemberében, és egészen más tárgyban kelt jelentéséhez kötötték azt. Vö. ÖStA KA HKR Akten Kt. 43. 1613. Exp. Dez. Nr. 37. Az iratok rendezőjének nevek körüli bizonytalanságát ebben az esetben is alátámasztja a lajstromkötet vonatkozó bejegyzése. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 229. 1613. Exp. fol. 591r Nr. 37.

39 A kérdéses dokumentum Huszár Ferenc, Osvai(?) György porkolábok jelentése Husztról Perneszy Gábor szatmári vicekapitányhoz. ÖStA KA HKR Akten Kt. 40. 1613. Exp. März Nr. 63. Nem tudni, hogy ez az irat miért itt lett elhelyezve, tartalma a törökök és tatárok mozgolódását érinti, de nem a nádor a címzett. Ez és az fenti jegyzetekben említettek is megerősítik, hogy a HKR Akten bizonyos elemei későbbi rendezés során kerülhettek a Hadilevéltár anyagába. Vö. Szabados, 2023. 157. p. 78. jegyz.

40 A mezőváros bíráinak listájából ugyanis 1586 és 1615 között nem szerepelnek konkrét nevek. Vö. Jakus 1991. 40. p.

kezeli a dokumentumokat. A dokumentum igen informatív, látszik, hogy Szabó kiterjedt helyi — Buda környéki — kapcsolati hálóval rendelkezett. A levél címzettje feltehetően Illey János volt, mert „kegyelmes uram”-ként szerepel a megszólított, tehát nem a nádornak szólt — akinek a „nagyságos uram” megszólítás dukált —, de a dokumentum feltehetően mégis hozzá, majd a haditanácshoz került a követen keresztül.

Illey követségére még Tirjáki Haszán pasa életében került sor, mert egyrészt ő volt Bethlen egyik jelentős pártfogója — 1612-ben is ő fogadta be Budán mint száműzött erdélyi urat —, másrészt a jelentés említést tesz a pasa rossz fizikai állapotáról, és tudjuk, hogy Haszán valamikor 1613 késő tavaszán hunyt el.⁴¹ A pasa említette is április 3-án kelt levelében Illey követségét.⁴² Ez egybevág azzal is, hogy Bethlen Gábor február végén tárgyalt Edirnében Naszúh pasával, tehát valamikor utána jött el onnan, ahogy azt a jelentés is említi, és tudjuk, hogy a leendő fejedelem 1613 áprilisának végén már Budán volt.⁴³ Érdekes, hogy míg Bethlen arról írt a nádornak, hogy Andrea Negroni tolmács és ekkor a Portára küldött Habsburg-követ⁴⁴ a magyarok ellen áskálódott, és ő pedig igyekezett védeni a „magyar nemzetet”,⁴⁵ Illey arról számolt be, hogy a Báthoryt leváltani kívánó Bethlent egyáltalán nem fogadták barátságosan a Portán, éppen azért is kellett ismételtén Budára távoznia pártfogójához. A jelentésben szereplő információk abban a tekintetben konvergálnak a legfrissebb kutatási eredményekkel, hogy úgy tűnik, a Porta igyekezett megbékülni Báthory Gáborral, és az oszmán vezetés 1613 elején még nem feltétlenül támogatta a menekült Bethlen fejedelmi ambícióit.⁴⁶ A jelentésből ugyanis kiderül, hogy a korábban Báthoryhoz küldött Musztafa efendi is pozitívan nyilatkozott a helyzetről, és nem vélte úgy, hogy az ifjú fejedelmet szükséges lenne leváltani. Annyi bizonyos, hogy Báthory Gábor a Portáról érkezett híreit illetően még 1613 nyarán is azt írta Dóczy Andrásnak,

41 *Sudár*, 2010. 797. p.; *Sudár*, 2011. 976. p.

42 Vö. a 37. jegyzet tartalmával!

43 Jakus Lajos április 28-ára datálta a levelet. Vö. *Jakus*, 1995. 23., 65. p.; Szilágyinál április 25. szerepel. Vö. Bethlen Gábor Thurzó Györgynek. Buda, 1613. április 25. *Szilágyi*, 1886. 1–3. p.

44 Negronira és 1612. évi küldetésére lásd: *Neck*, 1950. 181–184. p.; *Cziráki*, 2024. *passim*, ill. 442. p.

45 Bethlen Gábor Thurzó Györgynek. Buda, 1613. április 25. *Szilágyi*, 1886. 2. p.; A szakirodalom szerint Negroni és a portai ágens Michael Starzer között is volt feszültség az utóbb elhamarkodottnak ítélt Báthory-ellenes szervezkedése kapcsán. Vö. *Neck*, 1950. 182–184. p.

46 Ezt maga Bethlen is bevallotta a nádornak. Vö. Bethlen Gábor Thurzó Györgynek. Buda, 1613. április 25. *Szilágyi*, 1886. 3. p.; Vö. még *Cziráki*, 2011. 864–867. p., *Papp*, 2014a, 39. p.

hogy „Bethlen Gábor vagy az patyolatot teszi fel, vagy az tenger vizét issza meg; de egyiknek meg kell lenni”.⁴⁷

A jelentéskészítők informátorai abban a tekintetben mindenképpen némileg túlbuzgónak mutatkoztak, hogy szerintük Kádizáde Ali pasát már 1613 tavaszán ismét kinevezték volna budai pasának — és hogy egyenesen Negronival fog viszsztatérni a határvidékre —, mert arra a korábbi budai vezírnek még egészen a nagy ellenlábas Naszúh pasa nagyvezír 1614. évi kivégzéséig várnia kellett.⁴⁸ Ugyanígy kérdéses, hogy vajon ténylegesen zajlott-e dzseláli-felkelés 1613-ban, mint azt Illey említi. Annyi bizonyos, hogy ekkor valóban sor került lázadásra a birodalom keleti felében, mert a konstantinápolyi Habsburg-ágens, Michael Starzer (1610–1622) is említést tett közel-keleti (jemeni) előkelők által szervezett felkelés elleni mozgósításról.⁴⁹

A források betekintést engednek a korabeli hírszerzés működésébe is. Illey ugyanis bár név nélkül, de megemlítette informátorait, akik között törökök és magyarok is voltak. Az is kiderül, hogy őt magát háziőrizetben tartották a budai bíró házában, és egy ideig nem engedték el Budáról. Az ilyen és ehhez hasonló esetek feltárásához — milyen esetekben fordult elő, mennyire tekinthető tipikusnak — további, a Budára küldött követségeket feltáró kutatások lesznek szükségesek.

Az Illey-jelentésben említett, fogvatartott zsidó kereskedő ügye minden bizonnyal rekonstruálható lesz a továbbiakban feltárandó végvidéki levelezés segítségével. Ugyanígy érdekes adalék az esztergomi kapidzsibasi fia, aki kereskedőként — és minden bizonnyal hírszerzőként is — járta a Habsburg Monarchia országait. A törökök állítólagos puskák iránti kereslete is igen érdekes adalékkul szolgálhat a kutatás számára.

Az oszmánok hódoltatási igényeire is találunk információt a jelentésben. Úgy tűnik, hogy a Portán bizonyos körök nem nyugodtak bele a tizenöt éves háború által teremtetett patthelyzetbe, hanem a korábban meghódított területekre (feltehetően a Nógrád és Fülek környéki falvak) is igényt tartottak továbbra is. Naszúh pasa — nyilvánvalóan a zsitvatoroki békét megkötő Ali pasa ellenlábasaként — nehezményezte bizonyos, korábban birtokolt területek adóztatásának feladását. A szultán azonban a közölt dokumentumok alapján kíváncsi volt Kádizáde Ali és Habil efendi véleményére, mert nem állt érdekükben a béke felbontása. A névte-

47 Báthory Gábor Dóczy Andrásnak. Vizakna, 1613. július 3. *Szilágyi*, 1874–1875. 804. p.

48 *Sudár*, 2011. 980. p.

49 Michael Starzer Johann von Molardtnak. Konstantinápoly, 1613. március 10. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 95. Konv. 2. fol. 183.; Rudolf Neck szerint Negroninak is részben emiatt kellett tovább a Portán maradnia. Vö. *Neck*, 1950. 184. p.

len jelentés is említést tesz a törökök határvidékkel kapcsolatos elképzeléseiről, miszerint a békét megtartanák, csak a hódolt falvak fizessék rendszeresen a kiszabott adójukat. A béke iránti törekvést erősíti meg Szabó János jelentése is.⁵⁰

Az alább közreadott források remélhetőleg kellőmértékben bizonyítják, hogy az eddig kevésbé kutatott levéltári anyagokban még lappang számos fontos, felátatlan forrás, amelyek hasznosíthatók mind a Báthory-, mind a Bethlen-kutatás, illetve a végvidékkel foglalkozó kutatók számára is.

A közlés elveiről

A magyar nyelvű szövegek átírását tekintve mindeddig nem született egységes, konszenzuson alapuló átírási szabályzat. Az elmúlt évtizedekben javaslatok,⁵¹ illetve bizonyos elvek mentén megvalósított, missziliseket közreadó forráskiadások is napvilágot láttak.⁵² A jelen tanulmányban közölt források esetében túlnyomórészt a HUN-REN–SZTE Oszmán Kori Kutatócsoport által lefektetett és eddig alkalmazott elveket alapján jártam el. Az átírás folyamán modernizáltam a szöveget, így a mind a központosítás, mind a ragozás a modern magyar helyesírás szabályait követi, de a szövegek szerzőinek sajátságait kiejtését sejtető elemeket meghagytam („Istentúl”, „nagyságodtúl” stb.). A „nagyságod” megszólítás rövidítését és különböző formáit, valamint a nazális rövidítéseket jelölés nélkül oldottam fel. A földrajzi és személyneveket szintén meghagytam eredeti alakjukban, ám a ragozás esetében modernizáltam. Az említett kutatócsoport égisze alatt megjelentetett publikációkban eddig alkalmazott elvektől eltérően azonban a zöngés- és zöngétlen mássalhangzókat a mai helyesírás szerint adom vissza („tutom” helyett „tudom”, „bék” helyett „bég”).⁵³ A jelentésekben lévő, szóbeli megnyilvánulásokat visszaadó mondatokat idézőjelben közöltem, és ilyen esetben a szöveg írója által készített közbevetéseket — leggyakrabban „úgymond” — nem tettem

50 Negróninak mindenestre az eddigi kutatások alapján nehéz dolga volt ezen a téren. Vö. *Neck*, 1950. 183–184. p.; Ali és Naszúh ellentétére lásd: *Sudár*, 2011. 979–980. p.

51 *Bak*, 2001. 120–137. p.

52 Tusor Péter „hozzávetőlegesen betűhív” átírást alkalmazott. Vö. *Tusor*, 2015. LI–LIV.; Barta János Bak Borbála átírási elveit vette alapul, de a földrajzi és személyneveket modernizálta. Vö. *Barta*, 2017. 35–39. p.; Kármán Gábor és munkatársai modernizálva adták közre a szövegeket, minimalizálva a jegyzetapparátust. Vö. *Kármán*, 2022. 18–21. p.

53 Példákat a kutatócsoport által alkalmazott közlési elvekre lásd: *Juhász*, 2019. 178–179. p.; *Mar-ton*, 2020. 130–132. p.

idézőjelbe. A filológiai típusú megjegyzéseket — betoldások, olvasati problémák — a normál lábjegyzetekben tettem meg, nem használtam attól eltérő jelölésmódot. Az oldalszámozást — mivel a dokumentumokat sajnos nem látták el se pagina-, se fóliószámmal — nem állt módomban jelölni.⁵⁴ A jelentéseket a dokumentumokban való könnyebb tájékozódás végett dőlt betűvel szedett regesztákkal is elláttam, amelyeket a közölt szövegben arab számokkal jelöltem, és szögletes zárójellel, kurziválva ([1], [2]) különítettem el a szöveg egyéb részeitől.

1.

Illey János jelentése Thurzó Györgynek⁵⁵

[1] Köszöntés. [2] Megérkezett Budára, majd átadta a Haszán pasának szóló leveleket és az ajándékokat, amit a pasa szívesen vett. [3] A pasa betegség miatt nem tudta fogadni, így Musztafa efendihez irányította őt. [4] A kihája referált a pasának, aki jóindulattal vette a nádor üzenetét. [5] Házi őrizetben tartják, és egy bizonyos görög próbál tudakozódni nála az uralkodóhoz küldött csausz ügyében. [6] A szultán a pestis elől a janicsárokkal Edirnébe ment. [7] Naszúh pasa állítólag háborút akart indítani (amit Negroni is támogatott), de a Portán inkább a békét támogatnák. [8] Az informátora szerint az új hadak védelem céljából jönnek Budára. [9] A tatár kán segítséget ajánlott a szultánnak, de a szultán békére intette őt. [10] Egy töröktől tudja, hogy Naszúh pasa a Szülejmán alatt meghódított várak és települések adóját követelné. [11] A szultán Habil efenditől és Kádizáde Ali pasától érdeklődik a korábbi békekötés kapcsán. Attól tartanak, hogy a keresztények fognak békét bontani. [12] Bethlen Gábor állítólag felsült a Portán azzal az érveléssel, hogy Erdély semmiképp sem szeretné Báthory Gábort fejedelemnek. Budára várják Bethlent. [13] A Báthorynál járt Musztafa efendi szerint nincs ok a fejedelem leváltására. [14] Az intrikái miatt halálraítélte Der-vis(?) Mehmed aga a Portáról Budára menekült, remélve a pasa közbenjárását. [15] Szóban több dolgot is mond majd, de a budaiak többnyire békepártiak. [16] A nádor járjon közben Draskovich János érsekújvári főkapitánynál egy korábban rabságban lévő, majd ismételten elfogott idős budai zsidó szabadon bocsátása ügyében. [17] A komáromi kalmárt kárpótolják, de a tettesek már szétszéledtek. [18] Nem tudja, miért nem bocsátják már vissza őt. [19] Egy török informátora szerint azért nem támadott eddig Naszúh pasa, mert a janicsárok és szpáhik lá-

54 Az Udvari Haditanács iratainak ilyen szempontú heterogenitására már korábban felhívtam a figyelmet. Szabados, 2023. 157. p. 78. jegyz.

55 ÖStA KA HKR Akten Kt. 40. Exp. März Nr. 63. Buda, 1613. március 29.

zadtak, és le kellett őket pénzzel csitítani. [20] Ali pasa Negronival jönne ismét Budára. [21] A hírek szerint ismét dzseláli-felkelés van, ami elvonja az oszmánok figyelmét.

[1] Szolgáltatomat ajánlom nagyságodnak mint énnekem mindenkoron jó akaró kegyelmes uramnak, Istentől szent fiáért⁵⁶ kívánjok nagyságod⁵⁷ ez új esztendőben minden lelki és testi kívánságod szerént való jó egészséget és hosszú életet nagy boldogul megadni!

[2] Kegyelmes uram, én az mint az nagyságod kegyelmes jó akarójából ide Budára küldtettem, én ide bejöttem, és az nagyságod kegyelmes kezemben adott, pasának⁵⁸ szóló leveleket megadtam, az nagyságodtól küldtetett ajándékot az nagyságod kegyelmes parancsolatja szerént praesentáltam és az szerént egy-egy fű legényekkel vitettem, az utca hosszában sok szem nézte. Az pasa, kegyelmes uram, nagyságodtól igen kedvesen vette, és ugyan magammal, az melyik-melyikhez illet, velem elrakatta maga előtt.

[3] Annak utána, kegyelmes uram, az mint nagyságod megtanított vala, nyelvemmel mit szóljak és minemű követséggel jöttem nagyságodtól, azt az pasa meg nem hallgathatá. Oka, kegyelmes uram, egyéb semmi nem volt, hanem minden nap az hideg leli. Hanem azt mondá: „Menjél, im Muztafa efendinek⁵⁹ meghagyom azt az iratul való követséget, leírja, és ha egészségem lészen, azután magam is megértem.”

[4] Azután, kegyelmes uram, az tihájához⁶⁰ elmentem, és megtudtam, hogy ha bement-e az pasa eleiben. Azt mondá, hogy mindeneket megértett az pasa, és oly válasszal is akar nagyságodhoz bocsátani, az kit nagyságod kedvesen is veszen tőlök.

[5] Immár nem tudom, kegyelmes uram, mi lészen. Engemet sohová[!]⁶¹ ki sem bocsátnak, hanem itt az budai bíró⁶² házánál egy csausz minden nap őriz, és

56 Jézus Krisztus.

57 Feltehetően: 'nagyságodnak' lenne a helyes alak.

58 Tirjáki Haszán (?–1613), budai pasa (1599, 1600–1601, 1609–1613); *Gévay*, 1841. 20–21., 24. p.; Sudár Balázs később pontosította a pasa halálának Gévay által feltételezett időpontját. Vö. *Sudár*, 2010. 979. p.

59 Musztafa efendi. Tisztviselő a vezír környezetében. Az „efendi” megnevezésből arra következtethetünk, hogy esetleg az akkori budai muftiról lehet szó.

60 Kihája, vagyis a budai pasa intőzője, a szövegekörnyezet alapján talán az említett Musztafa efendi, de bizonyossághoz további adatok szükségeltetnek.

61 Helyesen: 'sehová'.

62 Eddig nem azonosítható személy.

az, az ki császár urunkhoz⁶³ ment fel. Az csausz,⁶⁴ és az görög⁶⁵ azt tudakozák tőlem, hol vagyon, én arra azt mondtam, ott vannak Posonban.⁶⁶

[6] Híreket, kegyelmes uram, az kiket itt meg értekezhetem mind magyaroktól és mind oly törököktől, az kiknek ugyan szavokat elhiheti. Az császár⁶⁷ úgy mint 6 napi járóföldön kijött Cusztantinopolból⁶⁸ Edremenben,⁶⁹ de az pestis előtt az is szintén olyan⁷⁰ lakóhelye mint szintén Cusztantinopol. Bizonyos az, kegyelmes uram, valamennyi jancsárja és iszpaoglánja⁷¹ vagyon, mind vele vagyon.

[7] És ugyan arra kérte Nazuph⁷² pasa, hogy az magyarok ellen hadat indítson, ha az császárnak pénze nincsen, neki annyi vagyon, hét esztendeig minden hadát eltartja. Szókkal ezeket pedig itt úgy beszélük bizonyosan, hogy Nygron⁷³ arra kérte az császárt, hogy az magyarok ellen hadat indítson, de az császár azt mondotta volna, hogy ő semmiképpen fel nem bontja az magyarokkal való békességet, csak ők fel ne bontsák. Musztafa efendi is azt mondta, hogy nincs annak Istene sem lölke, az ki ezt az vélek való békességet fel akarná bontani.

[8] Kegyelmes uram, azt is írhatom bizonyosan nagyságodnak, az seremy⁷⁴ és az boznay⁷⁵ hadért elmentenek, és hogy az füvelésre felhozzák. Egy keresztyén atyánkfia azt mondá, semmi gonoszért nem hozzák — ugyan bizonyosan végére

63 I. Mátyás (1557–1619) magyar király (1608–1619) és német–római császár (1612–1619).

64 A csausz kiléte egyelőre nem azonosítható. Az Udvari Kamara bejegyzései szerint 1613 elején valóban járt Bécsben egy csausz harmadmagával. A név azonban a vonatkozó bejegyzésből nem derül ki. Vö. Christoph Kayserberger az Udvari Kamarának. Bécs, 1613. február 7. ÖStA FHKA HU Bd. 645. fol. 149r.

65 Egyelőre nem azonosítható személy.

66 Pozsony. Ma: Bratislava, SK.

67 I. Ahmed (1590–1617) szultán (1603–1617).

68 Konstantinápoly. Ma İstanbul, TR.

69 Minden bizonnyal Drinápoly. Ma Edirne, TR.

70 Nehezen azonosítható név/kifejezés, de ez tűnik a legvalószínűbb olvasatnak: „ulyan”.

71 Értsd: jancsárja és szpáhija.

72 Naszúh pasa nagyvezír (1611–1614). *Papp*, 2014a 38, 40–41., 42, 47. p.; *Papp*, 2015. 79–80., 82. p.

73 Andrea Negroni császári tolmács, császári követ 1610-ben és 1612–1614-ben a Portán. *Neck*, 1950.

74 Szerém (Szerémség/Srem), SRB.

75 Bosznia (vilajet), ma Bosznia–Hercegovina, BIH.

ment egy az pasa⁷⁶ mellett való embertől⁷⁷ — hanem azért, hogy az pasára ennyiszor támadnak és ezeket az mostani itt való szolgáló népet alá viszik és új népet hadnak helyekben, mivel hogy az canisay⁷⁸ pasát⁷⁹ is megölték, Daut pasa⁸⁰ jön fel az haddal.

[9] Egy török beszélé azt is, hogy az tatár császár⁸¹ [sic!] követe is ott volt az császárnál és ajánlotta az is magát, hogy ő⁸² minden segítséggel léssen. Azt könnyű válasszal bocsátotta az császár: nem kell hadakozni, békesség vagyon.

[10] Nasufh pasa arra is erőlté⁸³ az császárt, azt beszélje, kegyelmes uram, egy török, hogy szegény az hatalmas császár, hogy az kit szultán Szuliman⁸⁴ megvett az vegvázakat⁸⁵, azt is az magyarok bírják, és annak fölötté az adót is be nem küldik, az jobbágyságot is be nem akarják bocsátani hódolni.

[11] Habil efendit⁸⁶ aláhívta az császár és Aly pasáért⁸⁷ is az tengeren túl Bogdába,⁸⁸ az hol lakása vagyon, azért is elküldött, mit végeztenek az keresztyénekkel az békességet, magoktól akarja az császár megtudni. De itt sem török, sem magyar azt nem beszéli, hogy az békesség elbomlana, csak az keresztyének el ne bontsák.

[12] Beszélük azt is, kegyelmes uram, hogy Bötlehem Gabor⁸⁹ úgy informálta az császárt, hogy inkább akar Erdel⁹⁰ török fejedelmet szenvedni, hogynem mint

76 Szarhos Ibrahim pasa. Vö. *Sudár*, 2022. 129. p.

77 Az általam gondolatjelek közé tett rész a jelentés írójának közbevetéseként értelmezhető.

78 Kanizsa, ma: Nagykanizsa.

79 Az említett kanizsai pasa neve egyelőre nem ismert. Annyi bizonyos, hogy 1613. áprilisában már Iszkender pasa volt megbízva a vilajet igazgatásával. Vö. Iszkender pasa Batthyány Ferencnek. Pécs, 1613. április 13. MNL OL P 1314 79. doboz Nr. 21088.

80 Davud pasa. Egyelőre közelebből nem azonosítható személy.

81 Dzsánibek Giráj (1610–1623). *Ivanics*, 1994. 68. p.

82 Nehéz olvasat, ez tűnik a legvalószínűbbnek.

83 Feltehetőleg: ‘erőlteté’.

84 Szülejmán (1494–1566) szultán (1520–1566).

85 Feltehetőleg: ‘végházakat’.

86 Habil efendi (?–1621?), budai, majd belgrádi kádi, a zsitvatoroki béketárgyalások egyik oszmán résztvevője. *Bayerle*, 1991. IX–XI. p.; *Sudár*, 2011. 979. p; *Papp*, 2014b 50–258. passim.

87 Ali pasa (?–1616), budai pasa (1602–1604, 1606–1609, 1614–1616). *Bayerle*, 1991. VIII–XI.; *Papp*, 2014b passim.

88 Feltehetőleg Bagdad. Vö. *Gévay*, 1841. 22. p.

89 Bethlen Gábor (1580–1629), erdélyi fejedelem (1613–1629).

90 Erdély.

Bathory Gabort.⁹¹ Az császár és az utána valók igen meghazudtolták felőle és igen rossz válasza lett, most ide Budára várják, eljött Custantinapolból, úgy beszélnek.

[13] Muztafa efendi beszéle kegyelmes uram azt is magamnak, ő volt Batory Gabornál, de semmi olyat nem értett tüle, az kiért az hatalmas császárnak haddal kellenék reá menni Erdelre, és hogy Batory Gabort ki kellene az fejedelemségből vetni, az ki annak oka volt, hogy Betlehem Gabor és Geczy Andras⁹² Bathory Gabor ellen akartak hadakozni.

[14] Mehmet aga,⁹³ az kit nagyságod is jól ismer, azt az császár meg akarta öletni, és ide futamott⁹⁴ Budára, hogy az császártól gratiát szerezzen neki az pasa. Valamije volt, azt mind az császár számára foglalták, mivel hogy ennek utána efféle háborúságot ne szerezzen az erdélyi urak és fejedelmek között, és most is minden nap várja itt Budán, mely órában fujtják meg. Ezt bizonyosan elhiggye nagyságod, kegyelmes uram!

[15] Ha az Isten innét, kegyelmes uram, nagyságod kegyelmes személye eleiben viszen, több jó híreket is mondok nagyságodnak. Itt ezek csak békességet kívánnak, és nagyságod felől mindenik azt mondja, míg az graf Thurzo él, agigh⁹⁵ nem félünk háborúságtól.

[16] Erről is akarám nagyságodat tudósítanom, kegyelmes uram, ez elmúlt napokban Ersek Uyvarban⁹⁶ fogtanak meg egy zsidót,⁹⁷ az ki ennek előtte budai zsidó volt és rabságra esett volt, az sok rabsága után nagyságod igazsága Kolonics uramtól⁹⁸ is, hogy valahová akar menni, oda mehet, mivelhogy igen vén ember. Kegyelmes uram, az kihája⁹⁹ hívata, és azt mondá, hogy: „Mi az oka, hogy efféle szegény rabságból szabadult embert megfognak, nem itt mi köztünk oly törvény vagyon, valaki még ha Custantinapolból jönne is, igazságát megmutatván, eleresztik? Azért kívántatik, hogy az te urad is eleresztesse szegényt.” És ugyan reá is feleltem, hogy oly kegyelmes uram megértvén az dolgot, elereszteti. Nagy-

91 Báthory Gábor (1589–1613), erdélyi fejedelem (1608–1613).

92 Geczy/Giczy András (?–1614), erdélyi trónkövetelő. *Papp*, 2014. 40–41. p.

93 Feltehetően Deák Mehmed, a renegáttá lett Márkházi Pál fia. *B. Szabó – Sudár*, 2014. 29. p.

94 Feltehetőleg: „futamodott” vagyis „futott”.

95 Feltehetőleg elírás: „addig”.

96 Érsekújvár, ma: Nové Zámky, SK.

97 Haszán pasa egyik levele alapján Jakabnak hívták. Tirjáki Haszán pasa Thurzó Györgynek. Buda, 1613. április 7./17. ÖStA HHStA Türkei I. Kt. 96. Konv. 1. fol. 18a.

98 Seyfrid von Kolonitsch, „dunáninnyi” kerületi és bányavidéki végvidéki főkapitány (1604–1611). *Pálffy*, 1997. 271. p.

99 Haszán budai pasa intézője.

ságodat én is kérem, nagyságod írjon az uyvary kapitannak,¹⁰⁰ eresztesse el, mert nincs mód benne, miért tarthatná¹⁰¹ meg.

[17] Az komaromy¹⁰² kalmar¹⁰³ felől azt írhatom nagyságodnak, bár nagyságodért mindörökké Istent imádjon, hitlevélre hívták be, és mindenét megadják neki. Az latrok, mihelyt én ide érkeztem, nagy része elszökött, és fogva is vannak benne.

[18] Egemet¹⁰⁴ miért tartóztatnak, nem tudom az okát, kegyelmes uram.

[19] Azt is bizonyosan hallottam egy meghitt török barátomtól,¹⁰⁵ mikor szinte akarok vala ezt az levelet nagyságodnak írnom,¹⁰⁶ hogy az Nazuph pasát ha meg nem ölték is eghigh,¹⁰⁷ hogy nem jön Magyar és Nemet országra¹⁰⁸ pusztítnia¹⁰⁹ sem Erdelre, oka pedig kegyelmes uram, így beszélük, hogy az császárra reá akart az jancsár és az iszpaoglányok¹¹⁰ támadni, és azokban az fejet-fejet öletett volna meg nyolcvanig. Az császár az egész janicsárságnak adott minden személyre három-három forintot és az iszpaoglányoknak minden személyre öt-öt ezüst tallért.¹¹¹ Az császárra való támadás azért volt, hogy jogokat¹¹² megjobbítsák.

[20] Aly pasa bizonyosan, hogy feljönne Niogronnal együtt.

[21] Az tengeren túl ismégent támadott dzseláli had, bizonyoson mondják, és azokra is reá küldött az császár hadat, így az Isten, kegyelmes uram, az igyekezeteket mirólunk másra fordítja, és az nagyságod jó kegyelmes hazájához való könyörgését és igyekezetit meghallgatja.

100 Draskovich János (1611–1613). *Pálffy*, 1997. 271. p.

101 Helyesen: „tarthatná”.

102 Komárom.

103 Egyelőre nem azonosítható személy.

104 Helyesen: „engemet”.

105 Egyelőre nem azonosítható személy.

106 Az „írnom” felülről betoldva.

107 Feltehetőleg: „eddig”.

108 Feltehetőleg a Habsburg Monarchia országait érti ez alatt.

109 Nem egyértelmű olvasat, ez tűnik a legegyszerűbbnek.

110 Értsd: janicsárok és szpáhik.

111 A szövegben „talleiet” szerepel, aminek a „tallért” a legvalószínűbb olvasata.

112 Feltehetőleg „jogukat” értelemben. A korábbi írásmódból kiindulva esetleg: „goghokat” vagyis „dolgot/dolgukat”.

Isten éltesse és tartsa¹¹³ nagyságodat az keresztyének szerencséjével. Költ Budán, Martiusnak 29. napján anno 1613.

Nagyságodnak alázatos szolgája míg él.

Illey Janos manu propria

2.

Névtelen jelentés Illey Jánosnak(?) s. l. s. d. (1613. tavasz)

[1] A pestis elől elmenekült szultán visszatért Konstantinápolyba. [2] Boszniából katonaságot rendeltek fel, egyelőre nem tudni, mi célból. [3] A zemerédi rablás nem a pasa akaratából volt, és az erősséget nem lett volna szabad újraépíteni a béke ellenére. [4] A békét meg akarják tartani a törökök, de a falvak hódoltatására szintén igényt tartanak.

[1] Az török császár az dőghalál előtt jött volt fel, ismét visszatért Constantinopolban.

[2] Az boznai pasát¹¹⁴ választották tizenegy szandzsákbéggel feljönni Budára őrzeni. Az pasa, ha jő-e, nem bizonyos, hanem az az tizenegy bég feljö, immár csauszok mentenek érettek, azok is csak az fűre jönnek fel, és ha táborban szállnak, avagy az várakra osztják, most nem tudni. Igen félnek, azért hozzák fel, ha hertelen kelletnék.

[3] Az zemerédi¹¹⁵ dúlást úgymond, hogy „Hiszed, hogy nem az budai pasa akarata, mert annak az kastélynak nagy híre volt itt, és hogy ez előtt soha kastély nem volt ott, azért az frigy alatt nem lőtt volna szabad újonnan csinálni, az esztergami bég¹¹⁶ volt előtők járó.”

[4] Most azon veszekednek, quotedie¹¹⁷ összejárnak, hogy az frigy is megmaradhatna, immár csak az közel való hódolatlan faluk és városok bírát jártathatnák be az hódolásra, az frigyét igen megoltalmaznák,¹¹⁸ ez után, ha mi több új hír érkezik, motum erit.¹¹⁹

113 A szövegrészt kisatírozták, de értelemszerűen ez a kifejezés illik oda.

114 Eddig nem azonosított személy.

115 Feltehetőleg Alsó- vagy Felsőzemeréd, Dolné/Horné Semerovce, SK.

116 Kara Ali bég.

117 Feltehetőleg latin. „quater die” vagyis „naponta négyszer”.

118 A szövegben „megoltalmaznaiak” szerepek.

119 Feltehetőleg azt jelenti, hogy ha lesz híre, továbbítani fogja, tudtára fogja adni.

3.

Szabó János nagymarosi polgár jelentése Illey Jánosnak(?) s. l. s. d. (1613?)

ÖStA KA HKR Akten Kt. 40. Exp. März Nr. 63.

[1] A hírek szerint Ali pasa visszatért Konstantinápolyba. [2] A budai pasa ház-építés címszóval szilfákat hozat, de az informátor (Hidas/hidas/hidász? csausz) szerint azok ágyúágyaknak készülnek. [3] A pasa kihájája szerint nem igaz, hogy a magyarok ellen jönnének haddal. Azt nem tudni, hogy a Dráván vagy Sziszek-nél épül-e a hid. A szultán felszólította a budai pasát, hogy tartsa a békét és érdeklődött, hogy miért tekintik őt elődjeinél alacsonyabb rangúnak. Ahmed szerint a Szülejmán alatt hódolt falvak negyede se hódol, de ő hódoltatja. Szabó szerint lehetne közösen adózni. A kihája elmondása alapján nem lesz bántódása a behódoló falvaknak, ami felől Szabónak kétségei vannak. [4] A törökök kíváncsiak, miért nem mennek a követek húsz nap után sem. [5] A törökök nagyon érdeklődnek Erdély kapcsán, hogy Báthory Gábor tényleg elpártolt-e tőlük. [6] A törökök szeretnék tudni, miért nem küldik be a jobbágyságot az adóval. [7] A törökök körében megnőtt a puska népszerűsége, Damásdon gyárt is nekik egy lakatos. A kereskedők is hoznak nekik puskákat. [8] Az esztergomi csauszbasi fia négy hónapig volt Bécsben, Prágában és más városokban, arannyal megrakva tért vissza. [9] Esztergom tizenöt éves háború alatti újbóli elfoglalása idején a csauszbasi sokat portyázott, ezért agává tették. Ő is puskákat hozat jobbágyaival. A pusák száma úgy megnőtt a törökök körében, hogy majdhogynem zsoldot se utalnak a gyalogos katonáknak, ha nincs puskájuk.

[1] Mostan, kegyelmes uram, Budán létemben azt hallottam az basa kapu-jában, hogy az Aly basa¹²⁰ által költ az tengeren, mostan Constantinapolyban¹²¹ vagyon, és az budai pasaságot neki adják,¹²² azt beszélük.

[2] Az második dolgot, kegyelmes uram, ezt hallottam, hogy az basa tihája¹²³ hívattatta hamar az jobbágyságot, magam is penig, kegyelmes uram, ott voltam, hogy valahon teszitek szerént¹²⁴ igen hamar öreg szilfákat hozzatok, mértéket ada nekik, mivelhogy az basa¹²⁵ ilyen vén ember és igen nehéz kedvű, hogy szilfából akarna magának egy házat csináltatni. Én vélem penig, hogy más dolog lehetne

120 Ali budai pasa.

121 Konstantinápoly (ma Isztambul/İstanbul, TR).

122 Betoldás felülről: „és az budai pasaságot neki adják”.

123 Budai pasa intézője, közelebből egyelőre nem azonosítható.

124 Feltehetőleg: „teszitek szerét”.

125 Tirjáki Haszán budai pasa.

az, menék, kegyelmes uram, mindjárt az hidas csauszhoz¹²⁶, régtől fogván mind azokat,¹²⁷ mind az hídhöz, mind az portörő házhoz és mind az ágyúkhöz, kérdem ötöt, hogy minek valók lehetnének ezek az öreg szilfák, az kit az tihája az basa számára kér, hogy házat csináltasson belőlek. Annak az hidas csausznak, mikor, kegyelmes uram, volna mit vegyen az szájában, vehetnék, az budai pasa kapujába az kijő, annak sok dolgok tudására vannak.¹²⁸ Mondá: „Bizony, János bíró,¹²⁹ az mind ágyú ágyának való. Igen hamar parancsolják, hogy meglegyenek.”

[3] Az harmadik dolgot kegyelmes uram, ezt hallottam, hogy az tihája önnön maga azt mondá: „Mit bolondoznak” — úgymond — „az magyarok, hogy azt beszélik, hogy az császár azért csináltatnája az hidat, hogy hada lenne ideki Magyar Országra?”¹³⁰ De az hídnak, kegyelmes uram, végére nem mehetek, hogy ha az Drauan¹³¹ mondá-e avagy Szizögön.¹³² Azt mondá az tihája, hogy átkozott az, az ki azt mondja, hogy az császárnak¹³³ hada léssen, mert most is igen írja az basának, hogy az frigyet igen oltalmazza. Írja azt is az császár az basának, hogy tudakoznék, választot adna, hogy „Mi volna az oka, hogy engemet az magyar urak kisebb császárnak tudnak, mint az mi eleinket? Valami szultán Suliman¹³⁴ császár ideiben behódoltanak, im értem, hogy mostan annak negyede se jár be, az kik az rablástól megmaradtanak. Esküdtem az Istennek, hogy azokat mind elraboltatom.” Azt mondá, kegyelmes uram, az tihája, hogy az esztergami szpáhiák most oda be vannak az császárnál, azt pedig mi is tudjuk, hogy ott benn vadnak, én mondám, hogy ha az Isten azt megengedi, mindnyájunknak elég jut abban. Mondá, hogy ne féljenek azok semmit, valakik az császárnak fejet hajtanak. Én

126 Hidas csausz eddig azonosítatlan személy. A jelentés német kivonata szerint az a török, aki hidat felügyelte.

127 Ez tűnik a legvalószínűbb olvasatnak.

128 Lapszéli betoldás: „Annak az Hidas csausznak, mikor, kegyelmes uram, volna mit vegyen az szájában, vehetnék, az budai pasa kapujában az kijő, annak sok dolgok tudására vannak.” Az „budai pasa” előtt az „annak” szó kihúzva. A betoldás rendkívül nehezen olvasható és értelmezhető, ezúton is köszönöm Tóth Hajnalka olvasatban és értelmezésben nyújtott segítségét.

129 Szabó János nagymarosi bíró.

130 Magyar Királyság.

131 Dráva folyó.

132 Sziszek (ma: Sisak, CRO).

133 I. Ahmed szultán.

134 I. Szülejmán szultán.

mondám, hogy az aszu fa mellett az nyers is megég,¹³⁵ mondám ismég annak utána, bizony, nagyságos uram, ha úgy léssen, bizony megbomol az szép fejér kenyérnek az uta.

[4] Felettébb¹³⁶ igen tudakozzák, kegyelmes uram, hogy mi legyen az oka, hogy az követek hús napot hadtanak az bemenetelnek, s még be nem mentenek.

[5] Az második dolgot ismét azt tudakozzák, hogy mi hír vagyon Erdelyben. „Azt halljuk”, úgymond, „hogy Bathori Gabor elállott török császártól, Matthias királyhoz hajlott.”

[6] Az harmadikot pedig azt tudakozzák, hogy mi legyen az oka, hogy az jobbágyokat be nem bocsátják az urak.

[7] Bizony mondom, kegyelmes uram, felette igen eltelének ezek az török nemzetségek az puskának sokaságával, ennek előtte miképpen bővölködött az Felső Ország¹³⁷ az puskával, most szintén úgy bővölkedik az török. Ihon Damasd¹³⁸ várában is egy fő lakatgyártó vagyon, hon másodmagával, hon harmadmagával éjjel-nappal az töröknek munkálkodik, hogy mind az puskát csinálják az töröknek. Az kereskedőnépek is, kegyelmes uram, felette igen bejárnak, bizony, az sincsen az országnak hasznára. Az puskát is, kegyelmes uram, egyéb marha között mind behordják ide, föl is pedig valami hírek vadnak, az török szép szín alatt mind kiveszi tőlök.

[8] Egy esztergami csausz basának¹³⁹ az fiát¹⁴⁰ vagyon négy egész hónapja, hogy az bég fölbocsátotta oda föl, im mostan jött meg onnét felől, azt mondá házamnál, hogy Bechben¹⁴¹ öt napig volt, Praghaban¹⁴² hét nap volt. Prágani felül egynéhány nevezetes városokat mind elbeszéllett, hogy föl járt. Úgy megrakták az alatt az urak arannyal, hogy talán soha az atyjának sem volt annyi, mennyi mostan az fiának.

135 „Az aszu fa (értsd: száraz fa) mellett a nyers is megég.” Szabó itt egy közmondást idéz.

136 Itt kezdődik a különálló, de feltehetően a jelentéshez tartozó rész.

137 A „Felső Ország” kifejezés jelentése bizonytalan. Jelentheti mind Alsó- mind Felső-Magyarországot. Az előbbi a levél írójához képesti földrajzi elhelyezkedése indokolhatja, az utóbbi pedig a tizenöt éves háború előtti és alatti időkben is katonailag jelentős régióknak számított.

138 Damasd, ma Ipolydamásd.

139 Csauszbasi. Egyelőre azonosítatlan személy.

140 Egyelőre azonosítatlan személy.

141 Bécs.

142 Prága.

[9] Mikor az vezér¹⁴³ megvette vala, kegyelmes uram, Esztergomot, igen járt csatázni oda fel Komárom felé, németek¹⁴⁴ marháját hordott onnét felül, az vezér agaságot ada neki és falukat is ada neki. Az is meghadta az jobbágyinak, hogy minden legényinek egy-egy jó puskát hozzanak. Úgy megbővült, kegyelmes uram, mostan az puska közöttök, hogy mostan ugyan azt mondják őmaguk között, hogy valamely gyalog legénynek puskája nem lészen, az császár zsoldját föl nem adják neki.

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

E 196 (Archivum familiae Thurzó), 16. doboz (77. fasc.)

P 1314 Batthyány család levéltára. Missilisek.

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Hoffinanz Ungarn (HFU)

Vermischte ungarische Gegenstände (VUG), Kt. 51B

HF Bücher Band (Bd.) 645.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Türkei I. Kt. 95., 96.

Kriegsarchiv (KA)

Akten des Wiener Hofkriegsrats (HKR Akten) Kt. 40.

Protokolle des Wiener Hofkriegsrates (HKR Prot.) Bd. 229. 1613. Exp.

Kiadott források

Barta, 2017.

Barta M. János (szerk.): Rottal János levelezése Csáky Istvánnal és Ferenccel. Budapest, 2017.

Bayerle, 1991.

Bayerle, Gustav (ed.): *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604–1616*. Budapest, 1991.

143 Feltehetőleg Lala Mehmed nagyvezírre utal, aki 1605. október 3-án foglalta el Esztergomot. Vö. Tóth, 2000. 457. p.

144 Nehéz olvasat, ez tűnik a legvalószínűbbnek.

- Juhász*, 2019. *Juhász Krisztina*: Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején. In: *Lymbus* 17. (2019) 175–204.
- Kármán*, 2022. *Kármán Gábor* (ed.): The Correspondence of the Beylerbeys of Buda, 1617–1630. Budapest, 2022.
- Marton*, 2020. *Marton Gellért Ernő*: „Az mint Isten tudnunk adja, oltalmazzuk vérünkkel is szegény hazánknak bástyáját...”: Magyar nyelvű levelek a Koháry–Coburg család levéltárából. In: *Aetas* 35. (2020) 3. 126–150.
- Szilágyi*, 1867. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Rozsnyay Dávid, az utolsó török deák, történeti maradványai. Budapest, 1867.
- Szilágyi*, 1874–1875. *Szilágyi Sándor*: Okmányok és levelek az 1613-ik év történetéhez. In: *Történeti Lapok* 1–2. (1874–1875). 787–790., 802–805., 821–825., 836–840., 852–853., 867–870., 884–886.
- Szilágyi*, 1879. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Budapest, 1879.
- Szilágyi*, 1886. *Szilágyi Sándor* (szerk.): Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Budapest, 1886.
- Tusor*, 2015. *Tusor Péter* (szerk.): “Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Budapest, 2015.
- Veress*, 1935. *Veress Endre* (Andrei) ed., Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei, și Țării-Românești. Vol. VIII. Acte și scrisori. (1607–1613). București, 1935.

Szakirodalom

- Angyal*, 1896. *Angyal Dávid*: Báthory Gábor uralkodása I–II. In: *Századok* 30 (1896) 1–2. sz. 23–46., 115–128.

- Angyal*, 1898. *Angyal Dávid*: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinándig. In: A magyar nemzet története VI. köt. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1898.
- Bak*, 2000. *Bak Borbála*: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. In: Fons 7 (2000) 1. sz. 91–137.
- Bársony*, 2009. *Bársony István*: Báthory alakja a történetírásban. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 11–28.
- Bódai*, 2021. *Bódai Dalma*: Ellentétek és érdekek mentén. Thurzó György és Melchior Khlesl levelezése. In: B. Székely Dorottya Piroska – Kovács Dóra – Vida Bence – Virág Csilla (szerk.): Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában. Budapest, 2021. 42–64.
- Bódai*, 2023. *Bódai Dalma*: Reprezentáció és anyagi kultúra Thurzó György nádor biccsei központú udvarában. PhD disszertáció. ELTE BTK Budapest, 2023.
- B. Szabó – Sudár*, 2014. *B. Szabó János – Sudár Balázs*: A hatalom csúcsain. Magyarországi származású renegátok az Oszmán Birodalom politikai elitjében. In: Korunk 25 (2014) 11. sz. 24–30.
- Cziráki*, 2011. *Cziráki Zsuzsanna*: Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában. In: Századok 145. (2011) 4. sz. 847–876.
- Cziráki*, 2012. *Cziráki Zsuzsanna*: Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből. In: Levéltári Közlemények, 83. (2012) 319–369.
- Cziráki*, 2013. *Cziráki Zsuzsanna*: Erdély szerepe Melchior Khlesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között. In: Kármán, Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): Bethlen Gábor és Európa. Budapest, 2013. 77–102.

- Cziráki*, 2023. *Cziráki Zsuzsanna*: Kora újkori oszmán vonatkozású dokumentumok a bécsi Haditanács levéltári hagyatékában. In: *Actas* 38. (2023) 4. sz. 173–186.
- Cziráki*, 2024. *Cziráki Zsuzsanna*: A Habsburg Monarchia keleti nyelvi tolmácsai a 17. században. Budapest, 2024.
- Gévay*, 1841. *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841.
- Horn*, 2001. *Horn Ildikó*: Öngyűsége merényleti. In: Violeta Barbu – Tüdös S. Kinga (szerk.): *Historia manet. Volum omagial. Demény Lajos emlékkönyv*. Bukarest, 2001. 237–256.
- Horn*, 2009. *Horn Ildikó*: Báthory Gábor belpolitikája. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debrecen, 2009. 133–152.
- Ivanics*, 1994. *Ivanics Mária*: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994.
- Jakus*, 1991. *Jakus Lajos*: Nagymaros mezőváros a török hódoltság idején. Vác, 1991.
- Jakus*, 1995. *Jakus Lajos*: A töröktől megszabadított Vác 1596–1622. In: Farkas Rozália (szerk.): *Gazdaság- és társadalomtörténeti tanulmányok*. (Studia Comitatus 25.) Szentendre, 1995. 1–75.
- László*, 2024. *László Andor*: Az erdélyi és magyarországi rendek konföderációja Báthory Gábor fejedelemsége idején. In: *Erdélyi Múzeum* 86. (2024) 1. sz. 104–118.
- Mohácsi*, 2013. *Mohácsi Endre*: „Fiat piscis” – „Fiat pax”. Adalékok Forgách Zsigmond 1611. évi erdélyi hadjáratának utótörténetéhez. In: *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 55. (2013) 279–285.
- Mohácsi*, 2014. *Mohácsi Endre*: Nagylúcsei Dóczy András levelezése. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv* 20. (2014) 131–136.

- Mohácsi*, 2015. *Mohácsi Endre*: A levél mint információforrás a XVII. század elején. Nagylúcsei Dóczy András szatmári főkapitány levelei Thurzó György nádorhoz. In: Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 57. (2015) 211–216.
- Mohácsi*, 2018. *Mohácsi Endre*: Szatmár és Várad kapcsolata az 1613. évi Báthory–Bethlen fejedelmváltás idején. In: Új Nézőpont. 5. (2018) 2. sz. 63–69.
- Monok – Tamás*, 2024. *Monok István – Tamás Edit* (szerk.): A Báthoryak kora. XXV. Sárospataki Művelődéstörténeti Konferencia. Sárospatak, 2022. október 6–7. Budapest, 2024.
- Nagy*, 1988. Nagy László: Tündérkert fejedelme. Báthory Gábor. Budapest, 1988.
- Neck*, 1950. *Neck, Rudolf*: Andrea Negroni. (Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok.) In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 3. (1950) 166–195.
- Nyakas*, 2009a *Nyakas Miklós*: A második hajdúfelkelés. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 327–336.
- Nyakas*, 2009b *Nyakas Miklós*: Báthory Gábor hajdúpolitikája. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 365–374.
- Oborni*, 2009. *Oborni Teréz*: Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királysággal. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): Báthory Gábor és kora. Debrecen, 2009. 111–122.
- Papp*, 2008. *Papp Sándor*: Homonnai-Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. In: Századok 142. (2008) 4. sz. 807–848.

- Papp, 2014a.* *Papp Sándor:* Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez. In: Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüszt-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Kolozsvár, 2014. 36–47.
- Papp, 2014b* *Papp Sándor:* Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez. Budapest, 2014.
- Papp, 2015.* *Papp Sándor:* Bethlen Gábor hatalomra kerülése a török forrásokban és történetírásban (Tayyib Gökbilgin kutatásai és eredményei). In: Aetas 30. évf. (2015) 3. sz. 72–84.
- Pálffy, 2006.* *Pálffy Géza:* A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: Hadtörténelmi Közlemények 2006./2. 538–559.
- Rácz, 2019.* *Rácz Balázs Viktor:* „Ha Várad nem lesz, Szent Jób és a többi sem lesz...” - Rhédey Ferenc váradí kapitány pályafutása. In: Oborni Teréz (szerk.): „Várad mint oltalmaztatik”. Küzdelmek Váradért a kora újkorban. Oradea, 2019. 81–117.
- Sudár, 2010.* *Sudár Balázs:* Tirjáki Haszan pasa utolsó évei (1601–1613). In: Hadtörténelmi Közlemények 123. (2010) 4. sz. 779–798.
- Sudár, 2011.* *Sudár Balázs:* Iszkender és Bethlen Gábor: A pasa és a fejedelem. In: Századok 144 (2011) 4. sz. 975–996.
- Sudár, 2022* *Sudár Balázs:* Bethlen és az egri pasák. Élet a török hódoltságban 1. Válogatott tanulmányok (2013–2019). Szerk.: Sudár Balázs. Pécs, 2022. 128–143.
- Szabados, 2023.* *Szabados János:* A 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciája. Források és lehetséges kutatási irányok. In: Aetas 38. (2023) 4. sz. 150–172.

- Szekfü*, 1983². *Szekfü Gyula*: Behtlen Gábor. Budapest, 1983² (második kiadás).
- Szilágyi*, 1867. *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867.
- Tóth*, 2000. *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Tóth*, 2013. *Tóth Hajnalka*: Rossz szomszédság – török átok? A Szokolluk levelei a Batthyányaknak. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): Az oszmán – magyar kényszerű együttélés és hozadéka. Piliscsaba, 2013. 215–226.
- Volkmer*, 2015. *Volkmer, Gerald*: Siebenbürgen zwischen Habsburgermonarchie und Osmanischem Reich. Völkerrechtliche Stellung und Völkerrechtspraxis eines ostmitteleuropäischen Fürstentums 1541–1699. Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa. Bd. 56. München, 2015.
- Vörös*, 2011. *Vörös Péter*: Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények 124. (2011) 3. sz. 864–886.

SABINA DANKOVÁ

KOMMUNIKÁCIÓ ÉS HÍRÁRAMLÁS BALASSA JUDIT LEVELEZÉSÉBEN A 17. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

A kora újkort általában az információs és kommunikációs forradalom időszakaként szokás számon tartani. A történelmi Magyarország esetében ez zavaros hadi és politikai eseményekkel teli korszak volt, amelyek a lakosság összes rétegének életét befolyásolták. A gyorsan változó helyzet ösztönözte a kommunikációs hálózatok fejlődését. Új lehetőségek jelentek meg az utazás és a térképezés területén, valamint a kommunikációs médiumok újításai is, amelyek az információterjesztés új eszközeinek (nyomtatás, postaszolgálat) megjelenésében és elterjedésében nyilvánultak meg.¹

A levelezés továbbra is megőrizte kiemelkedő helyét az információcsere folyamatában. Európa-szerte drámaian megnőtt a levelek mennyisége. Ugyanakkor a kommunikációban résztvevők száma is radikálisan megnőtt, köztük a nők is, amit az írás és olvasás képességének elterjedése, valamint az írástudás szintjének emelkedése eredményezett. Az írásbeliség szélesebb körben való térhódítása maga után vonta az anyanyelviség elterjedését, ami következtében a latin nyelv használata a hivatalos levelezés néhány kategóriájára korlátozódott.²

Az információ birtoklása fontos volt a nemesi feleségek számára, akik férjük távollétében az uradalmak igazgatásával foglalkoztak, amihez hozzá tartozott lakosság biztonságának biztosítása is az esetleges oszmán, kuruc vagy egyéb felfegyverzett csoportok támadásaival szemben.³ A nemesség levelezése nemcsak a történelmi események kutatásában jelent értékes forrást, hanem a kommunikációtörténet és a hírek áramlásának folyamata szempontjából is. A tanulmány

* The study is an output of the grant project VEGA 1/0148/24 Power, spiritual and intellectual elites of the Mohács period in Hungary. A szöveghez fűzött észrevételeiért Balogh Zsuzsánnának tartozom köszönettel.

1 Čičaj, 2015. 9. p.; Horváth, 2010. 3–4. p.; a nyomtatott információ értékéről: G. Etényi, 2012. 122–143. p.; a nyomtatás jelentőségéről a kora újkorban: Eisenstein, 2005. 3–12. p.; Dover, 2021. 149–190. p.; a nyomtatott média érzelmekre gyakorolt hatásáról: Racaut, 2017. 251–254. p.; a postaszolgáltatás fejlődéséről és működéséről a kora újkorban: Kamody, 1985. 14–30. p.; Hopp, 1974. 513–516. p.

2 James, 2017. 121–124. p.; Del Lungo Camiciotti, 2014 a. 18–20. p.

3 G. Etényi, 2012. 122. p.; Duchoňová, 2015. 19–24. p.

Balassa Judit (1630 körül–1685 körül) levelezésének elemzésével a kommunikáció jellegére és az üzenetközvetítés mechanizmusára összpontosít. Balassa Judit férje, I. Koháry István (1616–1664) váratlan halála után a Hont vármegyében elhelyezkedő csábrági és szitnyai uradalmakról gondoskodott. A családi birtokok igazgatásához szükséges volt, hogy kellőképpen tájékozott legyen az aktuális helyzet alakulásáról, különösen a határvidék közelsége miatt.

A tanulmány célja egy arisztokrata hölgy levelezésének elemzése alapján kultúrtörténeti szempontból vizsgálni a mindennapi élet szintjén megnyilvánuló kommunikáció folyamatát és gyakorlatát.⁴ Mivel a hírek értéke a mennyiségüktől, gyorsaságuktól, pontosságuktól és hitelességüktől függött, a tanulmány is ezekre a szempontokra nézve közelíti meg a témát. Ebből kifolyólag elsősorban Balassa Judit kommunikációs terére és hálózatára összpontosítottam a levelezése volumene és térbelisége alapján. Értékeltem továbbá a híráramlás gyorsaságát és módjait, számításba véve a mindennapi gyakorlatot és szokásokat. Végül foglalkoztam az információk hitelességének kérdésével, figyelembe véve a korabeli személyek reakcióit, a hírek befogadását és értékelését.

A kommunikáció volumene és térbelisége

A kutatáshoz szükséges leveleket sikerült több helyről összegyűjteni. A meglelt forrásbázis túlnyomó része a Besztercebányai Állami Levéltárban elhelyezett Koháry-Coburg család levéltárához tartozik.⁵ Balassa Judit néhány levele a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában töredékes állapotban fennmaradt Koháry család levéltárában is megellelhető.⁶ Emellett sikerült néhány forrást más családok levéltárából is összegyűjteni.⁷ A Koháry család levelezésének részleteit Thaly Kálmán tette közzé, amelyek közül pár darab Balassa Judithoz köthető.⁸ A

4 A tanulmányban szlovák kutatók kurrens eredményeire támaszkodom. A kora újkori kommunikációs gyakorlat sajátosságainak áttekintését Viliam Čičaj foglalta össze (Čičaj, 2015), az információáramlás folyamatát pedig a kora újkori arisztokrácia körében Diana Duchoňová (Duchoňová, 2014, 2015) és Anna Fundárková vizsgálta (Fundárková, 2014).

5 Štátny archív v Banskej Bystrici (=ŠABB), fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg családi levéltár) (f. KC).

6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (=MNL OL) P 2257 Családi fondtöredékek, 667 Koháry család, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663–1668.

7 MNL OL P 707 Zichy család szélyi levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat; MNL OL P 125 Esterházy Pál (1635–1713).

8 Thaly, 1872. 238–259. p.; Thaly, 1876. 384–395. p.

kutatáshoz felhasznált források száma természetesen nem végleges, viszont ez a forrásanyag feltételezhetően tartalmazza a Balassa Judittal kapcsolatos legjelentősebb elérhető dokumentumok nagyobbik részét. Emellett a további levéltári kutatások egyéb gyűjteményektől származó anyagokkal bővíthetik a források listáját. A jelenleg rendelkezésre álló levelezés 1654-től 1684-ig terjed. A levelek nagyobb része I. Koháry István 1664-ben bekövetkezett halálát követően íródott, így Balassa Judit özvegyiségének időszakát fedi le.

Balassa Judittól a kutatás jelenlegi fázisában 148 levél áll rendelkezésre. A misszilisek többsége íródeák által íródott, teljesen sajátkezű levelek közül csak néhány darab maradt fenn. Sokkal gyakoribb viszont a diktált levelekhez hozzáadott sajátkezű utóirat (38 eset). Balassa Judit fennmaradt levelezésének túlnyomó többsége a családi birtokok központjaiból származik: a levélállomány több mint háromnegyede Csábrág és Sztinya váraiban keletkezett. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni azt a tényt is, hogy a misszilisek tizedén nem szerepel helyjelölés. A levelekből kivonható adatok alapján hozzávetőlegesen felvázolható Balassa Judit 1654 és 1684 közötti élettére.⁹ Nyilvánvaló, hogy ebben az időszakban ideje legnagyobb részét a Honti vármegyében töltötte. Ezen kívül az ügyei intézésekor vagy látogatások alkalmával megfordult még a Nógrádi, Pozsonyi, Nyitrai, és Komáromi vármegyékben, valamint Bécsben is.

Balassa Judit a fennmaradt leveleit megközelítőleg 95%-ban családtagoknak címezte. Ezek közül is a misszilisek túlnyomó többsége (117 darab) legidősebb fiának, II. Koháry Istvánnak (1649–1731) íródott. Más családtagoknak vagy rokonoknak írt levelekből, mint például férjének, I. Koháry Istvánnak (1616–1664), sógorának — és egyben az egyik legfontosabb támaszának — Baranyay Tamásnak (?–1674), vagy a többi gyermekének¹⁰ írott levelekből sajnos jelenleg csak néhány példány ismert.

A Balassa Juditnak címzett levelekből jelenleg 129 darabot sikerült különböző gyűjteményekből összegyűjteni. Ez a levelezés, amely 1658 és 1684 között íródott, szintén nagy arányban, mintegy 80%-ban családi eredetű. A legtöbb

9 Az élettér nem csupán a statikus fizikai teret jelöli, hanem egy olyan folyamatot, amely a mindennapok során szüntelen formálódik. Ebben az értelmezésben a tér egy kapcsolat vagy kölcsönhatás, amelyet a matéria (fizikai hely, táj, építészet), az emberek és tevékenységük az adott helyen, a korszak, valamint a társadalmi normák és az ezekhez kapcsolódó kulturális jelentések alkotnak. Ez az értelmezés alapján az élettér csak a nevezett elemek aktív összekapcsolásával jön létre. *Barclay*, 2017. 20–23. p.

10 Koháry Istvánnal való házasságából 6 gyermeke született: II. István (1649–1731), Judit (1650–1718), Imre (1652–1681 után), Farkas (1654–1704), I. János (1657–1696) és Gábor (1659–1683 után).

misszilis fiától, II. Koháry Istvántól származik (44 darab), de fennmaradtak levelek az édesanyjától, Bosnyák Judittól (1611–1680), vagy a húgától, Esterházy Zsigmondné Balassa Emerenciától (163?–1699 után) is. Figyelembe véve, hogy Balassa Judit levelezése elsősorban arisztokrata környezetéből származik, leggyakrabban olyan helyszínekről íródtak, amelyek ezen elit társadalmi csoportba tartozók lakhelyei voltak, vagy ahol egyéb indokokból (például látogatás, tanulmányok végzése, hivatal betöltése) tartózkodtak. Ezért származik a levelezés csaknem egyharmada Fülekről, ahol fia, II. Koháry István szolgált főkapitányként. De kapott leveleket Nagyszombatból, Nagyudváról,¹¹ Pozsonyból és Bécsből is. A kommunikációs partnerek térbeli elhelyezkedése nagy részben meg egyezik Balassa Judit életterével. Ebben a közös kommunikációs térben, amelyet a kommunikációban résztvevő partnerek kölcsönös levelezéssel hoztak létre, releváns információk cseréjével fejezték ki közelségüket, és empátikus kapcsolatot építettek a családi vagy társadalmi kötelékük megerősítésének érdekében.¹² Az arisztokrata kommunikációs partnerek fontos tényezőnek számítottak Balassa Judit szempontjából, mivel az előnyös társadalmi helyzetüknek köszönhetően könnyebben juthattak fontosabb hírekhez és továbbíthatták azokat az ő számára. A hivatali vagy katonai tisztséget betöltő személyeknél kulcsfontosságú volt a pontos, gyors és hiteles hírek beszerzése, ugyanakkor nagy jelentőséggel bírtak az elit társadalmi rétegbe tartozó családtagok és rokonok kapcsolatrendszerei is.¹³

Balassa Judit fennmaradt levelezése túlnyomó része családi és közeli rokoni környezetből ered, viszont a kora újkorban a magán- és a hivatalos kommunikáció közötti határvonal nem volt szigorúan megszabva.¹⁴ A vizsgált levélállományba tartozó levelezés általában egyoldalú, azonosítható válaszlevelek csak kivételes esetekben bukkannak fel, ami ugyanakkor arra utal, hogy sok misszilis az idő folyamán elveszett vagy megsemmisült. Azonban tekintettel arra, hogy a levelek a kommunikáció eszközei voltak, amelyek a beszélt nyelvet helyettesítették távollét esetén, azokban az időszakokban vagy élethelyzetekben (például ünnepek alatt), amikor a kommunikáló partnerek együtt voltak, levelek értelemszerűen nem keletkeztek. Ezzel kapcsolatban még fontos hozzáfűzni, hogy a korszak emberei a személyes kommunikációt tartották hitelesebbnek,¹⁵ ezért a szóbeli beszélgetést

11 Nagyudva, 1899-ig Nagy Ugyics, ma Udiča része.

12 *Del Lungo Camiciotti*, 2014 b. 135. p.

13 II. Koháry István kapcsolatrendszeréről: *Komjáti*, 2010. 113–140. p.; a család politikai és rokon kapcsolatairól: *Hajzer-Möldi*, 2018. 51–55. p.

14 *Fundárková*, 2014. 68. p.; *Duchoňová*, 2015. 19, 31. p.; *Daybell*, 2012. 109. p.

15 Gary Schneidert idézi Erdélyi Gabriella: *Erdélyi*, 2020. 11. p.

részesítettek előnyben, hogyha ezt a helyzet lehetővé tette: „[...] *nem akarok sokat írnia az végett, hogy magadat várlak.*”¹⁶

A kora újkorban a leveleket nem tartották a címzett privát tulajdonának. A levelezés tartalma alapján több alkalommal megtörtént, hogy egy konkrét személynek címzett levelet valaki más nyitott fel. Így cselekedett Balassa Judit, aki a sógora, Baranyay Tamás levelét bontotta fel: „*P. S. az kegyelmed levelét nagy bizalomba felszakasztottam, kegyelmedtől bocsánatot várok.*”¹⁷ Ugyan így járt el II. Koháry István is egy édesanyjának szóló levéllel, amit a címzett nem is kifogásolt: „*Az levelet hogy felszakasztottad, miért bánnám, [...] felszakaszthatod más-kor is [...]*”¹⁸ Ez a gyakorlat nem korlátozódott a családtagokra és a közelebbi rokonságra. Balassa Judit a szélesebb rokonságába tartozó Perényi Ágnes levelét (sőt, egy skatulyáját is) felnyitotta, aki viszont ezért nem neheztelt rá.¹⁹ Figyelembe véve, hogy ezekben az esetekben engedélyt vagy bocsánatot csak utólagosan kértek, a levél felbontásához nem volt szükséges a címzett előzetes beleegyezése. Az engedély- vagy bocsánatkérésnek így nem volt valódi jelentősége. Az viszont nem volt elfogadható, ha a levelet egy teljesen kívülálló személy bontotta fel.²⁰

Ez a felfogás megmutatkozik a mások levelei olvasására tartott igényen is. Balassa Judit betekintést kért a fiai közötti levelezésbe, mivel neki nem jött levél: „[...] *hanem neked írt levelét ide küld [...] megolvassván azon levelet megint kezedhez küldöm.*”²¹ Ez az igény nemcsak a családtagok egymás közti levelei olvasására terjedt ki, hanem a háztartásba tartozó személyek leveleire is: „*Tegnap megolvastam leveledet, amelyet András deáknak íráttál [...]*”²² Ebben a korszakban a leveleket nem tekintették teljesen privát tulajdonnak még akkor sem, ha a levelet nem több személynek, hanem csak egy embernek címezték.

16 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1677. augusztus 15. ŠABB, f. KC V., no. 15489.

17 Balassa Judit levele Baranyay Tamásnak, Csábrág, 1665. május 7. MNL OL P 707., XXXII. sorozat, no. 51.

18 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1678. május 23. ŠABB, f. KC IV., no. 2309.

19 Perényi Ágnes levele Balassa Juditnak, Zólyom, 1678. június 22. ŠABB, f. KC V., no. 4785.

20 Balassa Judit egy alkalommal a Füleki alkapitányt, Béteky Pált gyanúsította egy levél felnyitásával, akinek a posztjából kifolyólag csak hadi levelezést volt szabad elolvasni. A bárónő szerint az ilyen cselekvés nem volt az alkapitány részéről elfogadható. Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 01. ŠABB, f. KC IV., no. 1514.

21 Balassa Judit levele Koháry Farkasnak, Szitnya, 1681. december 29. ŠABB, f. KC IV., no. 1015.

22 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1681. április. ŠABB, f. KC IV., no. 1641.

A leveleket csoportos megfogalmazása sem volt kivételes jelenség. Ez a gyakorlat nemcsak a hivatalos levelek megírásában nyilvánult meg.²³ Távollét esetén a levelet lezáratlanul küldték el egy bizalmas személy kezébe, hogy az a tartalmat kiegészíthesse,²⁴ esetleg értékelje a megírt levél megfogalmazását.²⁵ A korabeli csoportos gyakorlatok mellett a magánélet új felfogása még csak alakulóban volt. A folyamat eredményeképp a levelezést egyre inkább szingulárisnak, a címzett tulajdonának tekintették.²⁶

A híráramlás gyorsasága

A levelezésből nyert adatok alapján észrevehető, hogy a hírvívő által megtett napi átlagtávolság értéke változékony volt. Ami viszont bizonyos, hogy a napi átlag elérhette a 60 km-es távolságot, ami miatt feltételezhető a lovas küldöncök alkalmazása, amire az egyik levélben utalást is tettek.²⁷

23 Gerhard Pál levele Balassa Juditnak, Korpona, 1665. március 14. ŠABB, f. KC V., no. 7517.

24 „[...] *ha Orbán Istvánnak írnya fogsz, az levelét csak nyitva küld kezemhez, és ahol madarakról leszen emlékezed, numerusra való helyet hagynál, amennyire szerét tehetek, megíratnám aztán a számát [...]*.” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. február 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1597.

25 „[...] *im irtam egy levelet neki, ha akarod, add meg neki mit irtam, ha nem jó, tiszta papírost is küldöttem.*” Balassa Judit levele Koháry Farkasnak, Szitnya, 1681. december 31. ŠABB, f. KC IV., no. 2297.

26 Daybell, 2012. 145. p.

27 „*Csábrágban szóló leveletem előb be nem küldhettem [...] az szolgámat be nem mertem küldeni, netalán megfosztották volna, vagy az lovát is elvonták volna tőle.*” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Rajka, 1683. május 12. ŠABB, f. KC IV., no. 1077.

1. táblázat. *A levélkézbesítés gyorsasága*²⁸

Kiinduló-pont	Cél	Cca. km ²⁸	Dátum	Idő (nap)	Átlag km/nap	Elhelyezés
Csábrág	Pozsony	185	1664. szeptember 19–26.	7	26,43	ŠABB, f. KC IV., no. 1022
Szentantal	Vedrőd	127	1668. július 20–24.	4	31,75	ŠABB, f. KC IV., no. 1039
Csábrág	Murány	126	1666. augusztus 31–szeptember 2.	2	63	ŠABB, f. KC V., no. 12383
Szécsény	Nagy-surány	118	1663. június 28–július 2.	4	29,5	ŠABB, f. KC IV., no. 1020
Dobronya	Szitnya	30	1678. október 10.	0,5	60	ŠABB, f. KC IV., no. 1070

Az úthálózat és hidak minősége, állapota és kiterjedése fontos tényezőknek számítottak a levelek kézbesítésének folyamatában.²⁹ A korszak folyamán változás történt a tér érzékelésében is, amely következtében a tér nemcsak kitágult, de rendezetté, átláthatóvá vált.³⁰ A tér érzékelésének lényeges része volt a táj, domborzati viszonyok észlelése is, ami megnyilvánult lényeges döntések hozásakor is: „[...] *amint észreveszem, Nagyszombat tájáról könnyebben esik bort ide hozni, hogy semmint Gyöngyösről, nem lévén annyi hegy, völgy, mintha Gyöngyösről ide hoznák [...]*”.³¹

Az utak állapota is fontos szempontnak számított a hírközlés folyamatában. A vizes, sáros úton baleset érhetett az óvatlan hírvivőt, ugyanúgy, mint II. Koháry Istvánt, aki lovasbalesetet szenvedett az utak rossz állapota miatt.³² A kedvezőtlen időjárás nemcsak a híráramlás lassulását okozhatta, hanem a közlekedés teljes

28 Becsült úttávolság.

29 Daybell, 2012. 111. p.

30 Horváth, 2010. 7–9. p.

31 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. augusztus 27. ŠABB, f. KC IV., no. 2308.

32 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1682. március 31. ŠABB, f. KC IV., no. 2295.

leállítását is, ahogy az Balassa Péter esetében is megtörtént, amikor a sűrű eső miatt kénytelen volt az utazását megszakítani és megszállni Stefultón.³³ Azonban nemcsak a baleset elkerülése miatt volt fontos az aktuális időjárás figyelembevétele. Megesett, hogy egy fontos levelet a rossz időjárásra nézve nem küldtek ki az épsége megőrzése érdekében: „*Én az török levelet el nem küldöttem, gondolván azt, hogy vagy eső, vagy mi miatt el ne romoljon [...]*.”³⁴

Az utak biztonságára nagy befolyást az aktuális hadi és politikai helyzet is gyakorolt. Az 1660-as évek elején történő sikeres hódítások következtében az oszmán egységek könnyebben hatolhattak be a kora újkori Magyarország területére.³⁵ A török portyázások mellett veszélyt jelentett a különböző felfegyverzett csoportok jelenléte is, akárcsak az 1670-es évektől folyamatosan növekvő kuruc mozgalom.³⁶ A levelek is tükrözik az útra keléstől való félelmet az esetleges rablótámadások miatt.³⁷ Ez a félelem nem volt indokolatlan. Balassa Judit egy levélben számolt be egy hírvivőt ért erőszakos támadásról: „*Egyéb hírt nem beszélt az az paraszt ember, hanem Szentgyörgynél³⁸ [...] levelek[et] vivő egy embert tolvajok megöltek, szemével látta, hogy eltemetik.*”³⁹ Ezért ha az utazni készülő személy időben szerzett tudomást a lehetséges fenyegetésről, megszakíthatta az útra kelést és kivárhatta a veszély elmúlását: „*[...] de minthogy sok török hírt hallok, aki nem tudom igaz-e, bementem Korponára, hogy ne mondják az emberek, ellenségtől hogy szaladok, de miként egy keveset megcsendesedik [a helyzet], Isten segítségéből indulok [...]*.”⁴⁰ Azonban nem csak az eddig említett veszélyforrások jelenthettek potenciális kockázatot. A levélvivőt a császári had is kifoszt-

33 Stefultó (Štefultov) vagy Istvánháza ma Selmecebánya része. Balassa Péter levele Balassa Juditnak, Stefultó (Istvánháza), 1678. szeptember 30. ŠABB, f. KC IV., no. 1069.

34 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szentantal, 1675. július 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1534.

35 Nagyrád 1660-ban került oszmán kézre, Érsekújvárt 1663-ban foglalták el. Az 1664-ben kötött vasvári béke nagymértékű felháborodást váltott ki a magyar társadalom összes rétegében az ország érdekeinek figyelmen kívül hagyása miatt. Az ellenállás a Habsburg-hatalom elleni szervezkedésbe torkollott. Pálffy, 2021. 133–140. p., Komjáti, 2010. 113–114. p.

36 Pálffy, 2021. 167–175. p., II. Koháry István Füleki főkapitány szerepéről a kurucok elleni harcban: Komjáti, 2017. 51–72. p.

37 „[...] fel küldtem az szekeret, elég nehezen mennek, féltik az marhájukat, négy hajdút kellett adnom vele.” Balassa Judit levele Baranyay Tamásnak, Csábrág, 1665. július 15. ŠABB, f. KC V., no. 15517.

38 Szentgyörgy (Svätý Jur) Pozsony vármegyéhez tartozott, ma város Szlovákiában.

39 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1514.

40 Balassa Bálint levele Balassa Juditnak, Korpona, 1670. október 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1045.

hatta, ahogy azt Koháry Farkas is feljegyezte a már korábban idézett levelében: „*Csábrágban szóló leveletem előbb be nem küldhettem, mivel az német tábor költözött, az szolgámat be nem mertem küldeni, netalán megfosztották volna, vagy az lovat is elvonták volna tőle [...]*”⁴¹

A válaszadás a kommunikáció fontos részét képezte. Balassa Judit levelezésében észrevehető, hogy a kommunikációs partnerek a választ viszonylag hamar, általában 3 napon belül megírták, ami viszont inkább a mindennapi gyakorlatot tükrözi és nem tekinthető társadalmi normának. Azonban a később keletkezett válasz esetén illendő volt megmagyarázni, mi okozta a késlekedést: „*Vettem az kegyelmed levelét, melyre hogy későbbben adhatok választ, meg bocsásson, mint-hogy praefectusomhoz kellett azon kegyelmed levelét küldenem közlésre, avval haladott.*”⁴² A válaszadást természetesen elvárták. Ezt néha közvetlenül ki is fejezték a levélben: „*Választ várván, kívánom Isten éltesse nagyságodat.*”⁴³ De egyéb nehezményező kifejezések is ezt bizonyítják: „*Kedden választ nélkül jött [...] oda járó emberem, eleget nehezteltem, hogy mert választ nélkül jönni, [...]*”⁴⁴

Úgy tűnik azonban, hogy Balassa Judit sem írt minden esetben választ. Fia, II. Koháry István levélben hívta fel a figyelmét, hogy Wesselényi Ferenc nádor, aki egyébként Balassa Judit nagybátyja volt, levelet küldött a számára, amire viszont választ nem kapott: „*[...] palatinus uram ő nagysága is írt már mellette nagyságodnak, s nagyságod csak választot sem adott ő nagyságának, tudom bizony nem vette nagyságodtól jónéven, [...]*”⁴⁵ Ebben az esetben azonban lehetséges az is, hogy a nádor levelét egyszerűen nem kapta kézhez. Szokás egyébként nem szabta meg a válaszlévél kötelező kivárását. Ha a helyzet alakulása úgy hozta, egyszerűen újabb levelet küldtek a címzettnek.⁴⁶

A saját levél küldése mellett az információáramlás folyamatának fontos részét képezték a levélmásolatok, illetve más személyek, például családtagok levele-

41 Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Rajka, 1683. május 12. ŠABB, f. KC IV., no. 1077.

42 Széchy Anna Mária levele Balassa Juditnak, Murány vára, 1667. október 27. MNL OL P 2257, 667., 1–6., no. 12.

43 Pápay György levele Balassa Juditnak, Fülek, 1665. február 25. ŠABB, f. KC IV., no. 1089.

44 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Pozsony, 1680. november 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1636.

45 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Bécs, 1666. december 26. ŠABB, f. KC I., no. 962.

46 Például: „*úgy tudom két rendbeli levelet is írtam vala kegyelmednek az elmúlt napokban, nem tudom, ha vőtte-i kegyelmed leveletem, [...]*” Balassa Emerencia levele Balassa Juditnak, Galánta, 1669. augusztus 24. ŠABB, f. KC V., no. 5715.

inek továbbítása is.⁴⁷ Ezen felül a levelek küldése alkalmat nyújtott különböző tárgyakat kézbesítésére is,⁴⁸ ami a családtagok közötti gondoskodást tette lehetővé a távolság ellenére. Balassa Judit levelei tükrözik, hogy a családtagok egymás közt többek között pénzt és ruházatot,⁴⁹ élelmet és fűszert,⁵⁰ gyógyszert,⁵¹ de fegyverzetet⁵² is küldözgettek.

A levélküldés módjai

A gyakorlatban a levelezőpartnerek az időzítéstől, a körülményektől és a sürgősségtől függően különböző módszereket alkalmaztak a levelezés továbbítására. Balassa Judit és levelezőpartnerei a levélkézbesítés 3 általános, a korszakban megszokott módját alkalmazták. Ezek voltak a követ, posta, vagy a helyzetből adandó „alkalmatosság” általi kézbesítés.⁵³

Azok, akik megengedhették maguknak, saját embereik által továbbították leveleiket. Ezért nem meglepő, hogy a követek küldése a leggyakrabban alkalmazott szállítási módszer a társadalmi elitek körében.⁵⁴ Magánküldöncök alkalmazása esetén fontos tényező volt a kiküldött személyek megbízhatósága.⁵⁵ Ezért is bízta Baranyay Tamás Balassa Juditot, hogy egy fontos ügyben írt két

47 Például: „*Horváth Andrástól egy levelet hoztak nagyságodnak, ezen alkalmatossággal elküldöttem.*” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Csábrág, 1681. december 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1072.

48 *Daybell*, 2012. 141. p.

49 „*Ez minapis küldöttem levelet, fejér ruhát, és egynéhány pénst, [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1666. június 11. ŠABB, f. KC IV., no. 1424.

50 Egy alkalommal a fiának küldött többek között mandulát, mazsolát, különféle gyümölcsöt, sáfrányt, nádcukrot, kenyeret és tortára való lisztet. Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1679. július 04. ŠABB, f. KC IV., no. 1585.

51 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1678. március 16. ŠABB, f. KC IV., no. 1564.

52 Például kardot lódingal és szabályt tarsollyal együtt. II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Bécs, 1666. augusztus 20. ŠABB, f. KC IV., no. 1032. A levelet közzétette Thaly Kálmán: *Thaly*, 1876. 389–393. p., 5. számú levél.

53 *Mikó*, 1896. 4–5. p., *Daybell*, 2012. 109. p.

54 *Brayshay*, 2016. 49–50. p.

55 *Daybell*, 2012. 19., 144. p.

levelet „emberséges”, vagyis becsületes szolgája által küldje meg.⁵⁶ A szolgáltatásaik rendszeres igénybevétele is arra utal, hogy a megbízható hírvivőket megbecsülték.⁵⁷ Ezen felül az értékes tárgyak küldését is csak megbízható emberekre bízta: „[...] *a kézíjat elküldöttem volna, de bizonyos emberem nem lévén, nem küldhettem el, mihelyt találkozik jó alkalmatosságom, azt is elküldöm.*”⁵⁸

A levélküldésre szolgálókat, hajdúkat, parasztokat, „szegény embereket” alkalmaztak. A követek neveiről viszont általában nem tettek említést. A hírvivő személye ezért csupán kivételesen ismert, mint például az András deáknak nevezett íródeák esetében,⁵⁹ vagy egy bizonyos Fekete Istókéban, akiről több említés is esett 1671 és 1677 között.⁶⁰ Gyakran viszont név helyett csupán a személy származási helyét jegyezték fel, mint *bolyki, prencsfalusi, nyéki, zsitritói* vagy *apovai* ember.⁶¹

A levélírók ismerték a személyes küldönceiket, akik a rájuk bízott levelek átadásán kívül szóbeli jelentéseket, üzeneteket és híreket is továbbítottak. Maguk a levelezők is gyakran utaltak szóbeli üzenetekre.⁶² Ezzel a küldöncök a levelek hordozásának fizikai tevékenysége mellett maguk is az üzenetközvetítő médium részévé, a levelek „testi” kiterjedésévé váltak.⁶³

56 Baranyay Tamás levele Balassa Juditnak, Pozsony, 1665. december 26. ŠABB, f. KC IV., no. 1027.

57 „*Pénteken reggel érkezett leveleddel hozzád járó emberem [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1679. július 16. ŠABB, f. KC IV., no. 1586.

58 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1664. július 17. ŠABB, f. KC V., no. 15486.

59 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1677. augusztus 24. ŠABB, f. KC IV., no. 1554.

60 Az első említés: II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Fülek, 1671. április 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1047., az utolsó említés: Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1677. december 5. ŠABB, f. KC IV., no. 2314.

61 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. július 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1514; Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1676. június 13. ŠABB, f. KC IV., no. 2315; Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1681. október 21. ŠABB, f. KC IV., no. 2303; Balassa Judit levele Koháry Jánosnak, Sztitnya, 1683. április 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1649.

62 „[...] *értem írásodból, s az ember beszédéből jó egészségedet, [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1674. november 14. ŠABB, f. KC IV., no. 1519; „[garam] *szentbenedeki notarius írásbeli választot nem adott, hanem csak szóval üzent levélhordozó embertől [...]*” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztitnya, 1680. augusztus 11. ŠABB, f. KC IV., no. 2292.

63 Daybell, 2012. 141. p.

A követeket nemcsak levélkézbesítés teljesítésére volt szokás kiküldeni, hanem információ beszerzése céljából is: „*Megint kegyelmedhez küldöttem ezen szegény emberemet, hogy írjon, mit hall az ő Felsege német táboráról [...]*”⁶⁴ Ezen felül az átutazók is a hírek fontos forrásai voltak: „*Úgy mondják az alsó várat is a Török bírja, olyan paraszt emberek, az kik odajártak török urukhoz.*”⁶⁵

Az említett erőszakos támadáson kívül egyéb veszély is fenyegette a magánküldöncöket és az általuk hordozott leveleket. A kézbesítendő leveleket el is kobozhatták, ami által a misszilisek idegen, illetéktelen kezekbe is kerülhettek, ami kihatott az öncenzúra mértékére.⁶⁶ Egy ilyen esetről tett említést Balassa Judit fiának írt levelében, amely során a beszercebányai parancsnok elkobzott két Sztinyára címzett levelet a család hírvivőjétől.⁶⁷

A korszak folyamán alkalmazott másik küldési mód az „alkalmatosság” volt. Ez azt jelentette, hogy utazás alkalmával a rokonok, ismerősök egymás közti üzenetet, levelet, vagy küldeményt szállítottak egyik helyről a másikra.⁶⁸

Ezen a szállítási eszközökön kívül lehetőség volt egy viszonylag új kézbesítési mód igénybe vétele is: a levelek postán való elküldése. A Habsburg-ház a 15. század végén kezdett hozzá saját postahálózatának kialakításához. A magyar postahálózat csak a 16. század közepétől kezdve kapcsolódott az európai postahálózathoz. Rendes postajarat minden vonalon hetente két alkalommal indult lovas futárokkal, akik egymást váltották az állomásokon. A fővonal által

64 Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025.

65 Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025.

66 Daybell, 2012. 19. p.

67 „Az generálshoz járó ember megjött, én nem tudom mire érteni azt, hogy levél nélkül jött [...] azt mondotta, hogy [a generális] adott neki öt levelet, megparancsolván, hogy a hármat a beszerce[bánya]i comandantnak adja, a [kettőt] ide hozza, hogy Besztercére jött, ott csak azt a három levelet odaadta, de a comandant az több leveleket is elvitte tőle, eleget szidogatva, [...] megverni is akarta, eleget reménykedett, hogy az ide szóló leveleket adná vissza, de nem adta, levél nélkül jött.” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Sztinya, 1679. szeptember 1. ŠABB, f. KC IV., no. 1589.

68 Mikó, 1896. 6. p.; néhány példa: „[...] nem tudom, hogy vőtte-i kegyelmed leveletem, Esterházy Sándor uram vállalta vala magára innét Galántáról elmenvén, hogy megküldi kegyelmednek, mely alkalmatossággal küldöttem vala kegyelmednek félingre való gallérkakat is [...]” Balassa Emerencia levele Balassa Juditnak, Galánta, 1669. augusztus 24. ŠABB, f. KC V., no. 5715; „Azért ha kegyelmed valamit ír a nagyasszonynak [Bosnyák Juditnak], ő kegyelmének elviszem a kegyelmed levelét.” Balassa Bálint levele Balassa Juditnak, Korpona, 1670. október 5. ŠABB, f. KC IV., no. 1045.

nem érintett helyre címzett leveleket a legközelebbi állomásig vitték, ahonnan gyalogos futárok gondoskodtak a kézbesítésről. A posta a hivatalos leveleket díjmentesen szállította, a magánlevelekért díjat szedett.⁶⁹ A postaszolgálat a gyors és effektív hírtovábbítás lehetőségét kínálta.⁷⁰ Ennek ellenére a tanulmányozott levelezés arra utal, hogy ezt a szállítási módszert csak ritkán, kivételes esetekben alkalmazták. Egy alkalommal, amikor Balassa Juditnak sietséggel kellett néhány Füleki levelet eljuttatni a fiához, a postaszolgálat igénybevételét javasolták a számára. A leveleket ezért az édesanyjának, Bosnyák Juditnak Nagyszombatba küldte azzal a kéréssel, hogy postázza el a Kismartonban vagy Bécsben tartózkodó fiának.⁷¹ A magánküldöncök preferálásában a személyes ismeretség, felelősség és megbízhatóság is fontos szempontok lehetnek.

A levelek kézbesítésével kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy az elküldésüket kivételes helyzetekben — mint például hadjárat idején — az is akadályozhatta, hogy nem állt semmilyen hasznavehető szállítási eszköz a rendelkezésre.⁷²

A hírek hitelessége

Az információ áramlása során számos valótlan hír is terjedt. Példaként említhetnénk azokat a híreket, amelyek Koháry István vagy az öccse, Koháry János ellenség általi elfogásáról vagy megöltéséről számoltak be, amelyek viszont később hamisnak bizonyultak.⁷³ Úgy tűnik, hogy a korabeli emberek is tisztában voltak azzal, hogy nem minden hír volt hiteles, ezért igyekeztek az igazolatlan információkat nem terjeszteni: „[...] volnának más hírek, de minthogy bizonytalanok,

69 Kertész, 2012. 9–10. p.

70 Horváth, 2010. 9. p.;

71 Balassa Judit levele Bosnyák Juditnak, Csábrág, 1674. október 27. ŠABB, f. KC IV., no. 2313.

72 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Ombod, 1672. november 2. ŠABB, f. KC IV., no. 1052.

73 „Az édes fiam felől is rossz hírem vagyok, hogy nincs életben, elveszett lövés miatt-e vagy más-képpen.” Balassa Judit levele Románfalvi Farkas Györgynek, Csábrág, 1682. szeptember 8. MNL OL P 125., no. 6025; „[...] ki azt mondta, hogy az kuruczok elevenen fogtak el [...]” Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Szitnya, 1680. február 17. ŠABB, f. KC IV., no. 1597; „Szegény János öcsém csakugyan Makoviczán megholt.” Koháry Farkas levele Balassa Juditnak, Csábrág, 1684. január 11. Közzétette Thaly Kálmán: *Thaly*, 1872. 239–240. p., 2. számú levél.

nem méltó, hogy irkáljon az ember; [...]”;⁷⁴ „[...] híreink újabban igen rosszak [...] melyekről, ha valóságosak lesznek, tudósítani el nem mulatom nagyságodat.”⁷⁵ Mivel az emberek tudatában voltak annak, hogy a beszerzett hírek nem minden esetben voltak valószerűek, az információkat kritikával fogadták, a híreket igyekeztek értékelni a hitelességük szempontjából. Egy eseményről Koháry István így írt: „[...] itt tíz féle képpen beszélnek [...]”.⁷⁶

A hírek minőségével kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy a pletykálkodás nagy népszerűségnek örvendett a kora újkori társadalomban is.⁷⁷ Nem meglepő, hogy a nagy visszhangot kiváltó események szóbeszéd és találgatások tárgyává váltak. Egy ilyen esetről tett említést Balassa Judit is egy levelében: „Nagyszombattól palatinusné [Széchy Anna Mária] felől ilyen hírt írnak, [hogy] ő Felsége azt üzenete volna neki, [hogy] a jószágába be nem bocsájtják, hanem mégis hogy becsületesen legyen dolga, menjen klastromba [zárdába].”⁷⁸ Az összeesküvő Wesselényi Ferenc nádor özvegye ellen már ez időben folyt a vizsgálat, amely részét képezte a vagyona folyamatban levő lefoglalása is. Széchy Anna Mária Bécsi őrizetéből végül csak 1676-ban szabadult, és életét Kőszegen élte le.⁷⁹

Összegzés

A tanulmányban a kora újkori kommunikáció és információcsere adalékait vizsgáltam egy bárónő levelezése alapján. Az információ fontos értéknek számított a korabeli társadalom tagjai szemében, amelyet igyekeztek a lehető legtöbb forrásból beszerezni. Az információk elérésében a nemesség előnyt élvezett más társadalmi csoportokkal szemben. A hírek beszerzésének fontos eszköze a kommunikációs hálózatok létrehozása és fenntartása volt, ami a nők számára is rendelkezésre állt.

74 Bartakovich János levele Balassa Juditnak, Selmecbánya, 1665. június 11. ŠABB, f. KC V., no. 7514.

75 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Fülek, 1673. augusztus 22. ŠABB, f. KC IV., no. 1056.

76 II. Koháry István levele Balassa Juditnak, Nagyszombat, év nélkül (tartalma alapján 1670), április 20. ŠABB, f. KC I., no. 249; Soós, 2022. 107. p.

77 Fundárková, 2014. 76. p., Duchoňová, 2014. 27. p.

78 Balassa Judit levele II. Koháry Istvánnak, Csábrág, 1671. március 23. ŠABB, f. KC IV., no. 2316.

79 Jankovics, 2015. 407–409. p.

Balassa Judit levelezésével elsősorban családtagokkal és közeli rokonokkal tartotta a kapcsolatot, akik közül sokan fontos hivatalokat, katonai posztokat töltöttek be vagy jó kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, ezért fontos információforrások voltak a számára. A levelezés a kapcsolatok fenntartásának eszköze is volt, ami a családon belüli gondoskodást is lehetővé tette. A levelezés az információcserén kívül lehetőséget nyújtott ajándékok küldésére, rutinszívessegek és apró szolgálatok teljesítésére is, így a családtagok közötti gondoskodás és kapcsolatápolás fontos eszközének is tekinthető.

A levélszállítás idejét befolyásoló meghatározó tényezők közé a földrajzi távolság és küldés módján kívül sorolható még az útrendszer állapota, minősége és kiterjedése, a táj, az aktuális időjárás és különböző fegyveres csoportok fenyegető jelenléte is.

A többféle rendelkezésre álló szállítási módszerek ellenére az arisztokrácia leggyakrabban a magánküldöncök szolgáltatásait vette igénybe. Ezen személyeknél olyan tulajdonságokat részesítettek előnyben, mint a személyes felelősség, a megbízhatóság, vagy az elővigyázatosság. A személyes ismeretségből kiindulóan a hírvivők szóban is közvetítették uraik üzeneteit, akár bizalmas információkat is.

A kortársak tisztában voltak az információ értékével, és nagy jelentőséget tulajdonítottak a tájékozottságnak, de tisztában voltak az információhoz való óvatos és kritikus hozzáállás szükségével, ezért a bizonytalan híreket igyekeztek nem terjeszteni.

Felhasznált források és irodalom jegyzéke

Kiadatlan források

MNL OL P 125.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 125 Esterházy Pál (1635–1713).
MNL OL P 2257, 667., 1–6.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 2257 Családi fondtörödékek, 667 Koháry család, 1–6. Koháry Istvánné Balassa Judit, 1663–1668.
MNL OL P 707., XXXII.	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P 707 Zichy család zseléi levéltára (1527–1946), XXXII. sorozat.

- ŠABB, f. KC I. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars I.
- ŠABB, f. KC IV. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars IV.
- ŠABB, f. KC V. Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324–1945 (Koháry-Coburg család levéltár), pars V.

Kiadott források

- Thaly*, 1872. *Thaly Kálmán*: Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok). In: Századok 6. (1872) 4. 238–259. p.
- Thaly*, 1876. *Thaly Kálmán*: Koháry István tanuló-kori leveleiből. In: Századok 10. (1876) 5. 384–395. p.

Felhasznált irodalom

- Barclay*, 2017. *Barclay, Katie*: Space and place. In: Early Modern Emotions. An Introduction. Szerk.: Broomhall, Susan. London – New York, 2017. 20–23. p.
- Brayshay*, 2016. *Brayshay, Mark*: Conveying Correspondence. Early Modern Letter Bearers, Carriers, and Posts. In: Cultures of Correspondence in Early Modern Britain. Szerk.: Daybell, James – Gordon, Andrew. Philadelphia, 2016. 48–65. p.
- Čičaj, 2015. Čičaj, *Viliam*: Formálna a obsahová premena komunikačnej praxe v novoveku. In: Historické štúdie 49. Szerk.: Kodajová, Daniela. Bratislava, 2015. 9–18. p.
- Daybell*, 2012. *Daybell, James*: The Material Letter in Early Modern England. Manuscript Letters and the Culture and Practices of Letter-Writing, 1512–1635. Basingstoke, 2012. 357. p.

- Del Lungo Camiciotti*, 2014a. *Del Lungo Camiciotti Gabriella*: Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction. In: *Journal of Early Modern Studies* (2014) 3. 17–35. p.
- Del Lungo Camiciotti*, 2014b. *Del Lungo Camiciotti, Gabriella*: The Construction of Epistolary Identity in a Gentry's Communication Network of the Seventeenth Century: The Case of Jane Lady Cornwallis Bacon. In: *Journal of Early Modern Studies*. (2014) 3. 133–149. p.
- Dover*, 2021. *Dover, Paul M.*: The Information Revolution in Early Modern Europe. New Approaches to European History. Cambridge – New York, 2021. 342. p.
- Duchoňová*, 2014. *Duchoňová, Diana*: Komunikácia uhorskej aristokracie v rodinnom a dvorskom prostredí v ranom novoveku: „považujem za dôležité informovať Vás...”. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* 48. (2014) 23–37. p.
- Duchoňová*, 2015. *Duchoňová, Diana*: Špecifiká komunikácie na aristokratických dvoroch v ranom novoveku. In: *Historické štúdie* 49. Szerk.: Kodajová, Daniela. Bratislava, 2015. 19–37. p.
- Eisenstein*, 2005. *Eisenstein, Elizabeth L.*: The Printing Revolution in the Early Modern Europe. Cambridge, 2005. 384. p.
- Erdélyi*, 2020. *Erdélyi Gabriella*: Anyaság a kora újkorban. Várdai Kata és lányai kapcsolata. In: *Korall* 21. (2020) 82. 5–38. p.
- Fundárková*, 2014. *Fundárková, Anna*: Listy ako médium symbolickej komunikácie v aristokratickom prostredí. In: *Historica. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*, 48. (2014) 67–77. p.
- G. Etényi*, 2012. *G. Etényi Nóra*: A nyomtatott információ értéke és funkcióváltozásai a kora újkorban. In: *Aetas* 27. (2012) 4. 122–143. p.

- Hajzer-Módlí*, 2018. *Hajzer-Módlí Éva*: Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja. Doktori disszertáció (Kézirat). Budapest, 2018. 210. p.
- Hopp*, 1974. *Hopp Lajos*: A magyar levélműfaj történetéből. In: Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok. Szerk.: József Szauder – Andor Tarnai. Budapest, 1974. 501–566. p.
- Horváth*, 2010. *Horváth Hajnalka*: „...postán izentem vala Nagyságodnak”. Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén. In: Fons 17. (2010) 1. 3–58. p.
- James*, 2017. *James, Carolyn*: Letters. In: Early Modern Emotions. An Introduction. Szerk.: Broomhall, Susan. London – New York, 2017. 121–124. p.
- Jankovics*, 2015. *Jankovics József*: A „Murányi Vénus” — tanúvallomásainak tükrében. In: Irodalomtörténeti Közlemények 119. (2015) 3. 399–417. p.
- Kamody*, 1985. *Kamody Miklós*: Észak-Magyarország hírközlésének története. Borsodi Kismonográfiák 22. Miskolc, 1985. 153. p.
- Kertész*, 2012. *Kertész Gábor*: A postai egyetemes szolgáltatás terjedelme és kilátásai a teljes postapiaci liberalizáció hajnalán. Doktori disszertáció (Kézirat). Budapest, 2012. 213. p.
- Komjáti*, 2010. *Komjáti Zoltán Igor*: „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...”. Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében (1672–1682). In: Fons 17. (2010) 1. 113–140. p.
- Komjáti*, 2017. *Komjáti Zoltán Igor*: „...Akár egy, akár másfelől csak veszendő félben lenni...”. Koháry István és a füleki helyőrség harcai a kuruc felkelők ellen (1672–1682). In: Különvélemény: A mainstream magyar történelem határán. Szerk.: Illik Péter. Budapest, 2017. 51–72. p.

- Mikó*, 1896. *Mikó Pál*: Női magyar levélstílus a 17. században. Székelyudvarhely, 1896. 71. p.
- Pálffy*, 2021. *Pálffy Géza*: Hungary between Two Empires 1526–1711. Bloomington, 2021. 284. p.
- Racaut*, 2017. *Racaut, Luc*: Print media. In: Early Modern Emotions. An Introduction. Szerk.: Broomhall, Susan. London–New York, 2017. 251–254. p.
- Soós*, 2022. *Soós Kálmán*: Belpolitikai harc a Magyar Királyságban a XVII. század 60-as éveiben (Az 1664–1670. évi főnemesi összeesküvés). Beregszász–Ungvár, 2022. 156. p.

ERDÉLYI VIRÁG

A KORA ÚJKORI UDVARI KULTÚRA FORRÁSAINAK FELTÁRÁSA ÉS KÖZREADÁSA A DUALIZMUS KORÁBAN

Bevezetés

A kora újkori udvari kultúra emlékezetének számottevő dimenziója a témára vonatkozó történetírás formálódása. A kora újkor udvari kultúrájának helyét a dualizmus korának történeti emlékezetében egyrészt a történetírói munkákban, másrészt a korszak forrásfeltáró és -kiadó tevékenységében kereshetjük. Ebből a nagy szeletből jelen tanulmány csak egy kisebb szelvény vizsgálatára vállalkozik, s az utóbbit, tehát a dualizmus korában zajlott forrásfeltáró és -kiadó tevékenységet teszi – két reprezentatív példán keresztül – vizsgálat tárgyává.¹

Szándékomban áll megvilágítani, hogy a korabeli történészek miként kezdik el összegyűjteni az udvari élet emlékeit, forrásait, tehát az arra vonatkozó szövegeket, dokumentumokat. Mindehhez pedig a dualizmus időszakához köthető, a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó forráskiadásokat, forrásközleményeket veszem górcső alá: nevezetesen báró Radvánszky Béla háromkötetes, monumentális, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* címet viselő munkájára² és a *Magyar Történelmi Tár*; illetve annak folytatása, a *Történelmi Tár*³ hasábjain megjelent forrásközlésekre fókuszálok.

Mivel a dualizmus kori időszakban – a XIX. század második felében és a XX. század elején – a XVI–XVII. század kutatói számos forrást jelentetnek meg és tesznek a szélesebb közönség számára is elérhetővé a jelzett témakörben, megvizsgálható, hogy miként formálódott a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó

1 Jelen tanulmány a 2023. április 19 és 21. között, az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola és az ELTE Berzsényi Dániel Pedagógusképző Központ Történelem Tanszék szervezésében, a kora újkorral foglalkozó doktoranduszok *Közösség, életmód, kultúra – narratívák a kora újkorból* elnevezésű konferenciáján, Szombathelyen elhangzott előadás bővített változata.

2 *Radvánszky*, 1879a; 1879b; 1896.

3 *Magyar Történelmi Tár* (a továbbiakban: MTT) 1855–1878, 1911–1934; *Történelmi Tár* (a továbbiakban: TT) 1878–1911. A MTT és a TT egy egységként kezelendő a jelen munka szempontjából, hiszen ugyanannak a kezdeményezésnek a termékei voltak. Amikor a MTT tevékenységét vizsgálom, abban benne értendő a TT is. Ebből kifolyólag a TT nem feltétlenül kerül külön kiemelésre, megnevezésre minden ponton. A későbbiekben említésre kerül, miből következik az, hogy a MTT munkáját a TT névvel illetett folyóirat vette át.

tudás a magyar arisztokráciának, a főuraknak, a nemeseknek vagy éppen az erdélyi udvarnak az életformájára, tárgyi környezetére vonatkozó források közzétételével. Láthatóvá válhat számunkra Radvánszky Béla munkája és a korszak forráskiadói tevékenységének eredménye, az, hogy miként állítja elénk a források publikációján keresztül a kora újkor udvari kultúrájának szokásait, elsősorban a tárgyi kultúráját. A kijelölt korszakra jellemző forrásgyűjtő, forráskiadó tevékenység és teljesítmény egyfajta alapot biztosíthatott a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó emlékezet formálódásához a történeti dokumentumok segítségével, a nemzeti történetírás fejlődésének és intézményesülésének, a nemzeti emlékezet formálódásához adott hozzájárulásának kontextusában.⁴

Érdekes röviden kitérni arra, hogy a források feltárására és közreadására irányuló tevékenységre milyen inspiratív, ösztönző tényezők gyakorolhattak hatást; tanulmányom historiográfiai háttérét felvázolva ezért szót ejtek a szempontomból fontos, a történeti értelmezést, történészi módszertant és elméleti megközelítést befolyásoló szellemi áramlatokról a XIX. század második felében. Ebben az időszakban a történetírás professzionalizálódása lendületet vett magyar viszonylatban is, úgy az intézményesülés, mint a módszertan, a szaktudományos ismeretek alkalmazása, és ennek megfelelően a kutatási eredmények publikálása terén.⁵ Ebben a folyamatban kulcsfontosságú elemet jelentett a historizmus és a pozitívizmus irányzata:⁶ Romsics Ignác szerint e két irányzat ötvöződése hatott Európa legtöbb részén,⁷ és Szijártó M. István e kettő századvégi összefonódásában látja a tudományos történetírás születését.⁸ A korabeli forráskiadványok tekintetében így főként ennek a két szemléletnek a hatását kell figyelembe venni.

4 A kora újkori udvari kultúra emlékezetéhez kapcsolódva meg kell említeni Erdősi Péter *Az Udvar és a Nemzet. Egy kutatás kérdései* című, 2009-ben megjelent tanulmányát, melyben a szerző problémafelvetést fogalmazott meg az udvari kultúra és nacionalizmus kapcsolata tekintetében (Erdősi, 2009), majd egy későbbi szövegében egy esettanulmányon keresztül vizsgálta a témát Gyulafehérvár kapcsán (Erdősi, 2010). Az előbbiekhöz képest korábban született, mégis kapcsolódik ide fogalomtörténeti tanulmánya a barokkról és neobarokkról is: Erdősi, 2006.

5 Dobszay, 2019. 475. p.; Romsics, 2011. 77. p., 106–125. p.; Szijártó M., 2021. 102–103. p.

6 Szijártó M., 2021. 71. p., 82. p., 100–104. p.; Romsics, 2011. 77. p.; Dobszay a „*hazai human tudományosság*” tekintetében jelenti ki a historizmus legmeghatározóbb jelentőségét, s említi az ehhez csatlakozó pozitívizmus irányzatát. Dobszay, 2019. 475. p.; R. Várkonyi Ágnes véleménye szerint a pozitívizmus meghatározó munkáinak magyarországi felfedezése alapvetően két (1860–70-es évek és 1900-as évek) hullámban történt. R. Várkonyi, 1973a. 225. p.

7 Romsics, 2011. 66. p.

8 Szijártó M., 2021. 71. p., 100–102. p.

Az alapvetően német eredetű történeti megközelítés, szellemi irányzat, a *historizmus* legnevezetesebb alakja, mint ismeretes, Leopold von Ranke, akinek nevéhez elsősorban az egyetemi oktatásban alkalmazott szemináriumi módszer, a levéltárakban fellelhető és rejtőző hatalmas anyagra használandó forráskritikai szemlélet, továbbá a „*wie es eigentlich gewesen*” nagyhatású mottó köthető, mely alapvetően a történelemnek a tények, a megtörtént dolgok elbeszélésére és saját kontextusában való értelmezésére irányuló törekvését hivatott jelképezni – mind ezt viszont úgy, hogy Ranke a múlt eseményeinek „színfalai” mögött eszméket keresett a történelem és annak forrásaiban való elmerülés, kutatás során.⁹

A *pozitivizmus*, illetve fő képviselője, Auguste Comte a történettudomány számára adatok, tények gyűjtésében jelöli ki a prioritást¹⁰, hozzátéve, hogy az emberiség fejlődésének vizsgálatát kell vezérlőelvként követnie a történészeknek.¹¹ A pozitívista történetírás figyelmének elsősorban erre a fejlődésre kell irányulnia, modellekben, törvényekben kell gondolkodnia, ezeket kell keresnie.¹² Ez utóbbi jellegzetesség érvényesülése azonban korántsem magától értetődő. A pozitívista történészek eltérő mértékben feleltek meg az irányzat követelményeinek: az adatokon, tényeken túli törvények keresése, megállapítása sok esetben elmaradt.¹³

Szemponctomból legfontosabb, hogy mindkét irányzat hangsúlyt fektetett a forrásfeltárára és -kiadásra — Szijártó M. István véleménye szerint ez előre vetíti a két irányzat későbbi, már említett közeledését, melynek eredményeképpen különválasztásuk igencsak nehéz a forráskutatás és -közzététel szempontjából.¹⁴ Jelen tanulmány keretei között ez az elválasztás nem feladatunk, nem is szükséges a téma kibontásához.

A korszak történészei között, Thaly Kálmánt a *nemzeti romantikus* vagy *köz-nemesi romantikus* irányvonal képviselőjének tartják.¹⁵ Az alábbiakban tárgyalt

9 Szijártó M., 2021. 78–81. p.; Romsics, 2011. 51–52. p., 54–56. p., 66. p.; Breisach, 2004. 239–241. p.

10 Romsics, 2011. 59. p.

11 Breisach, 2004. 279. p., 281. p.; Szijártó M., 2021. 84. p.

12 Szijártó M., 2021. 84. p.; Breisach, 2004. 281–282. p.

13 Szijártó M., 2021. 84–85. p.

14 Szijártó M., 2021. 85. p.

15 Szijártó M., 2021. 87. p.; Romsics, 2011. 128. p. R. Várkonyi, 1973b. 13. p. (Szijártó M. és Romsics *nemzeti romantikus / nemzeti-romantikus*, R. Várkonyi *köz-nemesi romantikus* elnevezéssel illeti a Thaly Kálmán által képviselt irányvonalat.) Más helyen R. Várkonyi Ágnes konkrétan az udvarkutatás szempontjából említi Thaly Kálmánt és az ő romantikus szemléletét. R. Várkonyi, 2005. 62–63. p.

forrásközlések esetében is megjelenik Thaly mint a szövegek közreadója, a hatalmas forrásközlő tendenciában való tevékeny részvétel felé a nemzeti romantika terelte. Szempontomból azonban nem fontos a források közzétételére sarkalló történetírói szemléletek és gyakorlatok közé éles választóvonalakat húzni, inkább egységében igyekszem szemlélni a korszak munkáját, teljesítményét.¹⁶

A historiográfiai kontextus vázlatos felrajzolása során említendő továbbá a korszakban szárnyát bontogató művelődéstörténeti irányvonal mint az érdeklődésem homlokterében álló tematikához szorosan kapcsolódó historiográfiai irányzat. Hazai megjelenésére vonatkozóan kiemelendő, hogy a XIX. század közepe táján a fogalom már jelentkezik történészi körökben, igen általános, sokszínű és az élet nagyon különböző területeit közrefogó tematikai tartalommal, kiegészítve a történetírásban jelentkező markáns trendeket.¹⁷ A társadalom- és kultúrtörténeti, művelődéstörténeti¹⁸ nyomvonalat követő történészi érdeklődés kibontakozásának gyökerei mindamelllett a pozitívista történetírásban kereshetők.¹⁹ Valódi előrelépés a művelődéstörténet szakszerűsödése, illetve létjogosultságának szakmai körökben történő elismerésének terén a századforduló körül történt.²⁰

A másik fontos aspektus, melyet e helyen a legfontosabbnak vélt momentumok kiemelésével említeni kell, az az intézményi keret, melyben a fenti tu-

16 Az elválasztás problematikus lenne: R. Várkonyi Ágnes a pozitívista Hyppolite Taine és Thaly Kálmán hasonló tapasztalatáról számol be (*R. Várkonyi*, 1973b. 13. p.); Szijártó M. István a pozitívizmusnak és a historizmusnak a forrásközlés szintjén való megkülönböztetésének nehézségét említi (*Szijártó M.*, 2021. 85. p.).

17 *Dobszay-Fónagy-Szívós*, 2006. 404. p.; Romsics Ignác is említi a művelődéstörténet megjelenését, jelentősebbé válását az évszázadban, ugyanakkor kiemeli Marczali Henrik álláspontját, aki nem tartotta helyesnek elválasztani ezt az irányzatot a hagyományos történelmi főcsapástól, a politikatörténettől, inkább valamiféle egységre törekvésben hitt. *Romsics*, 2011. 141–142. p.

18 Ezeknek az elválasztását egymástól ebben a korai stádiumban Szijártó M. István még szükségtelennek ítéli. *Szijártó M.* 2021. 132. p.

19 A pozitívizmus szintjeire (anyag- és forrásgyűjtő, illetve törvénykereső) vonatkozóan lásd: *Szijártó M.*, 2021. 84–88. p. Ezt az irányvonalat a két szinthez képest egy harmadik opcióként jelöli meg. *Szijártó M.*, 2021. 88. p., 132. p. Erre vonatkozóan a nemzetközi történészi porondon Henry Thomas Buckle és Karl Lamprecht szemléletére hívja fel a figyelmet. *Szijártó M.*, 2021. 132–135. p. Ugyanő ennek a tartalomnak a megjelenését magyar kontextusban is pozitívista körökben véli felfedezni, hasonlóan Dobszay, Fónagy és Szívós közös munkájához. *Szijártó M.*, 2021. 136–137. p.; *Dobszay-Fónagy-Szívós*, 2006. 404–405. p., 407. p.

20 *Dobszay-Fónagy-Szívós*, 2006. 404–405. p.

dományos tevékenység megindult.²¹ A XIX. század második fele, egészen a századfordulóig a professzionalizálódó történetírás időszaka volt, ennek okán a történelemtudomány fejlődése rohamos ütemben haladt: a szakmai keretek kialakulása és a szakszerűsödés volt jellemző rá.²² Az 1800-as évek derekától egyre jelentősebb, nagyobb volumenű forráskiadó tevékenység zajlott a magyar történetírás, történelemtudomány berkein belül, melyben irányító szereppel bírt a Magyar Tudományos Akadémia — többek közt a *Magyar Történelmi Tár* (1855) és a *Monumenta Hungariae Historica* (*Magyar Történelmi Emlékek*) (1857) folyamának elindítása emelendő ki az intézmény forrásközlő vállalkozásai közül —, de a kibontakozó forráskiadásnak más részesei is voltak, mint például a Magyar Történelmi Társulat (1867).²³

Az 1850-es évektől induló jelentős forrásközlő sorozatok vonatkozásában a hozzájuk kapcsolódó kritikai hangokról is érdemes szót ejteni. 1854-ben az MTA Történettudományi Bizottmánya a forráskiadó vállalkozása előtt programadó szándékként határozza meg, „(...) *hogy az academia illy gyűjtemény' megindítása által a' kútfő-tanulmányozásra, s historiánkban a' pozitív irány' erélyesb kifejlődésére hasson; (...)*”²⁴. Ez azonban nem volt egyértelmű a célok, a módszertan, a szemlélet meghatározását tekintve. R. Várkonyi Ágnes felhívja a figyelmet a „pozitív” jelző tartalmának kiforratlanságára, letisztázatlanságára ebben az időszakban és arra, hogy a magyar viszonyok közt a források hatalmas tömegének felkutatásával, összegyűjtésével azonosították a pozitívizmust a későbbi bíráló hangok.²⁵ Hóman Bálint, majd Kosáry Domokos is kritikai élel szolt a forráskutatás és -gyűjtés korlátairól: Hóman alapvetően a forráskritikát és szakmaiságot

21 Ennek során a témához legszorosabban kötődő, legrelevánsabb pontok felvillantására szorítokozok, ahelyett, hogy a történelemtudomány intézményesülésének dualizmuskori stádiumáról részletes képet adnék.

22 Dobszay, 2019. 475. p.; Romsics, 2011. 77. p., 106–125. p.; Szijártó M., 2021. 102–103. p.

23 Dobszay, 2019. 475. p.; Kosáry, 2003. 293–295. p., 304. p.; Hóman, 2002 [1925]. 335–336. p., 338–339. p.; Romsics, 2011. 95–96. p.; Forrásközlő kiadványok kapcsán további példákra lásd a hivatkozott irodalomból elsősorban: Hóman, 2002 [1925]. 335–338. p., 340–343. p.; Kosáry, 2003. 293–296. p.; bővebb felsorolást is ad: Kosáry, 2003. 296–310. p.

24 [Toldy], 1854. 20–21. p.; R. Várkonyi, 1973b. 11. p., 302. p.; Szijártó M., 2021. 85. p.

25 R. Várkonyi, 1973b. 302. p., 316–318. p., 340. p.; Az 1850-es évek forráskutató tevékenységét R. Várkonyi Ágnes nem tartja elválaszthatónak a pozitívizmus szellemiségétől, ugyanakkor egy összetettebb folyamat kiteljesedését látja benne, mely a XVIII. században és a reformkorban gyökerezik, illetve külföldi minták hatása sem feltétlenül elhanyagolható. R. Várkonyi, 1973b. 340–341. p.

hiányolta, Kosáry pedig „a korszak »pozitívista« munkájának hibái”-t²⁶ említette a történelmi kútfők korabeli felhalmozásával és elérhetővé tételével kapcsolatban, ugyanakkor a korszak ilyen irányú tevékenységének érdemeit nem lehet elvitatni még akkor sem, ha megvannak a kérdéses vagy hibás vonásai is.²⁷

A Magyar Történelmi Társulat forráskiadó tevékenysége és báró Radvánszky Béla család- és háztartástörténeti gyűjtőmunkája

A továbbiakban ezt a forráskiadó tevékenységet konkrét példákon keresztül teszem vizsgálat tárgyává, és igyekszem általános következtetésekre jutni a dualizmus korszakának forráskiadó tendenciájára vonatkozóan témám összefüggésében. Mindezt annak érdekében, hogy láthatóvá válhasson, hogyan járulhatott hozzá ez a források gyűjtésére és közreadására irányuló munka a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó tudás és emlékezet formálódásához.

„A' történeti kútfők' ismeretének előmozdítására (...)” — áll a *Magyar Történelmi Társulat* kiadványainak címlapján.²⁸ Nem csupán az első szám címlapján olvashatjuk ezt a rövid, mottószerű gondolatot, de ha így volna, akkor is fel kellene figyelniük rá, hiszen a kezdeményezés mögötti eredeti szándékot rögzíti.²⁹ Ez az első pillantásra szembeötlő gondolat mintegy determinálja is, illetve nyilvánvalóvá teszi az olvasó számára a folyóirat célkitűzését, az általa elérni kívánt hatást a magyar történelem ismeretének és tudományos világának kereteiben.

A folyóirat története kapcsán alapvetően három szakaszból beszélhetünk. A Magyar Tudományos Akadémia 1854-ben határozott a folyóirat alapításáról, és 1855-ben útjára is indította az alapvetően források közzétételére szánt kiadványsorozatot, a *Magyar Történelmi Társulat*.³⁰ Az első szakasz vége és egyben a második kezdete 1878-ra tehető, amikor a Magyar Történelmi Társulat *Történelmi*

26 Kosáry, 2003. 295. p.

27 Kosáry, 2003. 295. p.; Hóman, 2002 [1925]. 336–337. p.; R. Várkonyi Ágnes is az 1850-es évek történeti forrásokra irányuló teljesítményének elismerésére szólít fel. R. Várkonyi, 1973b. 340. p. Hóman a későbbiekben, az 1870–80-as évekre vonatkozóan viszont már kritikai szempontból fejlődésről számol be a forráskiadás területén. Hóman, 2002 [1925]. 343–344. p.

28 A MTT címlapja. Például: MTT, (1855). Első kötet (Teljes folyamban: 1. sorozat 1. kötet).

29 Amikor a folyóirat kiadását átveszi a Magyar Történelmi Társulat, már nem szerepel ez a gondolat a címlapon. TT, (1878) (Teljes folyamban: 3. sorozat 1. kötet)

30 Kosáry, 2003. 293. p., 297. p.; Hóman, 2002 [1925]. 335. p.; Romsics, 2011. 95–96. p.; R. Várkonyi, 1973b. 11. p., 302. p.

Tár cím alatt folytatta a forrásközlő tevékenységet, egészen 1911-ig.³¹ 1914-re datálható a harmadik korszak, ugyanakkor ez a folytatás már nem bizonyul a korábbihoz mérhetően rendszeres és szisztematikus tevékenységnek: 1934-ig csupán néhány kötet megjelentetésére került sor ismét a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából.³²

A *Magyar Történelmi Tár* és a *Történelmi Tár* egész korszakon átívelő tevékenységének érdemei vitathatatlanok: rengeteg kisebb és nagyobb forrást tett a szakma és a szélesebb rétegek számára elérhetővé, s helyezett fel a képletes értelemben vett tudományos térképre. A folyóirat működésének jelentős része a dualizmus éveire esik, így alapvetően ahhoz kötöm, attól függetlenül, hogy mind korábban, mind később is folyt a tevékenysége: az alapítás utáni első tizenkét évében, illetve az utolsó — 1934-ben megjelent — kötet esetében.

Miután a *Magyar Történelmi Tár* és a *Történelmi Tár* mint a forrásközlések számára a dualizmus korszakán átívelően helyet biztosító folyóirat történetét előzetesen felvázoltam, ideje rátérni a tanulmányban vizsgált másik, központi jelentőségű kiadvány szerzőjére, báró Radvánszky Bélára (1849–1906) és munkásságának lényegre törő ismertetésére. Báró Radvánszky Béla munkássága többretekintő és többirányú: egyrészt politikai vonalon mozgó személyről van szó,³³ akihez másrészt jelentős tudományos munkásság is kötődik,³⁴ s jelen esetben nyilván a történettudomány területén végzett tevékenysége az elsődleges szempont.

A történettudomány területén belül személye egyrészt a művelődéstörténethez kötődik, másrészt a történeti segédtudományok kapcsán kell róla szót ejteni. Ez utóbbival kapcsolatban Radvánszky jelentősége a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság megalapításában tükröződik.³⁵ A művelődéstörténeti munkásságának tanúbizonyságai az általa jegyzett művek.³⁶ Tevékenysége mögött az az érdeklődés húzódott meg, mely a felmenők, a múltban élt magyarok életére, szoká-

31 Kosáry, 2003. 295. p., 297. p., 304. p.; Hóman, 2002 [1925]. 340. p.; Romsics, 2011. 120. p.

32 Kosáry, 2003. 297. p.; Hóman, 2002 [1925]. 340. p.; Romsics, 2011. 120. p.

33 Politikai tevékenységéről (ezen belül főispáni és koronaöri szerepéről) is említést tesznek a személyéről írt megemlékező szövegek: Zsilinszky, 1907. 19–26. p.; Zsilinszky, 1908. 15–20. p.; R. Kiss, 1906. 151. p.; R. Kiss, 1907. 5–6. p.; Fejérpataky, 1906. 147–149. p.

34 A kortársak általi elismertségét bizonyítják a halálakor, illetve az után megjelent, már említett megemlékezések: Zsilinszky, 1907; Zsilinszky, 1908; R. Kiss, 1906; R. Kiss, 1907; Fejérpataky, 1906.

35 Zsilinszky, 1907. 7. p.; R. Kiss, 1906. 151. p.; R. Kiss, 1907. 5. p.; Fejérpataky, 1906. 148–149. p.

36 Munkái többek között: Radvánszky, 1879–1896; Radvánszky, 1888 és Radvánszky, 1893.

saira, tárgyi világára irányult.³⁷ Művelődéstörténeti, udvari kultúrára vonatkozó érdeklődésének lenyomata látható a következő, tőle származó idézetben is: „*Több mint egy évtizede annak, hogy nemzetünk benső életének, otthonának, család életének történelmével és az egyesek háztartásának megismerésével foglalkozom.*”³⁸ Radvánszky Béla a korszak jelentős forrásgyűjtőjévé vált, s R. Várkonyi Ágnes szerint a báró személye a tekintetben is kiemelendő, hogy „*Az udvari személyzet összetételét először Radvánszky Béla írta le.*”³⁹ A történettudomány területén azonban nem tevékenykedett magányosan, egy megemlékezés szerint aktív történészi kör mozgott körülötte.⁴⁰

Talán nem túlzás állítani, hogy Radvánszky fő műve a monumentális forrásfeltáró munka eredményeképpen megszülető *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*.⁴¹ A munka kortársak általi elismerésének bizonyítéaképp, illetve alátámasztásaképp állhat itt a következő idézet a fent már említett megemlékezés szerzőjétől, Zsilinszky Mihálytól: „*Ha a szerző semmi egyebet*

37 Erről az indítatásról tanúskodik a következő idézet Zsilinszky Mihálytól: „*Kíváloán az érdekelte, miként éltek, miként gondolkodtak családi köreiből a régi magyarok. Mi volt az, amiben otthon gyönyörködni szoktak; hogyan osztották meg örömeiket és bánataikat rokonaikkal, barátaikkal; minő volt háztartásuk, milyen ruhában jártak, minő lakodalmi és keresztielő ünnepélyeket, halotti torokat tartottak, minő volt napi foglalkozásuk, lakásuk, bútorszatuk, minők voltak ékszereik, szerszámaik és fogataik; szóval Radvánszky a magyart otthonában, mindennapi foglalkozásaiban és szokásaiban akarta az olvasó elé varázsolni.*” Zsilinszky, 1908. 8. p.; Zsilinszky, 1907. 5. p.

38 Radvánszky, 1888. V. p.; A *Házi Történelmünk Emlékei* másik megjelent kötetének, előszavában is „*nemzetünk benső életé*”-t említi, ebben az esetben ennek megismerésének részeként jelöli meg konyha, étkezés és szakácsmesterség tárgykörébe tartozó forrásokat. Radvánszky, 1893. V. p.

39 R. Várkonyi, 2005. 61. p.; Szűcs Krisztina pedig Radvánszkyt „*pozitívista adatgyűjtő*”-nek nevezte. Szűcs, 2005. 654. p. A Radvánszkyról megemlékező R. Kiss István is úgy utal rá, mint aki, „*(...) inkább tűnik fel anyaggyűjtőnek, mint feldolgozó historikusnak.*” R. Kiss, 1907. 45. p.; R. Kiss, 1906. 163. p.; és idézi H. Hubert, 1998. 31. p.; Szűcs Krisztina említett szövege Radvánszky Béla 1872 és 1873 közötti naplójára, valamint 1871. évi útinaplójára irányul (Szűcs, 2005), az ezt megelőző évekre (1860–1871) vonatkozó naplókötettel Czeglédi László foglalkozott (Czeglédi, 2002), míg Radvánszky későbbi naplóira Tarcai Béla hívta fel a figyelmet (Tarcai, 1989. 264–266. p.).

40 „*Jól jegyezte meg egyik társunk, hogy Radvánszky Béla úgy vétette magát körül tudósokkal és történészekkel, mint egykor Mátyás király.*” Zsilinszky, 1908. 9. p.; Zsilinszky, 1907. 6. p.; Ide kapcsolható H. Hubert Gabriella Radvánszky sajkákai könyvtárának történetét feldolgozó munkájának egyik alfejezete, mely *A sajkákai tudományos műhely* címet viseli. H. Hubert, 1998. 27–37. p.

41 Szűcs Krisztina Radvánszky „*legátfogóbb művé*”-nek nevezi. Szűcs, 2005. 654. p.

*nem írt volna ennél, ezzel is kivívta volna magának a szakemberek és a művelt nagyközönség háláját és nagyrabecsülését.”*⁴²

A forrásgyűjteményt⁴³ közreadó második és harmadik kötet 1879-ben látott napvilágot, míg a részletes, magyarázó tanulmányt, összefoglaló értékelést tartalmazó, a sorszámát tekintve első, de megjelenését tekintve utolsó kötet jóval később, csupán 1896-ban jelent meg.⁴⁴ A továbbiakban ezt a munkát fogom részletesebben szemügyre venni, s a *Magyar Történelmi Tár* forrásközléseivel állítom párhuzamba.

A Radvánszky-mű két forrásközlő kötetével kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a közreadott szövegek között lapozgatva az olvasó vagy kutató szembe találkozhat egy érdekes jelenséggel a dokumentumok közlése tekintetében. Egyes esetekben azt láthatjuk a forrásszöveg végén, hogy melyik levéltár anyagából történt a dokumentum publikálása.⁴⁵ Máskor olyan szöveget ad közre, melynek végén megjegyzésként elhelyezi, hogy az hol jelent meg korábban,⁴⁶ de az is előfordul, hogy a dokumentum címe után rögtön csak a megjelenési információval találkozunk az olvasó, s a szöveget nem teszi újra közzé.⁴⁷ Egyes esetekben pedig más személy közlését jelenteti meg az adatgyűjteményében.⁴⁸ Mindezek a gyűjtés változatos útjaira engednek következtetni. Lehetséges, hogy Radvánszky

42 Zsilinszky, 1908. 13. p.; Zsilinszky, 1907. 18. p.

43 A forrásgyűjtemény felépítésére a későbbiekben visszatérek.

44 Radvánszky, 1879a; Radvánszky, 1879b; Radvánszky, 1896.; R. Várkonyi is kiemeli a báró évtizedeken át folyó munkáját, mely az élet minél több különböző aspektusának kutatására kiterjedt. R. Várkonyi, 2005. 61–62. p.

45 Például: Gróf Thurzó Ilona kézfogási ünnepélyén követendő rendtartás. 1614. In: Radvánszky, 1879b. 14–16. p. – A forrásszöveg végén elhelyezett megjegyzésben: „*Eredetije gr. Batthyány J. lev. Köpcsényben.*”

46 Például: Pálffy István szabadulásaért Bethlen Gábornak által adott arany és ezüst mivek becsle-vele. (1621-ből.) In: Radvánszky, 1879a. 234–236. p. – A forrásszöveg után a következő megjegyzéssel: „*XVII. századi csonka eredetije a gr. Pálffy senioratusi levéltárban Pozsonyban I. Lad. 7. fasc. 12. Nr. 18. Megjelent már egyszer egy ily című 4 lapos füzetecskében «A Herczeg Pálffy – serlegre vonatkozó adatok» Budapest 1876. (Hornvánszky ny.) Az eredetiből vett másolatom alapján azonban újra közlöm.*”

47 Például: Gróf Draskovich Johanna-Mária, gr. Erdődy Miklósné hozománya. 1652. In: Radvánszky, 1879a. 316. p. – A forrásszöveg közlése helyett csak az eredeti megjelenési helyet említi: „*Hg. Odeschalchy Artúr közleménye a gr. Draskovich cs. biszági levéltárából. Megj. «Századok» 1873. V. 352. l.*”.

48 Például: Rákóczi Pál országbíró temetésének rendje. 1636. maj. 20. Közli: Deák Farkas In: Radvánszky, 1879b. 380–384. p. – A forrásszöveg végén található: „*Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. Közli Deák Farkas.*”

azon források közlése esetében, melyeknek már van egy korábbi megjelenési helye, ha magát a szöveget nem teszi közzé, azzal helyet takarít meg más, korábban nem olvasható dokumentumok számára. Ugyanakkor, amikor korábbi megjelenési hely ellenére is publikálja a konkrét szöveget is, azt a szándékot sejtethetjük, hogy nem akart lemondani róla, s valamilyen aspektusból kihagyhatatlannak tartotta saját műve teljessége szempontjából, hogy újra közreadja. A másik lehetőség pedig, hogy ez az eredeti megjelenési hely valamilyen okból kifolyólag már nehezen elérhető az érdeklődőknek — vagy esetleg az elsőbbséget élvező forrásközlő iránti tiszteletből és elismerésből tesz így. Az utolsó esetben pedig talán arra következtethetünk, hogy Radvánszky más kutatókkal való kapcsolattartásának vagy akár közös munkájának, összedolgozásának eredményeképpen történtek ilyen forrásközlések. Mindenesetre, mindezeket egyaránt Radvánszky Béla nagy forrásgyűjtő tevékenysége részeinek tekinthetjük, csupán annak különböző módoszatait láthatjuk esetlegesen felcsillanni a szemünk előtt.

A forráskiadó tevékenység mögött rejlő célok

Ahhoz, hogy a XIX. század második felétől jellemző forrásfeltáró és -kiadó tevékenység mögötti célokat megállapíthassuk, összegezhessük, útmutatóul szolgálhat a *Magyar Történelmi Tár* első számának előszava (mely megelőzi ugyan a dualizmus korát, mégis tájékoztathat bennünket a későbbiekben kibontakozó tevékenység, teljesítmény mögötti, illetve azt elindító célokról). Mellé pedig Radvánszky Béla fő műve elé helyezett előszavát (mely viszont 1896-ból, a millenniumi időszakból származik) állíthatjuk. Reményeim szerint e kettő összevetésével találhatunk közös pontokat, melyek segíthetnek megérteni a forráskiadások mögöttes mozgatórugóit.

A *Magyar Történelmi Tár* a Toldy Ferenc által írt előszóban foglaltak szerint azzal a célkitűzéssel jött létre, hogy az elszórva létező, bármiféle történelmi értékkel bíró dokumentumok, iratok, emlékek közzétételét előmozdítsa, annak teret biztosítson s ezáltal hozzájáruljon a történeti tudás bővítéséhez: „*A' Történelmi Tár' rendeltetése a' köz helyeken és magányosoknál elszórva levő kisebb történelmi emlékek 's okiratok' kiadása által mind a' hazai történetek' egyes részei és pontjai' felvilágosításához járulni; mind az író és olvasó közönség' részvételét a' történelem 's annak forrásai iránt felgerjeszteni és táplálni.*”⁴⁹

49 Toldy, 1855. VII. p.

Hogy pontosan mely típusba sorolható források tartoznak elsődlegesen a folyóirat által fogadottak körébe, erre vonatkozóan iránymutatással is szolgál az előszó. Ezeket a kereteket azonban kellően tágan fogalmazta meg Toldy ahhoz, hogy tényleg egy rendkívül sokrétűen értelmezett forrásbázisra építhessenek a tevékenységük során. A történelem több különböző szegmensére vonatkozó források nagyon széles körű közzétételét előlegezte meg már a kezdő szám előszavában a periodika. Nem a történelem egy konkrét, speciális területére leszűkített körből várta a közlendő anyagokat, ilyen tematikus jellegű megkötésekkel nem élt, sőt az említett előszóban felsorolt kategóriák talán inkább a várt szövegek műfaji kereteit próbálták körvonalazni.

Szemponctból azonban azt fontos megjegyezni, hogy nincs olyan kategória, amely teljesen egzakt módon határolná körül a (kora újkori) udvari kultúra emlékeit, az erre vonatkozó dokumentumokat. Az azonban mégsem jelenthető ki, hogy az ehhez köthető források közzétételét ne lehetne besorolni, legalább a Toldy-féle előszó egyes pontjai közt elszórva. Alapvetően, véleményem szerint, hat olyan kategóriát nevezhetünk meg az előszó alapján, melynek keretei között elképzelhető a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó tartalomnak a felbukkanása a periodika hasábjain. Ilyen mindjárt az első három pont, ugyanis ezek a különböző területi (közigazgatási) egységek (például megye, város stb.) életére vonatkozó vagy jogi viszonyait láttató forrásokon (1) kívül az egyes családok vagy uradalmak, illetve egyházigazgatási egységek történetéhez tartozó dokumentumokkal (2) is számolnak, ugyanakkor olyan kútfők közzétételére is igény tartanak, melyek a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatban árulnak el információkat (3). Ezeken kívül a magyar történelem híresebb eseményei és alakjai tekintetében forrásértékű iratok (pl. levelezés) kategóriája (6) szintén felsorolásra kerül. Ezután, egy kissé vegyesebb kategóriát emel be Toldy, melyben különféle kéziratos dokumentumokban történelmi jelentőségűnek ítéltető feljegyzések, illetve naplók (és -kivonatok) (7) foglaltatnak benne. Szempontom alapján pedig még a különféle történelmi segédtudományok (pl. numizmatika, heraldika) és a régészet számára, rajzokkal ellátott forrásaik ismertetésére lehetőséget biztosító, vegyesebbnek mondható csoport (10) említendő meg.⁵⁰ Ezek az előzetes kategória-megnevezések, körülhatárolások rezonálnak leginkább a kora újkori udvari kultúra témakörére — akár tárgyi, akár szellemi vonatkozásban — feltételezhetően ezekben rejlik leginkább az erre vonatkozó tudást bővítő források közzétételének a lehetősége.

50 Toldy, 1855. VIII–IX. p.

A *Magyar Történelmi Tár* hasábjain megjelenő közleményekkel kapcsolatban az volt az előzetes elvárás, hogy ténylegesen elsősorban magára a forrásra vonatkozzanak, az álljon a középpontjukban: „*Mi a 'közlemények' formáját illeti : az azokat bevezető, berekesztő szöveg nem annyira okoskodó 's történetnyomozó, mint lényegesen kútfő-ismertető, csoportozó és összefüggesztő leszen.*”⁵¹ A terjedelemre vonatkozóan a következőt jelentik ki: „*Tárgyait ezen folyó gyűjteménynek mindennemű, bármi csekély terjedelmű, historiai tekintetben tanulságos, emlékek teszik.*”⁵² A periodika létrehozása mögött meghúzódó célként nevezi meg Fejérpataky László később, visszatekintve, 1914-ben azt, hogy olyan kiadvány jöjjön létre, „*(...) a mely kisebb terjedelmű történelmi irott emlékek közzétételére alkalmas.*”⁵³ Összességében tehát az mondható el a *Magyar Történelmi Tár* elindításához kötődő célok kapcsán, hogy a periodika hasábjait alapvetően rövidebb terjedelmű források közlésének szánták, melyek a történelem különböző témáinak széles köréhez tartozhattak. Amint pedig, arra felhívtam a figyelmet, bár nem tartották kiemelendőnek az udvari kultúra különböző aspektusaira vonatkozó források közzétételét, annak lehetősége mégis benne rejlik egyes kategória meghatározásokban.

Áttérve Radvánszky Bélára és művére, ő az első kötetet és egyúttal az egész munkát bevezető gondolatait — melyeket jóval a forrásgyűjtés közzététele után publikált — a következő mondattal kezdi, ki is jelölve vele az alapvető célját: „*Ősapáink, ősanayaink életmódja, viselete, benső családi élete, valamint nemzeti szokásaink vizsgálata az utóbbi időkig nem igen volt kimerítőbb kutatás tárgya, pedig már régen felismerték ennek szükségét.*”⁵⁴ Úgy véli tehát, hogy ezek a felsorolt tematikák ezidáig nem kerültek a történeti kutatások homlokterébe, annak ellenére, hogy tisztában voltak a relevanciájával és szükségességével: „*Évtizedek évtizedek után multak, de ezen a téren egyes adatoknak elszórtan való közlését kivéve, nem sok történt. A hozzánk közelebb eső korban öröndetes változás állott be, nagybecsű dolgozatok jelentek meg egyes udvartartásokról.*”⁵⁵ Hosszú évtizedek alatt tehát csupán eseti volt a tudás erre vonatkozó bővülése, míg Radvánszky kortársai már elkezdték megkapargatni az udvari kultúra témáját, és születtek is munkák az egyes udvartartásokról. A báró szándéka az anyag összegyűjtése, rendszerezése és értelmezése, feldolgozása mögött az volt, hogy lehetősége nyíl-

51 Toldy, 1855. IX. p.

52 Toldy, 1855. VII. p.

53 Fejérpataky, 1914. V. p.

54 Radvánszky, 1896. I. p.

55 Radvánszky, 1896. I. p.

jon „(...) nemzetünk régi szokásait, életmódját megismertetni és így a XVI. és XVII-ik század családéletéről és háztartásáról lehetőleg hű képet adni”⁵⁶.

Műve előképeként említi Kővári Lászlót — akinek az érdeklődése azonban Erdélyre korlátozódott —, illetve munkája során Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae* című művére, az egykori emlékiratokra, kiadott forrásokra támaszkodhatott ugyan, de az ezekből származó adatokat, információkat további levéltári kutatómunkával kellett bővítenie, s az ennek során feltárt dokumentumok, kútfők egészítették ki a magyarországi családéletre és háztartásra vonatkozó munkáját, s így egyúttal a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó ismereteket is.⁵⁷

A fentiek alapján érzékelhető, hogy a XIX. század második felében határozott igény mutatkozott arra, hogy a konkrét történelmi emlékeket, forrásokat közzétegyék, illetve olvassák — a múlt ismeretét elmélyíthessék. Az idézett bevezető gondolatok arra engednek következtetni, hogy ezekkel a munkákkal ezt a hiányt akarták betölteni. Összességében tehát a XIX. század második felében a szakmai körökben elérkezettnek látszott az idő, hogy a történelmi forrásokat elérhetővé tegyék szélesebb olvasóközönség számára — ebben a nemzeti történelemben⁵⁸ viszont benne értendő a kora újkori udvari kultúra az ahhoz tartozó különböző forrásokkal együtt. Radvánszky művéről egyértelműen megállapítható, hogy a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó forrásokat gyűjtötte egybe és dolgozta fel, mélyítette el az erre vonatkozó ismereteket. Ugyanakkor a *Magyar Történelmi Társaság* közleményei sokkal szélesebb merítésből válogathatták anyagukat, mégis a magyar történelem több udvari kultúrára vonatkozó forrásának a közzétételét is biztosíthatták. Fontos mindehhez hozzátenni, hogy feltételezhetjük: az udvar tematikája fokozatosan kristályosodik ki. Ennek legkézzelfoghatóbb jele, hogy maga Radvánszky is még a család- és háztartás fogalmi keretei között helyezi el azokat a témákat, jelenségeket, melyeket mi már az udvari kultúra tárgykörében értelmezzünk.⁵⁹ Ugyanakkor ez a körülhatárolás még a Radvánszky halálát követő időben sem számíthatott letisztázottnak, erre utalnak Zsilinszky Mihály-nak a báróról megemlékező szavai, melyekben hiányolja a „régí főúri magyar társadalmi élet szokásai”-nak megjelenését, feldolgozását a történettudomány szakmai munkáiban.⁶⁰ Mégis, amikor felsorol néhány ilyen jellegű művet, köztük

56 Radvánszky, 1896. V. p.

57 Radvánszky, 1896. II–IV. p.

58 Lásd különösen Radvánszky-nál: „(...) nemzetünk régi szokásait, életmódját megismertetni (...)” Radvánszky, 1896. V. p.

59 Ennek okán az ő keretei közé még beilleszthetőek városi példák is: Lásd 67. lábjegyzet.

60 Zsilinszky, 1908. 11. p.; Zsilinszky, 1907. 13. p.

említést tesz Demkó Kálmán *Polgári családélet Lőcsén* című munkájáról is.⁶¹ R. Kiss István szintén hasonló kontextusban utal arra, hogy Radvánszky munkája olyan időszaknak a terméke, melyben hasonló irányultságú, tematikájú történelmi feldolgozások még hiányoznak: az egyes időközben megjelent munkák sorában viszont ugyanúgy felsorolásra kerül Demkó Kálmán említett műve.⁶² A két szerző Radvánszkyhoz és munkájához kapcsolódó gondolatai talán elég alapot szolgáltathatnak annak megállapítására, hogy miként Radvánszky művében, úgy a XX. század első évtizedében sem volt még ez a körülhatárolás kézzelfoghatóan megragadható, a tematikai határok, átmenetek még flexibilisnek számítottak.⁶³

„*Ismerni és megismertetni azt a kort, a melynek elégséges emléke maradt reánk arra, hogy egy avatott kéz őseink életét elevenen, életteltjesen megrajzolja (...)*”⁶⁴ — hangzik R. Kiss István gondolata báró Radvánszky Béláról írott megemlékező szövegében, ezzel mintegy kivonatát adva a Radvánszky műve létrehozása mögött meghúzódó szándékról. A művében feltáruló nemesi életvilággal, kultúrával kapcsolatban Zsilinszky Mihály a következőre hívja fel a figyelmet: „*Ezt ő annál nagyobb buzgalommal cselekedte, mennél inkább meggyőződött arról, hogy abban a családi és társadalmi életben megnyilatkozó magyar műveltség nem volt sem német, sem franczia kölcsönzés, hanem önállóan a magyar nemesi és főúri műveltségnek természetes és hű kinyomata.*”⁶⁵ Ehhez a gondolathoz csatlakozik R. Kiss István is, amikor azt mondja Radvánszky munkája mögött rejlő tervéről, hogy: „*(...) ismerni és megismertetni azon kor művelődés-történetét, a melyet a külföldi, a német hatás még alig érintett, bebizonyítani, hogy a művelődésre való törekvés őseinknek mindig sajátja volt (...); eloszlatni azt a nézetet, hogy műveltségünk újabb keletű, a németektől kölcsönzött idegen virág: oly eszme volt ez, a mely nagy vállalkozásának sikere után is egész életén át lelkesedéssel töltötte el.*”⁶⁶ Ezekben az idézetekben, kiemelt részletekben a magyar és idegen közötti egyensúly, viszony látszik tükröződni, egyfajta a magyarság számára önigazolást jelentő cél feltételezhető: magyar kulturális elemek létjogosultsága, s elkülönítése az idegen elemektől: annak alátámasztása, hogy a magyar nemesi műveltség nem

61 Zsilinszky, 1908. 11. p.; Zsilinszky, 1907. 13. p.

62 R. Kiss, 1907. 14–15. p.; R. Kiss, 1906. 154. p.

63 Az 55. lábjegyzethez tartozó idézetet követően Radvánszky felsorol néhány korabeli példát a történetírói termésből, melyek között ő is említi Demkó Kálmán művét. *Radvánszky*, 1896. I–II. p.

64 R. Kiss, 1907. 13. p.; R. Kiss, 1906. 153. p.

65 Zsilinszky, 1908. 10. p.; Zsilinszky, 1907. 13. p.

66 R. Kiss, 1907. 13–14. p.; R. Kiss, 1906. 153. p.

csupán kölcsönzött, átvett más kulturális hatásokat, hanem megvannak a maga sajátosságai.

Az előforduló forrástípusokról és témákról

A *Magyar Történelmi Tár* és Radvánszky művének összevetésével arra vonatkozóan is lehet megállapításokat tenni, hogy milyen típusú források közzététele, vizsgálata állt a korabeli tudományos érdeklődés homlokterében. A *Magyar Történelmi Tár* hasábjain közöltekben — a kora újkori udvari kultúrára vonatkozóan — többek közt végrendeletekkel, összeírásokkal, szertartások leírásaival találkozhatunk — már ebből a néhány példából is látható, hogy a közlemények az udvari kultúra tárgyi világába és bizonyos mértékig annak szellemi síkjába egyaránt betekintést adtak az olvasóknak.

Radvánszky Béla művének forrásközlő kötetait az összegyűjtött forrástípusok szerint tagolta. A második kötetben 1510 és 1710 közötti leltárokat és hozományokat válogatott össze. Többek közt olyan összeírásokat, leltárokat, hozományokat, hagyatékokat, vásárlásokról szóló forrásokat adott közre, melyek tudósítanak a XVI–XVII. századra jellemző birtokolt ingóságokról. Így képet adott arról, hogy az említett időszakban milyen javakkal, ingóságokkal rendelkeztek a társadalmi elit tagjai. Szempontomból azért fontos tehát ez a válogatás, mert a kora újkori udvari kultúra tárgyi környezetét láthatjuk tükröződni a forrásokban.

A harmadik kötet forrásait a következő címek alatt csoportosította: *Lakadalmak és keresztelesek 1563–1666, Étkezés 1552–1700, Gyógyászat 1488–1682, Végrendeletek 1490–1705, Temetkezés 1545–1711*. Mint látható, egyfajta tematikus rendezési elv tükröződik ebből az elrendezésből, melyet a források csoportosítása során alkalmazott Radvánszky. Ezekben belül többek közt található levél, keresztlőre hívó, „lakadalmi” ünnepély, szakácskönyv, udvari rendtartás, imádság, ráolvasás, orvosi rendelvények, végrendelet, sírvers, temetés rendje, s még hosszasan lehetne sorolni, hogy mi mindent gyűjtött össze ebben a kötetben Radvánszky. A második kötetben azt láthattuk, hogy az ott szereplő források jobban koncentrálnak arra, hogy a tárgyi környezetet fedjék fel az olvasó előtt, míg a harmadik kötetről (a csoportosítás alapján is) elmondható, hogy már az udvari kultúra szokásvilága, immateriális oldala is kidomborodik benne.

Most pedig érdemes egy kisebb mélyfúrást végezni a Radvánszky-mű és a *Magyar Történelmi Tár* illetve *Történelmi Tár* forrásközléseiben, hogy a kora újkori udvari kultúra tematikáját jobban illusztrálhassam. A *Magyar Történelmi Tár* és a *Történelmi Tár* esetében az udvari kultúrára vonatkozó források szűrése nem

egyszerű feladat, még ha talán annak hangzik is: például a politika-, társadalom- vagy gazdaságtörténettől való elhatárolás több esetben gondot okozhat a kutatónak. Ugyanakkor Radvánszky esetében a család- és háztartás fogalmai jelentik a központi szervezőelvet, így egyértelműen ezek köré szerveződnek a szövegek is, illetve ahogy láthattuk ezeknek a különböző fejezetekbe (csoportokba) rendezése is megtörtént nála. Azonban, mint arra felhívtam már korábban a figyelmet, ebben az esetben a probléma abban jelentkezik, hogy ez a gyűjtés még nem az udvari kultúra fogalma körül kristályosodott ki — utal erre például a polgári végrendelet jelenléte.⁶⁷

Mindezek tükrében, mégis úgy vélem, hogy így is levonható néhány következtetés a *Magyar Történelmi Tár*ban, illetve Radvánszky gyűjtésében megjelent forrásközlések kapcsán: s ezen a ponton forrástípusok is kirajzolódnak, melyek ezeken a hasábokon napvilágot láttak. Természetesen a *Magyar Történelmi Tár* esetében hatalmas mennyiségű anyagról van szó, hiszen hosszú évtizedeken át tette közkincssé a különböző fellelt dokumentumokat a forrásfeltárást végző tudósok jóvoltából. Éppen ezért a jelen esetben talán elegendő és indokolt, hogy a területi korlátokat figyelembe véve ne egy teljes körű kvantitatív jellegű vizsgálatot végezzenek a *Magyar Történelmi Tár* által közreadott források esetében, hanem inkább — Radvánszky köteteivel összefüggésben is szemlélve az anyagot — egy kvalitatív jellegű vizsgálattal rávilágítsunk egyes forrástípusokra, mintegy példákon keresztül szemlélve, hogy milyen szövegek gyarapították többek közt a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó tudást javarészt a dualizmus korában.

A *Magyar Történelmi Tár* folyamában megjelentek közül elsőként kiemelhető az udvari kultúra materiális vonatkozásait megvilágító *Gr. Eszterházy Miklós nádor kincstára 1645*,⁶⁸ a *Gróf Esterházy Anna Juliánna menyasszonyi hozománya 1644-ben*⁶⁹ című forrásközlések, illetve *Gróf Esterházy Pál 1664. évi végrendeleté-*

67 Kis Ferencz kassai polgár végrendelete 1549. In: *Radvánszky*, 1879b. 95. p. (Igaz, ebben az esetben a forrás szövegét nem, csupán a megjelenés helyét közli, de ettől függetlenül a gyűjtés szempontjából ugyanolyan fontos egyáltalán az említése a munka keretei között.); Jó Máté Nagy-Szombat-i polgár hátrahagyott ingóságai. 1570. aug. 18. Közli: *Deák Farkas*. In: *Radvánszky*, 1879a. 22–26. p. (Itt pedig, bár a szöveg közzétételre kerül, de nem Radvánszky, hanem Deák Farkas személyéhez kötődik a forrásközlés. Ugyanaz érvényes, mint az előbbi esetben — a forrásgyűjtemény logikája szempontjából ez nem von le semmit az értékéből.)

68 Gr. Eszterházy Miklós nádor kincstára. 1645. Közli: *Thaly Kálmán*. In: TT, (1883) (Teljes folyamban: 3. sorozat 6. kötet) 755–767. p.

69 Gróf Eszterházy Anna Juliánna menyasszonyi hozománya 1644-ben. Közli: *Komáromi András*. In: TT, (1891) (Teljes folyamban: 3. sorozat 14. kötet) 683–688. p.

ben⁷⁰ is kidomborodik a tárgyi kultúra aspektusa. Ezek a szövegek mind a kora újkori arisztokrácia tárgyi kultúrájára összpontosulnak, s annak háromféle dokumentumban megnyilvánuló példáját jelentik: egy kincstár, egy hozomány leírása illetve egy végrendelet — mind a korabeli főnemesi udvarok tárgyi környezetére vonatkozóan bírnak egyértelmű forrásértékkel.

Véleményem szerint a kultúra immateriális oldalát világítják meg jobban a következő példák a *Magyar Történelmi Tárból: II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvartartási szabályzata*⁷¹, *Magyar főrangúak temetkezési szertartása a XVII-ik században*⁷². Előbbi, ahogy az elnevezés is utal rá, a fejedelmi udvartartásról szolgál információkkal. A II. Rákóczi Ferenc udvarára vonatkozó dokumentumban az udvarnál betöltött szerepekről, tisztségekről, a hozzájuk tartozó szabályok, feladatok, kötelességek — tehát a fejedelmi udvar irányítása, működése tekintetében (és éppen ezért akár ceremoniális körülményeiről is) ad információkat az olvasók, kutatók kezébe. A következő általam kiemelt szöveg annyiban mutat eltérést az előzőekhez képest, hogy ebben az esetben már egy rövid magyarázó bevezetéssel és összegző befejezéssel is találkozhatunk a beemelt több konkrét forrásrészleten kívül. Ez a közlemény a kora újkori udvari kultúra arisztokratikus szintjén megnyilvánuló ceremoniális körülményekkel kapcsolatban árulkodik — jelen esetben ezt az élet végét jelentő temetési szertartásokhoz kötődő források példáján keresztül teszi.

Radvánszky Béla forrásgyűjtéséből, a *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században* című munkának II. és III. kötetéből szintén találunk a szellemi és anyagi síkra vonatkozó szövegeket. Példaként említhető *Gróf Thurzó György kincstárának leltára, mely felvétellett Th. Borbálának Erdődy Kristófhhoz lett férjhez adatása után, 1612. október*,⁷³ *Báró Esterházy Zsófia b. Berényi Györgyné, anyjától kapott hozománya 1650. okt. 8.*⁷⁴ vagy *Báró Esterházy Ilona (E. Pál le-*

70 Gróf Eszterházy Pál 1664. évi végrendelete. Közli: Dr. Merényi Lajos. In: TT, (1911) Uj folyam XII. (Teljes folyamban: 4. sorozat 12. kötet) 151–156. p.

71 II. Rákóczi Ferencz fejedelem udvartartási szabályzata. Első közlemény. Közli: Thaly Kálmán. In: TT, (1880) (Teljes folyamban: 3. sorozat 3. kötet) 571–581. p.

72 Magyar főrangúak temetkezési szertartása a XVII-ik században. Közli: A –a. In: TT, (1894) (Teljes folyamban: 3. sorozat 17. kötet) 738–744. p.

73 Gróf Thurzó György kincstárának leltára, mely felvétellett Th. Borbálának Erdődy Kristófhhoz lett férjhez adatása után, 1612. október. In: Radvánszky, 1879a. 155–196. p.

74 Báró Esterházy Zsófia b. Berényi Györgyné, anyjától kapott hozománya. 1650. okt. 8. In: Radvánszky, 1879a. 308–309. p.

ánya) *kisasszony után maradt drágaságok*. 1651. sept. 26.⁷⁵ E három példa mind az adatgyűjtemény első kötetéből (tehát a teljes mű II. kötetéből) való, melyben Radvánszky — mint már említettem — a leltárok és hozományok köré összpontosította a források összegyűjtését. Ezek a kiemelt források tehát leginkább a XVI–XVII. századi arisztokrácia tárgyi környezetét mutatják be. A *Magyar Történelmi Tárból* vett példákkal összhangban hasonló dokumentumokat soroltam fel ezen a ponton: kincstár leltára, hozomány vagy hagyaték leírása — mind eklatáns példái a múltbéli udvari kultúra tárgyi környezetét felfedő forrásoknak.

A szellemi, immateriális nézőpontot pedig két a kora újkori arisztokrácia körében történt lakodalomhoz kapcsolódó szöveg beemelésével kívánom láttatni: *Gróf Thurzó Judit kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. Tartatott Bicsén 1607. nov. 25-kén*⁷⁶ és *Gróf Thurzó Borbálának, gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. 1612. sept. végén*.⁷⁷ E két példa az előbbiekkal ellentétben — melyek inkább a kultúra tárgyi részét képviselték — inkább annak immateriális oldalát engedi számomra kiemelni, betekintést nyújt az udvari kultúra ceremoniális körülményeibe, mondhatni szokásrendszerébe azáltal, hogy a kézfogó ünnepségek és a lakodalmak ünnepi kereteit világítják meg: feladatköröket és az azokat betöltő személyeket egyaránt.

Összességében tehát elmondható, hogy bár ez egy tudatosan válogatott, kifejezetten rövid mélyfúrás a korszakban megjelent források körében, annyit azonban megmutat, hogy Radvánszky határozott szándék által vezérelt monumentális gyűjtésében található szövegek „párjai” a *Magyar Történelmi Tárból* hasábjain is megjelentek, bővítve ezzel a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó ilyen jellegű források körét, mind az anyagi, mind a szellemi sík tekintetében, illetve az udvari kultúrának nemcsak az uralkodói (fejedelmi) szintjének elemeit láttatják, hanem az arisztokrácia életvilágának sokrétű aspektusai is feltárulnak a források olvasói előtt.

Amennyiben az imént példaként említett forrásokra pillantunk, látható, hogy a közlések végén megjelölt származási helyek esetében találkozhatunk magán-

75 Bárá Esterházy Ilona (E. Pál leánya) *kisasszony után maradt drágaságok*. 1651. sept. 26. In: *Radvánszky*, 1879a. 311–315. p.

76 Gróf Thurzó Judit kézfogása ünnepélyén a szolgák által követendő rend. Tartatott Bicsén 1607. nov. 25-kén. In: *Radvánszky*, 1879b. 6–8. p.

77 Gróf Thurzó Borbálának, gróf Erdődy Kristóffal tartott lakadalmi ünnepélyén lévő gazdák rendtartása. 1612. sept. végén. In: *Radvánszky*, 1879b. 8–11. p.

személyek, családok levéltáraival.⁷⁸ Egyes, esetleg régi eredetű családok maguk is bizonyos fokon részeseivé váltak a kora újkori udvari kultúra feltárására irányuló tevékenységnek, mégpedig azért, hogy a magán-, családi levéltáraikba és az ott bujkáló anyagokba betekintést engedtek azoknak a kutatóknak, akik a források gyűjtését végezték.⁷⁹

A tudományos szférán kívül

Aligha lehet kétséges, hogy a szakmai körök mind a *Magyar Történelmi Tárat*, mind Radvánszky munkáját bizonyosan ismerték, használták: a tudományos szinten felhalmozódó tudáshoz kétségtelenül hozzájárultak a bennük publikált források. Más kérdés azonban, hogy vajon a szakmai berkeken túli olvasói körökben mennyire érvényesült a folyóirat vagy épp Radvánszky hatása, mennyire járultak hozzá tágabb körben a történeti tudás bővüléséhez. Arról, hogy a szakmán kívüli hatással, az általam tárgyalt jelentős tudományos teljesítménynek a szélesebb olvasóközönség tagjaiban való tudatosulásával is számolhatunk, némi eligazítást adhatnak például a *Vasárnapi Ujság* hasábjain megjelent cikkek, szövegek. A *Történelmi Tárat* például a korszak történetírásának meghatározó alakjával, Szilágyi Sándorral összefüggésben említik egy ízben mint az ő szerkesztői munkájának egyik megjelenési helyét.⁸⁰ Radvánszky Béla általam elemzett könyve, jelen tanulmány egyik főszereplője a *Vasárnapi Ujság* hasábjain is említésre kerül: hírt

78 A Radvánszky forrásgyűjteményének két kötetéből említett források (lásd: 73–77. lábjegyzet) gróf Batthyány József köpcsényi és gróf Berényi Ferenc bodoki levéltárából származnak. A TT-ből példaképp hozott forrásokat (lásd: 68–72. lábjegyzet) a gróf Esterházy-család cseszneki ágának pozsonyi levéltárából, az Országos Levéltárból, a kismartoni hercegi főlevéltárból és a vörösvári Rákóczi-levéltárból közölték, a 72. lábjegyzetben hivatkozott publikációban pedig a közreadott források a Bossányiak levéltárából származtak, a közleményhez tartozó rövid összegzés szerint. (744. p.)

79 *Hóman*, 2002 [1925]. 341–342. p.; R. Várkonyi Ágnes is említi a családi levéltárak kutatók előtti megnyílását. *R. Várkonyi*, 1973b. 341. p.; A *Vasárnapi Ujság*ban Radvánszky Béla koronaórré választása kapcsán megjelent cikk szerzője kiemeli, hogy a báró tudományos tevékenysége és lehetőségei tekintetében fontos tényező volt a társadalmi helyzete, a személyes kapcsolata, melyek révén „(...) oly főúri levéltárak is megnyíltak előtte, a melyekbe más tudós nem könnyen juthatott volna.” (50. p.) –y–s: Báró Radvánszky Béla, az új koronaőr. In: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 4. sz. 1895. január 27. 49–50. p.

80 *V–y J.*: »A magyar nemzet története« szerkesztője és írói. In: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 36. sz. 1895. szeptember 8. 583–586. p. (A hivatkozott rész az 583–586. oldalon található.)

adnak az említett mű kiadásáról⁸¹, a kora újkori házasságokhoz kapcsolódóan pedig részleteket is közölnek belőle⁸². Ugyanakkor a bárót az esküvője kapcsán megjelent cikkben is méltatják tudományos eredményéért⁸³ és egy a koronaörre történő választása apropójából közölt cikkben elhangzik, hogy nem csupán a politikai szerepvállalásának, hanem a tudomány terén végzett munkásságának is köszönheti hírnevét.⁸⁴ A *Vasárnapi Ujság* halála évében is közöl egy rövid szöveget Radvánszkyról, melynek szerzője szintén nem hagyta szó nélkül a történelemtudomány hasznára végzett tevékenységét, igaz, inkább a későbbiekben feldolgozandó adatok hatékony és kiemelkedő gyűjtőjeként utal rá.⁸⁵ Ezek a *Vasárnapi Ujság* egyes számaiban történő említések, utalások tehát alapot szolgáltathatnak számomra, hogy azt állíthassam, bizonyos mértékig a szélesebb publikum is tudatában lehetett mind a *Magyar Történelmi Társulat*, mind Radvánszky tudományos munkásságának, teljesítményének — amennyiben pedig ismerték, feltételezhető, hogy forgatták is ezeket a munkákat.

Összegzés

A jelen tanulmány célja alapvetően az volt, hogy betekintést engedjen a kora újkori udvari kultúra történelemtudomány szintjén megnyilvánuló emlékezetébe a dualizmus korában — annak is a forrásfeltáró és -közzétevő munkákban megnyilvánuló aspektusának kiemelésével. Az említett példák esetében láthattuk, hogy a korszakban kiadott források között az udvari kultúra tárgyi világa és bizonyos fokig annak szellemi síkja egyaránt megjelenik: az anyagi síkot reprezentálhatja például egy kincstár leltára, míg az immateriális oldal kifejeződhet egy udvar-

81 *Név nélkül*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. In: *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 25. sz. 1896. június 21. 416. p.; Az adatgyűjtemények megjelenéséről: *Név nélkül*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. In: *Vasárnapi Ujság*, XXVI. (1879) 14. sz. 1879. április 6. 227. p.

82 *Név nélkül*: A házasság a XVI. és XVII. században. In: *Vasárnapi Ujság*, 43. (1896) 25. sz. 1896. június 21. 406–408. p.

83 „Már előbb egy nagy és érdekes irodalmi munkával, a XVI. századbeli magyar háztartás leírásával, vonta magára a közfigyelmet.” (257. p.) *Név nélkül*: Bárány Radvánszky Béla és Tisza Paula esküvője. In: *Vasárnapi Ujság*, XXXII. (1885) 16. sz. 1885. április 19. 257–258. p.

84 –y –s: Bárány Radvánszky Béla, az új koronaör. In: *Vasárnapi Ujság*, 42. (1895) 4. sz. 1895. január 27. 49–50. p.

85 *Név nélkül*: Bárány Radvánszky Béla. 1849–1906. In: *Vasárnapi Ujság*, 53. (1906) 20. sz. 1906. május 20. 315. p.

tartási szabályzat, lakodalmi ünnepségről vagy temetkezési szertartásról (mint ceremoniális események) szóló dokumentum közzétételével. Formálhatták a kora újkori udvari kultúrára vonatkozó tudást, mivel forrásokat közöltek az arisztokráciára, nemességre vagy akár az erdélyi udvarra vonatkozóan, amelyekben az életforma és tárgyi környezet tükröződhetett.

A tanulmány záró gondolatai között érdemes még egyszer felhívni a figyelmet Radvánszky és munkája kapcsán egy, a korabeli recepciójára, értelmezésére vonatkozó momentumra. A Radvánszky Béla emlékére írt, fent idézett szövegek fontos adalékkal szolgálnak számomra: feltárul a báró munkásságának egy olyan jellegű értelmezése, mely egyfajta igazolásként szolgált arra vonatkozóan, hogy a XVI–XVII. századi magyar *családéletben és háztartásban* testet öltött műveltség nem csupán külföldi átvételnek tartandó, hanem bizonyos mértékű sajátossággal, önállósággal bírt.⁸⁶ Míg a kora újkori udvari kultúra egyáltalán nem volt független a külföldről érkező hatásoktól, a XX. század elején született, Radvánszky Bélára emlékező szövegek olyan történeti emlékezet tanújelei, mely a nemzeti sajátosságok kidomborítására, a nemzeti történelemképnek megfeleltethető elemek kiemelésére fókuszál az udvari kultúra felidézése során.

Zárásképp a Radvánszky Béla művének 1986-os újrakiadásához csatolt utószóból idéznék, melyben a szerzők a következőképpen fogalmaznak: „*Radvánszky alapvető műve egyébként szerves része annak a múlt század második felében erőteljesen fellendülő történelmi kutatómunkának, amely a források közreadását és első feldolgozását tűzte ki célul, (...)*”⁸⁷ Úgy vélem, ez a gondolat is hatékonyan alátámaszthatja, miért is bizonyul Radvánszky műve a *Magyar Történelmi Társulat* forrásközléseivel egy lapon említendőnek: hiszen mind a kettő ugyanannak az időszaknak a terméke, ugyanannak a széleskörű forrásfeltárást kitűző szellemnek a produktuma és annak két különböző szintű — egy személy kezében összpontosuló gyűjtőmunka és egy évtizedeken keresztül végzett intézményi keretekben zajlott forráskiadó tevékenység — megnyilvánulása.

86 R. Kiss, 1907. 13–14. p. és R. Kiss, 1906. 153. p. (lásd a 66. lábjegyzethez tartozó idézetet.); Zsilinszky, 1907. 13. p. és Zsilinszky, 1908. 10. p. (lásd a 65. lábjegyzethez tartozó idézetet.); Zsilinszky, 1907. 18. p.

87 H. Kolba–László–Vadászi, 1986. 294. p.

Felhasznált források

- Fejérpataky*, 1906. *Fejérpataky László*: Báró Radvánszky Béla emlékezete 1849–1906. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, (1906) Huszonnegyedik köt. 145–150. p.
- Fejérpataky*, 1914. *Fejérpataky László*: Előszó. In: Magyar Történelmi Tár, (1914) XXVI. köt. (A harmadik sorozat I. kötete) (Teljes folyamban: 5. sorozat 1. kötet) V–VI. p.
- Radvánszky*, 1879–1896. *Bárá Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I–III. köt. Bp., 1879–1896.
- Radvánszky*, 1879a. *Bárá Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. II. köt. (Az adatgyűjtemény I. kötete) Bp., 1879.
- Radvánszky*, 1879b. *Bárá Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. III. köt. (Az adatgyűjtemény II. kötete) Bp., 1879.
- Radvánszky*, 1896. *Bárá Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. köt. Bp., 1896.
- Radvánszky*, 1888. *Bárá Radvánszky Béla*: Udvertartás és számadáskönyvek. Első köt. Bethlen Gábor fejedelem udvertartása. Bp., 1888. (Házi Történelmünk Emlékei. Első osztály. Udvertartás és számadáskönyvek)
- Radvánszky*, 1893. *Bárá Radvánszky Béla*: Régi magyar szakácskönyvek. Első köt. Bp., 1893. (Házi Történelmünk Emlékei. Második osztály. Szakácskönyvek)
- R. Kiss*, 1906. *R. Kiss István*: Bárá Radvánszky Béla. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, (1906) Huszonnegyedik köt. 150–169. p.
- R. Kiss*, 1907. *R. Kiss István*: Bárá Radvánszky Béla emlékezete. (Különnyomat a Turul 1906. évi IV. füzetéből) Bp., 1907.

- [Toldy], 1854. [Toldy Ferenc]: Toldy F. indítványa a' Történeti Kútfolk' Tára iránt. Kis Gyűlés, jan. 23. 1854. (A' történettudományi osztály' részére). In: Magyar Académiai Értesítő, XIV. (1854) I. sz. 20–21. p.
- Toldy, 1855. Toldy Ferenc: Előszó. In: Magyar Történelmi Tár, (1855) Első köt. (Teljes folyamban: 1. sorozat 1. kötet) VII–X. p.
- Zsilinszky, 1907. Zsilinszky Mihály: Emlékbeszéd br. Radvánszky Béla tisztt. és igazgató tag fölött. Bp., 1907. (A Magyar Tudományos Akadémia Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékbeszédek. XIII. köt. – 5. sz.)
- Zsilinszky, 1908. Zsilinszky Mihály: Báró Radvánszky Béla evangélikus gyámintézeti elnök emlékezete. Bp., 1908. (Egyházunk Nagyjai VII.)

Magyar Történelmi Tár / Történelmi Tár (Pest/Bp., 1855–1934.)

Vasárnapi Ujság (Pest/Bp., 1854–1921.)

Felhasznált szakirodalom

- Breisach, 2004. Breisach, Ernst: Historiográfia. Ford. Baics Gergely. Bp., 2004. (Osiris tankönyvek)
- Czeplédi, 2002. Czeplédi László: Radvánszky Béla naplójának ismeretlen kötete (1860–1871). In: Könyv és Könyvtár. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának Évkönyve. XXIV. köt. Debrecen, 2002. 193–212. p.
- Dobszay, 2019. Dobszay Tamás: XIII. Magyarország kulturális élete a dualizmus idején. In: Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Bp., 2019. 460–489. p. (Osiris tankönyvek)
- Dobszay–Fónagy–Szívós 2006 Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán – Szívós Erika: Művelődéstörténet, kultúrtörténet. In: Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Javított kiadás. Bp., 2006. 389–415. p. (Osiris tankönyvek)

- Erdősi, 2006.* *Erdősi Péter: Barokk és neobarokk. Két fogalom kölcsönhatása Magyarországon. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat, 7. (2006) 23. sz. 155–186. p.*
- Erdősi, 2009.* *Erdősi Péter: Az Udvar és a Nemzet. Egy kutatás kérdései. In: Korall Társadalomtörténeti Folyóirat, 10. (2009) 37. sz. 41–56. p.*
- Erdősi, 2010.* *Erdősi Péter: Egy gyulafehérvári történeti egyesület képe a nemzeti múlttól a 19–20. század fordulóján. In: Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok. Szerk.: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter. [h. n.], 2010. 139–178. p. (Atelier Könyvtár)*
- H. Hubert, 1998.* *H. Hubert Gabriella: A sajkókazai Radvánszky-könyvtár története. Szeged, 1998.*
- H. Kolba–László–Vadászi, 1986.* *H. Kolba Judit – László Emőke – Vadászi Erzsébet: Radvánszky Béla és műve a kutatások mai tükrében. In: Radvánszky Béla: Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században. I. köt. (Képeket válogatta és az utószót írta: László Emőke – H. Kolba Judit – Vadászi Erzsébet) [Bp.], 1986. 291–295.p.*
- Hóman, 2002 [1925].* *Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. In: Hóman Bálint: A történelem útja. Válogatott tanulmányok. (vál., szerk. és az utószót írta: Buza János) Bp., 2002 [1925]. 298–347. p. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok)*
- Kosáry, 2003.* *Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész 2. Országos jellegű levéltárak és forrásközlések. Bp., 2003.*
- Romsics, 2011.* *Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Bp., 2011.*
- R. Várkonyi, 1973a.* *R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történetiszemlélete a magyar történetírásban. I. köt. A pozitivisták történetiszemlélete Európában és hazai értékelése 1830–1945. Bp., 1973. (Tudománytörténeti tanulmányok 6.)*

- R. Várkonyi*, 1973b. *R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban. II. köt. A pozitívizmus gyökerei és kibontakozása Magyarországon 1830–1860. Bp., 1973. (Tudománytörténeti tanulmányok 6.)*
- R. Várkonyi*, 2005. *R. Várkonyi Ágnes: Tradíció és innováció a kora újkori Közép-Európa udvari kultúrájában. In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 60–113. p.*
- Szijártó M.*, 2021. *Szijártó M. István: A történelem diskurzusa. Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe. Bp., 2021.*
- Szűcs*, 2005. *Szűcs Krisztina: Radvánszky Béla eddig ismeretlen naplója (1872–1873), valamint Olaszországi utazónaplója 1871-ből. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. XLIV. Miskolc, 2005. 653–660. p.*
- Tarcai*, 1989. *Tarcai Béla: Egy nemesi család fényképei. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. XXVII. Tanulmányok a 70 esztendő Végvári Lajos Tiszteletére. Miskolc, 1989. 263–274. p.*

